

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

**İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ MEŞRUIYET
KAYNAKLARI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
(1979 – 2014)**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULLAH YEGİN

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

**İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ MEŞRUIYET
KAYNAKLARI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
(1979 – 2014)**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULLAH YEGİN

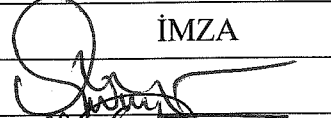

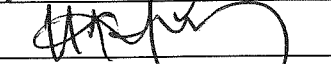
Danışman: PROF. DR. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

İstanbul, 2018

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506313821 no'lu Abdullah YEGİN 'in hazırladığı " İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Meşruiyet Kaynakları ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Değerlendirilmesi (1979-2014) " konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 16.02.2018 tarihinde saat 14; 00 de yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin**KABULU**...' ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.Dr.Osman ÖZGÜDENLİ	KABUL	
Doç.Dr.Ali SATAN	Kabul	
Yrd.Doç.Dr.Veysel KURT	KABUL	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 01./03/2018 tarih ve 2018/4.11 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖZET

İran İslam Cumhuriyeti, Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri olmasının yanında özellikle 1979 yılında ülkede gerçekleşen İslam devriminden sonra uluslararası politik gündemi de sürekli meşgul etmektedir. Bundan dolayı İran dış politikasının doğru anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Bunun yolu da İran dış politikasının günlük olaylar karşısında tutunduğu tavırların yanında bu politikanın arka planının ne olduğunun anlaşılmasından geçmektedir. Ülkenin resmi adı İran İslam Cumhuriyeti'ndeki "İran", "İslam" ve "Cumhuriyet" kavramları İran dış politikasının meşruiyet kaynakları konusunda önemli fikirler barındırmaktadır. Buna göre İranilik, İslâmîlik ve yönetim biçiminin cumhuriyet olması ülkenin dış politikasının şekillenmesinde temel paradigmaları ortaya koymaktadır. Elbette bu üç kavramın İranlı karar alıcılar tarafından nasıl algılandığının bilinmesi konunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır. İran denince salt coğrafi sınırlar değil zihinsel, tarihî ve kültürel bir harita kastedilmektedir. Yine İslam deyince daha çok İslam'ın Şii yorumunun merkeze alındığı dikkatlerden kaçmamalıdır. Cumhuriyet kavramı da İranlı karar alıcılar nezdinde farklı anlamlar taşımaktadır. Zira ülkede tüm kurumların üzerinde olan ve halkın doğrudan seçimine sunulmayan dinî liderlik makamı İran'ın uyguladığı politikaların temel belirleyicisidir. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen hususlar dikkate alınarak İran dış politikasının meşruiyet kaynaklarının neler olduğu ve bu kaynaklardan hangi bakış açısıyla çıkarımlarda bulunulduğu incelendi. Öte taraftan bu özgün ve karmaşık politik sistemin dışarıdan bakanlar için anlaşılabilmesi önem taşımaktadır. Bu amaçla İran dış politikası uluslararası ilişkiler teorileri merkez alınarak değerlendirildi. Bu şekilde İran devletinin uluslararası ve bölgesel ölçekte attığı adımların doğru anlaşılmasının sağlanması hedeflendi. İran dış politikasını belirleyen kaynak ve etkenlerin bilinmesi aynı zamanda İran'ın gelecekte atacağı adımların öngörülmesi açısından da önem taşımaktadır. Bu çalışma bu konuda da perspektif sunmayı hedefledi.

Anahtar Kelimeler: İran, İslam, Şiilik, Ortadoğu, Realizm.

ABSTRACT

Islamic Republic of Iran, besides being one of the highly prominent states of the Middle East, has started to influence the international political agenda and occupy an important place in it after the Islamic revolution in 1979. Hence, it is critical that foreign policies of Iran are understood accurately which is possible by looking through Iran's day to day reactions to the current events and seeing the means to these ends. The three different concepts in the official state name, Islamic Republic of Iran, reflects the mindset behind Iran's foreign policy and foundations of its legitimacy. Ergo, it is suggested that the concepts of being Iranian, Islamic and ran by a republic as a governing system are shaping the core paradigms of Iran's foreign policy. It is quite important to understand in what sense these three concepts are taken into consideration by Iran's policy makers. For instance, the term Iran doesn't only suggest a set of geographical borders, but it indicates a more cognitive, historically rooted, cultural mapping of Iran. Similarly, it must not escape the eye that the term Islamic reflects a Shiite interpretation of Islam. The concept of republic carries a different meaning in the eyes of Iranian policy makers regarding the fact that the overarching determinative power in the country is the post of the religious leader which is not directly filled by the public vote. In this study, I'm examining the following questions; what are the foundations of legitimacy for Iran's foreign policy and what kind of interpretations and effect these foundations create. The theories of international relations are used as the central methodological tool to make Iran's complex, one and only political system more understandable for the audience foreign to Iran. By doing this, it is aimed to reflect Iran's political game on international and regional scale, accurately and understandably. It is important to acknowledge that, knowing the motives and foundations of Iran's foreign policy would allow us to foreshadow Iran's future moves better, for which this study aims to offer a perspective.

Key words: Iran, Islam, Shiite, Middle East, Realism.

ÖNSÖZ

Son yıllarda İran hem bölgesel hem küresel düzeyde adı sıkça duyulan bir ülke oldu. Nükleer enerji çalışmalarından dolayı küresel düzeyde uluslararası gündemin ilk sıralarını meşgul eden İran öte taraftan Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin Suriye ayağındaki tutumuyla ülkemizde de oldukça tartışmalı bir konu haline aldı. İran'ın politik hamlelerinin çoğu zaman kafa karıştırıcı görünmesinin önemli bir nedeni bu ülkeye yönelik yaklaşımların duygusal boyutta kalmasıdır. Oysa yapılması gereken İran'ın tutumunun sevgi-nefret ikilemi merkezli değerlendirmelerden çıkarılıp teorik arka planının anlaşılması hususunda çalışmalar yapmaktır. Bu amaçla başladığım tez çalışma sürecinde yardımları ve gösterdiği sabır ve anlayıştan dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ'ye özellikle teşekkür ediyorum. Bu çalışmanın küçük bir boşluğu doldurması beni mutlu edecektir.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

KISALTMALAR	x
BİRİNCİ BÖLÜM	8
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	8
1.1 KONSTÜKTİVİZM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI	9
1.2 REALİZM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI..	12
1.3 NEOREALİZM YA DA YAPISAL REALİZM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI	14
1.4 DEMOKRATİK BARIŞ TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	15
1.5 JEOPOLİTİK VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI	16
1.6 SÖYLEM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI... ..	17
1.7 İDEALİZM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASI	18
1.8 NEOLİBERAL KURUMSALCILIK TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASI	19
1.9 İSLAMİ MİLLİYETÇİLİK TEORİSİ	20
1.10 DEVRİM İHRACI TEORİSİ	21
1.11 ANA KITA TEORİSİ	21
İKİNCİ BÖLÜM	23
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASINA YÖN VEREN ETKEN, AKTÖR VE KAYNAKLAR	23
2.1 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ KAYNAKLARI	24
2.1.1 Kişisel Kaynaklar (Şahıslar)	24
2.1.1.1 Ayetullah Humeyni	26
2.1.1.2 Ayetullah Hamanei	29

2.1.1.3 Ali Ekber Haşimi Rafsancani	33
2.1.1.4 Muhammed Hatemi	35
2.1.1.5 Mahmud Ahmedinejad	35
2.1.1.6 Hasan Ruhani	36
2.1.2 İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında İşlevsel Kaynaklar.....	38
2.1.2.1 Darboğazlar ve Kişisel Gücün Sınırlı Manevra Alanı.....	38
2.1.2.2 Kurumsal Prosedürler	40
2.1.3 İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Yönetimsel Kaynaklar	41
2.1.3.1 İran İslam Cumhuriyeti Siyasî Sistemin Mahiyeti	41
2.1.3.2 İran İslam Cumhuriyeti'nde Devletin Şekli ve Sistem.....	45
2.1.4 İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında İslâmî Kaynaklar.....	46
2.1.5 İran İslam Cumhuriyeti Dış Politika Yapımında Şii Kaynaklar	49
2.1.5.1 İmam Ali'nin Hilafet ve İmamet Döneminin Etkileri	50
2.1.5.2 İmam Hasan'ın İmamet Döneminin Etkileri	50
2.1.5.3 İmam Hüseyin'in İmamet Döneminin ve Kerbela Olayının Etkileri	52
2.1.5.4 İmam Cafer Sadık Ekolünün (Caferilik) Etkileri	53
2.1.5.5 İmam Mehdi ve Mehdeviyet Söyleminin Etkisi.....	53
2.1.6 İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Milli Kaynaklar.....	55
2.1.6.1 Kültürel Kaynaklar	55
2.1.6.1.1 Milli Özellikler ve Değerler	56
2.1.6.1.2 Siyasî kültür	57
2.1.6.1.2.1 Sultanın Tanrısal Karizması.....	57
2.1.6.1.2.2 Mesihyanizm.....	57
2.1.6.1.2.3 Sol ve Sosyalizm.....	57
2.1.6.1.3 İdeoloji ve Mezhep.....	58
2.1.6.2 Tarihsel Kaynaklar	58
2.1.6.3 Coğrafi Kaynaklar	59
2.1.6.3.1 Coğrafi Konum	60
2.1.6.3.1 Sınır Uzunlukları.....	62
2.1.6.4 Sosyal Kaynaklar.....	62
2.1.6.4.1 İran Toplumunun Geçiş Durumu	62
2.1.6.4.2 Sosyal Yapı	63
2.1.6.4.3 Sosyal Grup ve Sınıflar	66

2.1.6.5 Ekonomik Kaynaklar.....	66
2.1.6.5.1 Ekonomik sistem.....	66
2.1.6.5.2 Ekonomik Kalkınma Modeli.....	67
2.1.6.5.3 Enerji Kaynakları.....	68
2.1.6.5.3.1 Nükleer Enerji.....	69
2.1.6.5.3.1.1 İran'ın Nükleer Enerji Programı Konusunda Uluslararası Baskılarının Artması	70
2.1.6.5.3.1.2 Ahmedinejad Dönemi ve Nükleer Program	71
2.1.6.5.3.1.3 Ruhani Dönemi ve Nükleer Program	72
2.1.7 İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Dış Kaynaklar	73
2.1.7.1 Uluslararası Sistemin Mahiyeti	74
2.1.7.2 Uluslararası Sistemin Yapısı	74
2.1.7.3 Diğer Devletlerin Davranışları ve Konumu	75
2.1.7.3.1 ABD Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası	75
2.1.7.3.2 Sovyetler Birliği Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası.....	76
2.1.7.3.3 Rusya Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası	76
2.1.7.3.4 Avrupa Birliği Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası.....	77
2.1.7.3.5 Suudi Arabistan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası.....	77
2.1.7.3.6 Irak Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası	78
2.1.7.3.7 Suriye Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası	79
2.1.7.3.8 Azerbaycan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası	80
2.1.7.3.9 Pakistan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası	81
2.1.7.3.10 Türkmenistan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası.....	81
2.1.7.3.11 Afganistan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası	82
2.2 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ ESASLARI.....	82
2.2.1 Evrensel Ümmet İnşası.....	83

2.2.1.1 Kültürel – İtikadi Strateji.....	83
2.2.1.2 Politik – Pratik Strateji	84
2.2.2 Sömürgeciliği ve Sömürülmeyi Ret: Onur	85
2.2.3 Müstekbirlere Karşı Mustazafların ve Özgürlükçü Hareketlerin Desteklenmesi 86	
2.2.4 Siyasî Bağımsızlığın Korunması	87
2.2.5 İran İslam Cumhuriyeti'nin Toprak Bütünlüğünün Korunması.....	88
2.2.6 Müslümanların (Şii Odaklı Olarak) Korunma ve Savunulması.....	88
2.2.7 Gayrimüslimlerin İslam'a Davet Edilmesi.....	89
2.2.8 Bir Arada ve Barış İçinde Yaşama	89
2.2.9 Ülkelerin İç işlerine Karışmama ve Karşılıklı Saygı	90
2.2.10 Uluslararası Anlaşma ve Yasalara Bağlılık	90
2.3 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDE ETKİLİ KURUM VE ORGANİZASYONLAR	90
2.3.1 Rehberlik Makamı Ofisi	91
2.3.1.1 Dinî Lider	92
2.3.1.2 Silahlı Kuvvetler	93
2.3.1.3 İran İslam Cumhuriyeti Radyo Televizyon Kurumu.....	94
2.3.2 Yürütme Organı.....	95
2.3.2.1 Cumhurbaşkanlığı	95
2.3.2.2 Bakanlar Kurulu	96
2.3.2.3 Dışişleri Bakanlığı.....	97
2.3.3 Yargı Erki	98
2.3.4 Yasama Erki	99
2.3.4.1 İslâmî Şura Meclisi (Millet Meclisi)	99
2.3.4.1.1 Meclisi'nin Görev ve Yetkileri	99
2.3.4.2 Anayasayı Koruyucular Konseyi.....	101
2.3.5 Düzenin Yararını Teşhis Konseyi.....	101
2.3.5.1 4 Genel Görev	101
2.3.5.2 4 Dönemsel Görev.....	102

2.3.6 Milli Güvenlik Yüksek Konseyi.....	102
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	104
PEHLEVİ HANEDANI DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ.....	104
3.1 RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI	104
3.1.1 Uluslararası Sistemin İran Dış Politikasına Etkisi.....	105
3.1.2 İç Vaziyet ve Şahsiyetlerin Dış Politikaya Etkisi	106
3.1.2.1 İran'ın İç Durumu.....	107
3.1.2.2 Dış Politikada Etkili Şahıslar	107
3.1.3 İran'ın Diğer Devletlerle İlişkileri.....	108
3.1.3.1 İran-İngiltere Arasında İlişki ve Meseleler	108
3.1.3.2 İran-Rusya İlişki ve Meseleleri	110
3.1.3.3 İran-ABD İlişki ve Meseleleri.....	110
3.1.3.4 İran-Almanya İlişki ve Meseleleri.....	111
3.1.3.5 İran-Fransa İlişki ve Meseleleri.....	111
3.2 MUHAMMED RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ İLİŞKİLERİ	113
3.2.1 1941-1951 Arası Birinci Dönem: İkinci dünya savaşı sonrası İran.....	113
3.2.2 1951-1953 Arası İkinci Dönem: Negatif Denge Politikası.....	114
3.2.3 1953-1961 Arası Üçüncü Dönem: Darbe Sonrası İran.....	116
3.2.3.1 İran ve Batı Bloku:	117
3.2.3.2 İran ve Doğu Bloku	117
3.2.3.3 İran ve Ortadoğu.....	117
3.2.3.4 İran'da Petrol meselesi.....	118
3.2.4 1961-1972 Arası Dördüncü Dönem: İran ve Yumuşama Dönemi	118
3.2.5 1972-1979 Arası Beşinci Dönem: Bölgesel Hegemonya 'ya Doğru İran....	120
3.2.5.1 İran ABD İlişkileri	120
3.2.5.1.1 Nixon Doktrini:	120
3.2.5.1.2 Carter Dönemi:.....	121
3.2.5.2 İran-Sovyet İlişkileri	121
3.2.5.3 İran'ın Bölgesel Politikaları	121
3.2.5.3.1 Dofar Ayaklanması	121

3.2.5.3.2 1975 Cezayir Anlaşması	122
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	124
İSLAM CUMHURİYETİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI.....	124
4.1 HUMEYİNİ DÖNEMİ: NE DOĞU NE BATI POLİTİKASI	125
4.1.1 Mehdi Bazergan ve Geçici Hükümet Dönemi.....	125
4.1.2 Ebul Hasan Benisadr'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi.....	127
4.1.3 Hamanei'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi	128
4.2 HAMANEİ'NİN DİNİ LİDERLİĞİ DÖNEMİ	129
4.2.1 Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi.....	130
4.2.2 Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi.....	131
4.2.3 Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi	132
4.2.4 Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi.....	133
4.3 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN RUSYA, AVRUPA VE ORTADOĞU KARŞISINDA DIŞ POLİTİKASI.....	134
4.3.1 İran-Rusya Federasyonu İlişkileri.....	134
4.3.1.1 İran'ın Nükleer Enerji Dosyası.....	138
4.3.2 İran-Avrupa Birliği İlişkileri	138
4.3.3 İran İslam Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Ülke ve Gruplarıyla İlişkileri.....	141
4.3.3.1 İran İslam Cumhuriyeti'nin Irak İle İlgili Dış Politikası.....	143
4.3.3.1.1 İran ve 2005 Seçimleri: Korku ve Ümit DUALİZMİ	145
4.3.3.1.2 İran ve 2010 Seçimleri: Şiddetli Bölgesel Rekabetlerin Gölgesi	146
4.3.3.1.3 İran ve 2014 Seçimleri: İran'ın Tartışmasız Nüfuzunun Sağlanması	147
SONUÇ	149
BİBLİYOGRAFYA	151
<i>Kitaplar</i>	151
<i>Sürelî Yayınlar</i>	151
<i>İnternet Kaynakları</i>	153

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Age.	Adı geçen eser
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
CENTO	Bağdat Paktı
DMO	Devrim Muhafızları Ordusu
No.	Numara
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	Sayfa
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

İran, jeostratejik konumu ile Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden birisi olagelmıştır. Tarihi ve medeniyeti açısından bakıldığında ise İran'ın öneminin Ortadoğu'yu da aştığı görülmektedir. Eldeki tarihî verilere bakıldığında İran medeniyetinin en az son 3 bin yıldır dünya medeniyetine hizmet eden, insanlığın önemli birikimlerinden biri olduğu görülmektedir. İran'ın dikkate değer jeopolitik önemi ve ülke içindeki çeşitli güç unsur ve kaynakları, iç siyasî değişimlerin genel olarak kendi sınırlarını aşıp diğer bölgesel ülke ve oyuncuların etkilenmesine yol açmıştır. Böylece bu değişimler bölgenin muhtelif noktalarında bulunan komşuları veya küresel güçleri doğrudan ya da dolaylı etkisi altına almıştır.

Diğer bir anlatımla siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerde kabul edilen “dış politika, iç politikanın uzantısıdır” esası İran konusunda da meselenin anlaşılmasında birinci derecede yardımcı olacak bir kaidedir. Çünkü örneğin Rıza Pehlevi ile oğlu Muhammed Rıza Pehlevi yönetimlerinin dış politikaları arasında çok açık farklar mevcuttur. Yine devrim öncesi ve sonrası dış politikasında çok büyük farklılıklara şahit olmaktayız. Bunun kaynağı ülkenin dış politikasının iç politikadaki olay ve değişimlerden etkileniyor olması ve dış politikanın şekillenmesinde etkili olan kaynak ve teorilerin değişime uğramasıdır. Bu yüzdendir ki İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını incelediğimizde Şahlık dönemi ile İslam Cumhuriyeti dönemi arasında hedefler ve dış politikanın şekillenmesinde etkili olan kaynaklar arasında çok az benzerlikler bulabiliriz. Hatta İslam Devrimi sonrasında dış politikanın siyasî eğilimlerin farklılaşmasından bile etkilendiği de çok açıktır. Hakikatte dış politika Bazergani, Beni Sadr, Hamanei, Rafsancani, Hatemi, Ahmedinejad ve Ruhani hükümetlerinin her birinde farklılıklar göstermiştir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, İran İslam Cumhuriyeti dış politikası her dönemde farklı mantık, kaynak, şahıslar ve teorilerden etkilenmiştir. İslam Devrimi öncesinde Muhammed Rıza Pehlevi'nin batı ülkeleri ve onların başında gelen ABD ile yakınlığından ve yine İran'ın Batı bloku içerisinde yer almasından dolayı o dönem için İran dış politikası Batı bloku ile uyumlu olup Sovyetler Birliği ve onun Ortadoğu'daki bölgesel müttefiklerini engellemek doğrultusunda gelişmiştir. Hatta 1970'li yıllarda İran, Suudi Arabistan ile birlikte dönemin ABD başkanı Nikson'un iki sütunlu siyasetinin Ortadoğu'daki temel iki ayağını oluşturmuşlardır. Böylece bu dönemde İran dış politikasında genel olarak realist mantık ve soğuk savaş perspektifi etkin olmuştur. Elbette bu arada Muhammed Musaddık'ın kısa süreli başbakanlığına da değinmek gerekmektedir. Musaddık İran üzerinde etkin olan güçler arasında bir tür negatif denge politika ve stratejisini dikkate alıp bir yandan merkezi İran hükümetinin yararına bir tür değişim sağlamıştır. Diğer yandan batının İran kaynaklarına özellikle de petrolüne uzanan elini kesmeye çalıştığı bu kısa dönemde petrolün millileştirilip İngiltere Petrol Şirketinin İran'dan çıkarıldığına tanık olmaktadır. Musaddık'ın bu adımı İkinci Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin dış politikasına yönelik 3. dünya ülkeleri tarafından gerçekleştirilen ilk ve en büyük darbe idi. Her ne kadar Musaddık ABD-İngiltere-Saltanat yanlılarının ortak darbesiyle devrildiyse de bizzat bu hareket Bağlantısızlar hareketinin kurulmasının da önünü açmıştır.

Ancak Ayetullah Humeyni liderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte İran iç siyasetinde ve onun devamcısı olarak dış siyasette tamamen kökten ve devrimci bir değişime tanık olmaktadır. Devrimle birlikte hiç vakit kaybetmeden İran'ın İsrail ile ilişkisi kesildi ve İran devrim önderleri İsrail'e Filistin topraklarındaki tasallutundan dolayı işgalci olarak hitap ederek onu düşman olarak tanımladılar. Yine İran İslam Cumhuriyeti resmi olarak "Ne Doğu ne Batı; İslam Cumhuriyeti" sloganını ortaya koyarak resmen Batı bloğundan ve ABD ile Batı Avrupa ülkeleri ittifakından ayrıldı. Tahran'daki ABD Elçiliğinin Hatt-ı İmam öğrencileri tarafından işgal edilmesiyle birlikte de İran İslam Devriminin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra İran ABD ilişkileri kesilmiş oldu. Böylece 1979 öncesinde bölgenin iki stratejik ortağı olarak görülen iki ülke pratikte bölgede iki ciddi düşmana dönüşmüş oldular.

İran Dış Politikasının Kaynakları:

İran dış politikasına kaynaklık eden esaslar devlet liderlerinin dünya görüşlerinin etkisinde şekillenmiştir. İslam Devrimi öncesinde dış politika üzerinde etkin olan kaynaklar İran'ın batıya yönelik stratejik bakışından ve genel olarak siyasî bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün küresel güçler (ABD) ile iş birliği yolu ile sağlanması doğrultusunda şekillenmiştir. Meşrutiyet Anayasası, Kuran, Millet Meclisi yasaları, milliyetçi şahıslar ve nihayet Şah'ın kendisi İran dış politikasının şekillenmesinde etkili kaynaklar olmuştur.

Ancak 1979 İslam Devrimi ile birlikte İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında etkili olan kaynaklar temel değişimlere uğramıştır. Devrim önderi Ayetullah Humeyni'nin görüşleri doğrultusunda İran artık bir İslam devleti idi. Bu yüzden anayasadan seküler yasalar çıkarıldı. Yeni anayasada Siyasal İslam, Peygamber ve Ehlibeyt'in tutumları, Kuran, Nehcü'l Belağa temelli yorumlar ile Humeyni ve diğer liderlerin dünya görüşleri, İslamcı partiler ve siyasî şahsiyetler İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında etkin temel kaynakların değişimini üstlendiler.

İran Dış Politikasının Hedefleri:

Yukarıda da değinildiği üzere İran dış politikasının hedefleri değişik dönemlerde ülkeye hâkim siyasî iklimin niteliğinin etkisinde olmuştur. Devrim öncesi Muhammed Rıza Pehlevi'nin dış politikasının en önemli hedefleri şunlardı: Toprak bütünlüğünün sağlanması, İran'ın Ortadoğu'da nüfuz ve gücünün artması, Doğu karşısında Batı ile iş birliği, Irak gibi Doğu bloğuna üye ülkelerin sınırlandırılması ve bunlara yönelik baskıların arttırılması, Komünizm yanlısı ülke ve hareketlerin engellenmesi, İran'ın OPEC ülkeleri içerisinde en büyük petrol gücüne kavuşması.

Ancak devrimden sonra İran dış politikasında realist mantıktan idealist mantığa geçiş yaşandı. Bu doğrultuda yaşanan değişim neticesinde ortaya çıkan esaslar şu 7 madde halinde sıralanabilir;

1. Diktatörlük ve itaatkârlığın reddi.
2. Zulüm karşıtlığı, adalet eksensizlik ve emperyalizm karşıtlığı.

3. Ezilenlerin ve özgürlükçü hareket ve örgütlerin himaye edilmesi.
4. Müslümanların himaye ve savunusu.
5. Diğer ülkelerle barış içinde bir arada yaşama.
6. Diğer ülkelerin içişlerine karışmama ve karşılıklı saygı.
7. Uluslararası anlaşma ve yasalara uyma

Elbette hemen belirtilmelidir ki yukarıda bahsi geçen yedi maddeden son 3 madde sonraki dönemlerde Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı ile birlikte İran dış politikasında rayiç esaslar oldu ve Hatemi döneminde bu esaslar daha da güçlendi. Oysa İslam Devriminin gerçekleştiği ilk dönemde İran, dünya emperyalistlerinin üyesi olduğu uluslararası anlaşmalardan çekileceğini, Bağlantısızlar Hareketine katılacağını ve BM gibi kurumlardaki adaletsiz kanunların değiştirilmesini dış politikasının en temel esasları olarak ilan etmişti. Her ne kadar Ahmedinejad döneminde devrimin ilk on yılında rayiç söylemlerin yeni bir okumayla tekrar İran dış politikasına hâkim olması için çaba sarf edildiyse de nihayet Ruhani'nin seçimi şu gerçekliği bir kez daha hatırlattı: İran dış politikası ve dış politika hedefleri aşamalı bir biçimde ABD ve Batı karşıtlığı olarak formülleşen devrimci, idealist ve anti emperyalist çizgiden daha dengeli, realist, barışçıl ve dünya ve bölge ülkeleri ile iş birliği yönünde bir harekete sahiptir.

Yukarıda bahsi geçen konular ekseninde bu çalışmanın cevap aradığı temel soru şudur: İran İslam cumhuriyeti dış politikasının teorik temelleri ve bu temellere kaynaklık eden unsurlar nelerdir? İran İslam devletinin dış politikasında 1979'dan bugüne yaşanan değişimlerde hangi unsurlar etkili olmuşlardır?

Mevcut Söylem ve Teorilerin Kritiği:

Görüldüğü kadarıyla Türkiye'de İran dış politikasının teorik arka planı dikkate alınarak incelenmesi konusunda ciddi çalışmalar yapılmamıştır. Bu yüzden bu tez, yazarının İran'da yaşama tecrübesi, İranlı akademisyen, siyasetçi ve araştırmacılarla görüşmeleri dikkate alındığında Türkiye'nin önemli komşusu İran'ın dış politikasının incelenmesi hakkında yeni ve önemli bir girişim olacaktır.

Şu ana kadar Türkiye’de İran dış politikasının teorisi, içeriği, meşruiyet kaynakları, etkin unsur, şahıs ve liderleri, değişim seyri ve tarihsel sürecinin ele alındığı kapsamlı çalışmalar ortaya konmamıştır. Bu açıdan yazılması düşünülen tez bu konudaki mevcut yetersizliklerin giderilmesinde bir adım atılması için çaba sarf edecektir.

Araştırmanın Hedefi:

Araştırmanın hedefi İran dış politikasının yapısal temelleri ve teorik kaynaklarını inceleyip aynı zamanda dış politikada yaşanan değişimler üzerinde etkili olan unsurları ortaya koymaktır.

Yöntem:

Bu çalışma muhtelif kitap, rapor, makale, internet kaynakları ve resmi makamlar, akademisyenler ve araştırmacılarla yapılan derinlikli görüşmelerden elde edilen verilerin analizini gerçekleştirecektir.

Sınır ve Odak Noktası:

Bu araştırma esas olarak İslam Devriminin gerçekleştiği 1979 yılından 2014 yılına kadar geçen zaman ile sınırlanacak ve bu tarih dilimine odaklanacaktır. Ancak İran dış politikasının daha iyi incelenebilmesi için İslam Devrimi öncesi döneme de değinilecektir. Odak coğrafya İran ve İran’ın İslam Devriminden bugüne etkisi altında olan bölgeler olacaktır.

Araştırma Düzeni:

• Birinci Bölüm: İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının, uluslararası ilişkiler teorileri açısından değerlendirilmesi.

- Konstrüktivizm
- Realizm
- Neorealizm
- Demokratik Barış
- Jeopolitik

- Söylem
- İdealizm
- Kurumsal Neoliberalizm
- İslâmî Milliyetçilik
- Devrim İhracı
- Ana Kıta
- İkinci Bölüm:
 - İran İslam cumhuriyeti dış politikasına yön veren etken, aktör ve kaynaklar
 - Şahıslar
 - Sistem
 - Din ve Mezhep
 - Şii İmamlar
 - Kültür
 - İdeoloji
 - Tarih ve Coğrafya
 - Toplum
 - Ekonomi
 - Dış Aktörler
 - İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Esasları
 - Üçüncü bölüm: Devrim öncesi İran dış politikasının analizi
 - Dördüncü bölüm: Devrim sonrası İran İslam cumhuriyeti dış politikasının analizi
 - Sonuç

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Genel olarak siyaset biliminde, özel olarak da uluslararası ilişkilerde teoriler; muhtelif olay, değişim, konu ve kavramların açıklanma, tahlil ve kritiğinde oldukça seçkin ve hayati role sahiptirler. Bu alandaki herhangi bir meseleye teorik bir çerçeve ve bu çerçeveden kaynaklanan modeller dikkate alınmadan yaklaşılması pratikte konunun dağılmasına, çalışmanın düzensizliğine, neden ve nasıl sorularına yönelik tahlilin karışıklığına, nihayet ve muhtemelen meselenin anlaşılması ve sonuç alınması konusunda bariz yanlışlara sebep olacaktır. Bu konuda İran Dışişleri bakanlığında uzun zamandır çeşitli görevler üstlenmiş olan Muhammed Kazım Seccadpur¹ şunları söylemektedir: “Uluslararası ilişkiler teorileri dış politikada düşüncelerimizi sistematik hale getirmesinin yanında başkalarına nasıl davranacağımız ve başkalarının da bize nasıl davranacağını belirlenmesi konusunda da bize yardımcı olurlar... Özellikle İran toplumu gibi toplumlarda bizler uluslararası ilişkiler teorilerinden faydalanarak İran’ın rolü konusunda dünyaya yeni sözler söyleyebiliriz. Elbette burada İran’ın dış politikasının tamamen sabit ve değişmez olduğu inancında değiliz. İran dış politika söyleminin son 10 yılına bakıldığında söylem, konumlanma ve davranışlarında oldukça

¹ Seccadpur, aynı zamanda İran Dışişleri Bakanlığına bağlı Uluslararası İlişkiler Fakültesi’nin hocalarından biri olup uzun yıllar İran’ın BM temsilcisi olarak çalışmıştır.

önemli değişiklikler olduğu görülecektir. Uluslararası ilişkiler teorileri bize dış politikanın şekillendirilmesinde yardımcı olabilir.”²

Bu yüzden ki her alanda temel öneme sahip olan teoriler, uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda da hayati öneme sahiptirler. Bu bağlamda her bölüm ve başlıktan önce başlangıç olarak İran dış politikasının genel hatları muhtelif uluslararası ilişkiler teorileri temel alarak tahlil edilecek, bu alanda mevcut muhtelif teoriler kısaca incelenecektir.

Bu bölümde uluslararası ilişkilerde geçerli teoriler arasından 11 teoriye İran dış politikası bağlamında genel bir değinide bulunulacaktır. İran dış politikasının daha iyi anlaşılabilmesi için burada İran dış politikasının uluslararası ilişkiler bağlamında açıklanmasını İranlı akademisyen ve uzmanların bakış açısıyla ele alacak ve onların konuya yaklaşımlarını temel alacağız. Yani doğrudan ya da dolaylı olarak İran dış politikasının tedvininde rolü olan İranlı uluslararası ilişkiler hocalarının konuyu nasıl anladıkları bu bölümün ana eksenini oluşturacaktır. Böylece onların muhtelif teorileri nasıl anlayıp yorumladıkları ve nasıl pratiğe aktardıkları görülecektir.

1.1. KONSTRÜKTİVİZM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ’NİN DIŞ POLİTİKASI

İran’da Konstrüktivizm³ teorisi konusunda en çok çalışma yapan kişi Prof. Hümeýra Müşirzade’dir.⁴ İran akademisi bu teori ile ilgili Farsça kavramsallaştırmayı ona borçludur.

“Konstrüktivizm her şeyden önce analitik bir çerçevedir. Bazıları ondan bir uluslararası ilişkiler teorisi çıkarmaya çalışmışlardır ancak o her şeyden çok tüm sosyal bilimler disiplinlerinde geçerli adeta teoriler üstü bir analitik çerçevedir... Konstrüktivistlerin üzerinde durdukları nokta toplumsal aktörler yani insanlar, devletler

² Nesrin Musaffa, *Nigâhî be Siyaset-i Hâricî-yi Cumhûri İslami-yi İran*, Merkez-i Çap ve İntişârât-i Vezâret-i Umur-i Hârice, Tahran. 1385, s. 7.

³ Constructivism.

⁴ Müşirzade, Tahran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim üyesidir. Bu alanda önemli çalışmalar yapmıştır. Özellikle “Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Değişim” isimli çalışması İran’da alanın kaynak kitabı olarak kabul edilmektedir.

vs.’nin toplumsal yapıyı belirlediği kabulüdür... Bunlar uluslararası ilişkiler veya başka herhangi bir alanda bir ‘sosyal kimliğe’ sahiptirler.”⁵

Uluslararası ilişkilerin Konstrüktivist yaklaşımdan çıkarımına göre devlet bir sosyal aktördür. Buna göre devlet sosyal aktör ise kimlik ve çıkarları önceden tayin edilmiş değildir. Devlet toplumsal kurallardan müteşekkil bir yatakta hareket eder ve hem iç çevre hem uluslararası çevre ona bazı kurallar yükler. Bu kurallar onun kimliğini şekillendirir ve o da çıkarlarını bu yolla tayin eder. O halde devletlerin kimlikleri gerçekte onların kendi iç ve uluslararası toplumsal çevreleri ile girdikleri ilişkilerin neticesinde oluşur.

Bu bağlamda İran dış politikası Konstrüktivizm teorisi açısından incelendiğinde söylenmesi gerekir ki, bir taraftan İran toplumunun norm ve değerlerine bakmak gerekirken diğer taraftan dış toplumların yani İran’ın yüz yüze olduğu Ortadoğu ve uluslararası sistemin normlarına dikkat etmek gerekmektedir.

“İslam Cumhuriyeti’ni söz konusu ettiğimizde ilk olarak ondaki ‘İslâmî’ sıfatı ile karşılaşırız. Bu, İran dış politikasında diğer tüm etkenlerden daha fazla veya daha görünür şekilde etkili olan norm ve değerler bütünüünün tayin edicisi konumundadır. Denebilir ki dış politikadaki çıkar, hedef ve yöntemlerin belirlenmesinde tayin edici olan İslam Cumhuriyeti’nin ‘İslâmî’ kimliğidir.”⁶ O halde bu bakış açısına göre dünyayı İslâmî değerler açısından değerlendirdiğimizde artık dünyayı ayrı siyasî yapılar, bloklar, birlikler ve muhtelif uluslararası koalisyonlar çerçevesinde görmeyiz. Bunun yerine tüm dünyayı Darül İslam ve Darül Küfr olarak iki parçaya ayırırız ve değer ve kimliğe dayalı tüm dünya görüşümüz bu esasa dayanır. Bu okuma biçimi İran İslam Cumhuriyeti’nde oldukça fazla ve özel taraftarı olan bir yaklaşımdır. Bunlar çok uzak olmayan bir gelecekte İran İslam Cumhuriyeti’nin önderliği ve yardımıyla dünyada ortak İslâmî bir birliğin kurulacağına inanmaktadırlar. Bu ideal ümmetin hedefi, İslâmî değerler eksenli adalet ve hukuk anlayışını tüm dünyaya hâkim kılmaktır.

⁵ Nesrin Musaffa, age, s. 17.

⁶ Humeyra Muşirzade, “*Tahlil-i Siyaset-i Haricî Cumhûrî-yi İslâmî-yi İran ez Manzar-ı Saze İngari*”, *Mütalaat-i Rahbordî*, Yıl 7, S. 2, (1385), s. 21.

İran İslam cumhuriyeti'nin kimliğinin ikinci unsuru adalettir. Hümeýra Müşirzade'nin görüşlerine göre adalet eksensilik İran'da İslam'ın bu topraklara girmesinin öncesinde de kökleri olan bir anlayış olup sonraları İslam'ın İran'a girmesi ve özellikle Şiiliğin resmi mezhep olması ile daha da güçlenmiştir. Bu durumun yani İran'ın adalet eksenli politikalarının göstergesi olan örnekler arasında İran'ın tüm dünyadaki mustazaf, mazlum ve baskı altında olarak tabir ettiği kesimleri himaye etme iddiası yer almaktadır. Diğer bir ibareyle adaletçilik kimliği İranlıların gerektiğinde İslam ötesi bir bakışı takip etmelerine neden olmaktadır ki burada gayr-ı Müslim mazlumlara yardım da uygun ve bazen vaciptir.

İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında Konstrüktivizm teorisi açısından ortaya konabilecek bir diğer değer Nefy-i Sebil kuralıdır.⁷ Bu kurala göre asla gayrimüslimler Müslümanlar üzerinde yönetici ve hüküm verici olmamalı ve Müslümanların kaderini tayin edici bir konumda olmamalıdır. Müslümanlar buna izin veremezler. Bu esas ve İran'ın dinî-siyasî liderlerinin inancına göre Müslümanlar zaman içerisinde dünyaya hâkim olacak bir pozisyona gelmeli ve kâfir ve gayrimüslimlerin sultasından çıkmalıdırlar. İran'ın Filistin konusundaki dikkate değer yaklaşımı ve Filistin halkından yana kesin ve açık bir şekilde tavır alması ile bu meselenin İsrail'in ortadan kaldırılarak halledilmesi gerektiğini düşünmesi bu kural açısından da değerlendirilip incelenebilir.

'İslam devletinin çıkarlarının korunması' İran dış politikasında Konstrüktivizm teorisi açısından değerlendirilebilecek bir diğer kimlik ve özelliktir. Bu konu özellikle hedef ve ideallerine ulaşma imkânına sahip olmadığı dönemlerde İran dış politikasının doğru çözümlenmesi konusunda çok önemli bir veri sunmaktadır. Bu esasa göre her hal ve şartta İslam devletinin bekası ve muhafazası birincil öneme sahiptir. Bu açıdan bu esas bir noktaya kadar realizm teorisindeki Self-help esasına yaklaşmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti kimliği için son ve önemli esas ise devrim ihracı yaklaşımıdır. Bu esas genel olarak İran Şiiliğinin etkisi altında şekillenip güçlenmiştir.

⁷ Türkçe 'ye, Yabancıların Sultasının Reddedilmesi olarak çevirebileceğimiz bu kural Kuran-ı Kerim'in Nisa Suresinin 141. Ayetinden ilham alınarak ortaya konmuştur. Söz konusu ayet şöyledir: "Sizi gözetleyip duranlar, eğer size Allah'tan bir zafer (nasip) olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirlerin (zaferden) bir nasipleri olursa (bu sefer de onlara), 'Sizi yenip (öldürebileceğimiz halde öldürmeyip) müminlerden korumadık mı?' derler. Artık Allah kıyamet gününde aranızda hükmedecektir ve kâfirler için müminler aleyhine asla bir yol vermeyecektir".

Bu politika İran dış politikasında temel esas ve hedef olarak kabul edilmektedir. Nitekim İran anayasasında birçok yerde kendisinden bahsedilmektedir.⁸

Sonuç olarak 35 yıllık (1979-2014) İran dış politikasına bakıldığında Konstrüktivizm teorisinin bu politikaların açıklanması ve anlaşılmasında oldukça çok yardımı olacağı söylenebilir. Bu teori toplumsal değer, norm ve kurallara özellikle dayandığı için Konstrüktivizm teorisi İran dış politikasının anlaşılmasında birçok yerde realizm veya idealizm gibi ana teorilerden daha çok yardımcı olabilmektedir.

İran İslam cumhuriyeti dış politikasının Konstrüktivizm teorisine göre değerlendirilmesi bir cümle ile özetlenecek olursa; içerde ve uluslararası zeminde mevcut norm ve değerler, İran İslam Cumhuriyeti'nin milli kimliği, İran İslam Cumhuriyeti'nin milli rolü ve İran İslam Cumhuriyeti'nin milli çıkarları İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını belirler.

1.2. REALİZM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI

Bütün XX. Yüzyıl boyunca realizm teorisi uluslararası ilişkiler uzmanları, siyasetçiler ve iktidar sahiplerinin nazarında iç ve dış olayların açıklanması ve yorumlanması konusunda en önemli ve en cazip teori olagelmıştır. Öyle görünüyor ki 21. Yüzyılda da aynı şekilde önemini koruyacaktır. Bu teorinin düşünsel kökenleri Antik Yunan ve Antik Çin medeniyetlerine ve Thucydides gibi düşünörlere kadar uzanmaktadır.

⁸ Anayasanın 3. Maddesinin 16. Fıkrası: “Dış siyaseti İslamî ölçüler, bütün Müslömanlara kardeşlik taahhütlerine bağıllık ve dünyanın bütün ezilenlerini himaye temelleri üzerine tanzim etmek”.

11. madde: “Hiç şüphe yok ki, bir tek ümmetsiniz ve ben sizin Rabbinizim. O halde bana kulluk edin, Ayet-i kerimesi hükmüne göre bütün Müslömanlar tek bir ümmettir. İran, genel siyasetini Müslöman milletlerin dostluk ve birleşmesi temeline oturtmak ve İslam dünyasının siyasî, ekonomik ve kültürel vahdetini gerçekleştirmek için sürekli çaba göstermekle yükümlüdür”.

Madde 152: “İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti; her tür egemenlik kurmak ve egemenlik altına girmeyi reddetmek, ülkenin her alanda bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, bütün Müslömanların haklarını savunmak, egemenlik peşindeki güçlere karşı hiçbir taahhütte bulunmamak ve savaş açmayan devletlerle barışçı ilişkiler kurmak esaslarına dayanır”.

Madde 154: “İran İslam Cumhuriyeti beşerî toplumların tümünde insan saadetini kendi gayesi bilir ve bağımsızlık, hürriyet, hak ve adalet yönetimini dünya insanların tümünün hakkı olarak tanır. Bununla beraber, diğer milletlerin iç işlerine her tür müdahaleden tam olarak çekinmekle beraber, mazlumların zalimlere karşı haklı mücadelelerini dünyanın neresinde olursa olsun himaye eder”.

Madde 154: “İran İslam Cumhuriyeti hükümeti İran yasalarına göre hain ve suçlu olarak görülmemesi koşuluyla siyasî sığınma talep edenlere sığınma hakkı verebilir”.

Yukarıda değinildiği gibi realizm siyaset ve uluslararası ilişkiler düşünürleri için en cazip teori olmuştur. Bu sebeple bu konuda birçok görüş ve yorum ortaya atılmış, oldukça fazla kitap ve makale yazılmıştır. Ancak bütün farklı yorum ve yazılara bakıldığında bunlar arasında realizme dair, kendine yeterlik⁹, devletçilik¹⁰ ve beka¹¹ olmak üzere üç ortak noktadan bahsetmek mümkündür.¹²

Celal Dehkani Firuzabadi'ye¹³ göre realizm uluslararası ilişkiler ve dış politikaya dair meselelerde tahlil ve çözümler için şu temel esas ve kavramlara dayanır: güç eksenlilik,¹⁴ devletçilik, milli çıkarlar,¹⁵ güç dengesi,¹⁶ doğal konum,¹⁷ akılcılık ve beka.¹⁸

Firuzabadi, Müşirzade'den farklı olarak İran dış politikasının anlaşılması ve incelenmesinde realizmin diğer bütün teorilerden daha çok işe yarayacağını düşünmektedir. Ona göre araştırmacıların çoğu İran dış politikasının davranışlarını milli çıkarlar esasına göre inceleyip tahlil etmektedirler. Yani İran'ın dış politikadaki davranışlarının açıklanması bu ülkenin maddi gücünün ölçüsü ve içeriği dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir. Bir diğer mesele İran'ın 35 yıllık tarihinde düzeni ve toprak bütünlüğünü korumak için girdiği çabalardır. Bunun en bariz örneği Irak ile yaşadığı sekiz yıllık savaştır. İran bu savaşta topraklarından bir karışımı bile Irak'a vermemeyi kırmızıçizgisi olarak ilan etmiştir. Bununla birlikte Firuzabadi de son tahlilde Realizm teorisinin İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının tam anlamıyla anlaşılabilmesi konusunda bazı eksiklikleri olduğunu kabul etmektedir.

⁹ Self Help.

¹⁰ Statism.

¹¹ Survival.

¹² John Baylis, *Cihani Şoden-i Siyaset; Revâbit-i Beynelmîlel der Asr-ı Novîn*, Mütercim: Ebulkasım Rahçemeni, Ebrar-i Muasır-i İran, Tahran. 1383, s. 320.

¹³ Firuzabadi, Allame Tabatabai Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocası olup İran'ın önde gelen teorisyenlerindedir.

¹⁴ Power Centrism.

¹⁵ National Interest.

¹⁶ Balance of Power.

¹⁷ Stat of Nature.

¹⁸ Seyyid Celal Dehkani Firuzabadi, *Siyaset-i Hâricî-yi Cumhûrî-yi İslamî-yi İran*, İntişârât-i Semt, Tahran. 1389, s. 28.

1.3. NEOREALİZM YA DA YAPISAL REALİZM¹⁹ TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI

Neorealizmin kurucu teorisyeni olarak Kenneth Waltz görülmektedir. Bu teori tümevarımcı klasik Realizmdeki gücün insan ve devletin doğasında yer alan bir hedef olarak görülmesinden farklı olarak, gücün nedeni olarak uluslararası sistemin anarşik yapısını görmek ve devlet dışındaki aktörlerin rolünü de kabul etmek gibi bazı özellikleri ile realizmden ayrılır.²⁰ Bu teorinin klasik modeliyle bir diğer farkı ise üçüncü imaj²¹ analizine odaklanmasıdır.

Neorealistler de uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olduğunu kabul ederler. Bu bağlamda tüm ülkeler için –dolayısıyla da konumuz olan İran için- uluslararası ilişkiler ve dış politikada üç davranış modelini gerekli görürler. Bunlardan birincisine göre devletler birbirlerine güvenmezler. Bu durumu İran'ın örneğin Nükleer enerji meselesinde ABD'ye yönelik bakış açısında veya İran'ın özellikle 2003-2014 yılları arasında Suudi Arabistan'a bakış açısında görmek mümkündür. Bu davranış modelinde devletler her zaman savaş tehlikesinden korkarlar. Böyle bir korkunun dayanağı olarak ülkelerin bir başka ülkeye saldırma ihtimalinin gerçekliğini koruduğu bir dünyada, her ülke varlığını muhafaza için diğerlerine güvenmemekte haklıdır.

İkinci davranış modeli devletlerin hedefleri ile ilgilidir. Devletlerin en önemli hedefi anarşik bir sistemde bekalarını sağlamalarıdır. Son tahlilde İran da uluslararası sisteme mutlak olarak hâkim olan hiçbir gücün olmadığı düşüncesinden yola çıkarak her ülke gibi kendisinin de Self Help yaklaşımı doğrultusunda kendi gücünü arttırması ve kendi gücüne dayanması gerektiğine inanmaktadır.

Üçüncü davranış modeli ise anarşik sistemde her devletin kendi gücünü içeride ve dışarıda arttırmak zorunda olduğu ilkesidir. Bu ilke son yıllarda İran için oldukça geçerli ve gözle görünür bir yaklaşım olmuştur. İran gerek bölgesel gerek uluslararası alanda gücünü arttırmak için ciddi çabalar içine girmiştir. İki kutuplu dünyanın sona erip bölgesel güç çağına girilmesi bu durumun şiddetlenmesine ve İran, Türkiye ve

¹⁹ Neorealism or Structure Realism.

²⁰ Baylis, age, s. 417,418.

²¹ Third Image.

Suudi Arabistan gibi aynı bölgede var olan güçlerin rekabetlerinin artmasına neden olmuştur. Bu durum İran dış politikasında özellikle doğal nüfuz alanı olarak gördüğü Irak, Lübnan, Suriye, Bahreyn, Afganistan ve Yemen gibi devletlerde nüfuzunu arttırma çabasının açığa çıkmasına neden olmuştur.

1.4. DEMOKRATİK BARIŞ²² TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

Bu teorinin kurucusu olan Immanuel Kant bu konudaki görüşlerini *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme* adlı kitabında dile getirmiştir. Kant bu eserinde devletler ve milletler arasındaki savaşları sona erdirmek için bir çözüm yolu arayışına girmektedir. Kant'ın teorisinin ana teması demokratik devletlerin birbirleriyle savaşmayacağı görüşüne dayanır. Çünkü ona göre uluslararası düzeyde gerçekleşecek bir demokratizasyon barış ve güvenliği sağlayıp savaşları ortadan kaldıracaktır. Elbette bu hedefin gerçekleşebilmesinin bazı şartları vardır:

Bu şartların birincisi tüm devletlerin cumhuriyet rejimine geçmesidir. Cumhuriyet rejiminde hem özgürlüğe hem de bireysel ve toplumsal haklara riayet edilmektedir. Kant ülkelerin içyapıları ile dış davranışları yani dış politikaları arasında doğrudan bir bağ olduğuna inandığından ilk olarak demokratizasyonun devletlerin içerisinde gerçekleşmesi gerektiğini düşünür. Bunun gerçekleşmesi devletlerin dış politikalarını da kendiliğinden etkileyecektir.

İkinci şart bu demokrasilerde birbirine bağlı, birbirine hesap veren kurumların varlığıdır. Böylece yasa eksenli bir bürokrasi ortaya çıkacaktır. Bu durumda güvensizlik, yanlışlık ve savaşa neden olabilecek ani kararlar alınamayacak, böyle bir bürokratik sistemde bu tarz kararlar almak için daha uzun süreler gerekecek ve bu süre içerisinde de şiddet, hiddet ve yanlışlıktan dönmek mümkün olacaktır.

Bu teorinin İran dış politikasına da uygulanabileceğini iddia eden İranlı düşünürler mevcuttur. Firuzabadi gibi bazı teorisyenler Hatemi dönemi İran'ının dış politikada bu yöntemi temel aldığını ve iç demokratizasyonu sağlayarak bunu dış politikada gerginliği sonlandırmanın zemini haline getirmek istediğini iddia

²² Democratic Peace.

etmektedirler. Ancak doğal olarak Ortadoğu politik gerçekliği ve başta İran olmak üzere bölge devletlerine bakıldığında İran'ın bu tarz bir politikaya niyeti varsa bile bunu pek başaramadığı görülmektedir.

1.5. JEOPOLİTİK VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI

Geleneksel ve önemli uluslararası ilişkiler teorilerinde jeopolitik, bir ülkenin iç ve dış politikadaki davranışlarının şekillenmesinde önemli ve temel bir unsur olarak görülmüş ve görülmektedir. "...jeopolitik, siyasî fenomenlerin mekânla ilişkileri esasına göre incelenmesi ve bu fenomenlerin toprak ve insanın sahip olduğu bütün kültürel unsurlarla girdiği karşılıklı ilişkinin mütalaasıdır."²³

Bu yaklaşım esas alındığında İran coğrafyası ve onun özellikleri –ki Ortadoğu'da jeostratejik bir bölgede ve iç kaynaklara sahip bir konumda yer almaktadır– İran dış politikasının şekillenmesi ve yönlendirilmesinde doğrudan veya dolaylı yollarla en temel unsuru oluşturmaktadır. Neticede İran'ın Basra Körfezinde yer alan 3 ada – Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb- konusundaki davranışları ve sık sık çıkarlarına bir tehdit oluşması halinde Hürmüz boğazını kapatmakla tehdit etmesi bu çerçevede değerlendirilebilir.

Elbette jeopolitik açıdan 'güvenlik' İran'ın dış politikasının en büyük kaygısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden de İran'ın attığı adımlar toplamda çok önemli bir güvenlik boyutuna sahiptir ve davranışlarının nihai hedefi iç güvenliğini sağlamak ve sağlamlaştırmaktır. Bu esas doğrultusunda bazı araştırmacılar gerek devrim öncesi gerek devrim sonrası İran dış politikasının tek kaynağının coğrafya olduğunu iddia etmektedirler. Bunlara göre İran'da siyasî sistemin pratikte Şahlıktan İslâmî Cumhuriyete evrilmesinin dış politika yaklaşımında değişiklik anlamında bir etkisi olmamıştır ve İran'ın dış politikası dün ne idiyse bugün de odur.

²³ Firuzabadi, age, s. 39.

1.6. SÖYLEM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI

Söylem teorisi²⁴ Postmodern görüşlerin etkisiyle son zamanlarda ortaya konmuş teorilerden biridir. Bu teori uluslararası ilişkilere hâkim asli teoriler olan realizm ve idealizme itiraz olarak da görülebilir. Bu teoride muhtelif yaklaşımlar olmakla birlikte özellikle dil ile sosyal ve psikolojik meseleler oldukça önemli bir yer tutarlar.

Eleştirel dil bilimi çerçevesinde şekillenen söylemsel yaklaşım Eleştirel söylem analizi²⁵ olarak isimlendirilmektedir. Bu düşünce Foucault, Laclau ve Mouffe gibi şahısların düşüncelerinin ürünüdür. Genel olarak dil ve düşünce konularını kapsayan bu yaklaşıma göre söylem kendi kimliğini muhtelif unsurlar arasında gerçekleşen ilişkiler yoluyla kazanır. Bu çerçevede denebilir ki toplumlardaki en önemli mücadele alanlarından biri bir kavramın anlamının tayininde yaşanan çatışmadır. Toplum çeşitli diyalog, tartışma ve çekişmeler ile dolu olup milli çıkarlar ve dış politikada etkili olan kavramların oluşmasında büyük etkiye sahiptir.

Bu teori doğrultusunda İran İslam Cumhuriyeti dış politikası iki açıdan değerlendirilebilir: Birincisi İran dış politikasını da etkilemiş olan asli kavramlarda yaşanan değişimin anlaşılması ve bu perspektifin algılanmasıdır. Bu esas dikkate alındığında İran içinde yaşanan bazı değişimlerin ve yine bazı liderlerin düşüncelerinin ve temel kavramların açıklanmasındaki değişimlerin İran'da nasıl bir söylem değişikliğine yol açtığı görülecektir.

İkincisi ise söylemsel unsur ve etkenlerin İran'ın bölgesel ve küresel dış politika davranışlarındaki etkileri ile ilgilidir. Bu durum davranış değişikliklerinin realist ve liberal teorilerle açıklanamadığı durumlarda açıklayıcı olma kapasitesine sahiptir.

²⁴ Discourse Theory.

²⁵ Critical Discourse Analysis.

1.7. İDEALİZM TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASI

Uluslararası ilişkilere dair en eski ve asli teorilerden birisi idealizmdir. İdealizmin uluslararası ilişkilerde en az 300 yıllık bir geçmişi vardır. İdealizmin esası insan doğasına ve bunun neticesinde de devletler ve diğer uluslararası aktörlere dair iyimserliktir. İdealizme göre insan, doğası gereği medeni bir varlık olup özünde iş birliği, barış ve diyalog vardır. Bu teoriye göre devletler savaşların en temel sebebidirler ve bu yüzden de savaş iç ve dış özel şartlar neticesinde ortaya çıkan bir durumdur. İdealizm dış politika alanında kendine has kavramsal esaslar olan norm, kurallar, yasal denge ve etik değerleri önceler ve savunur.

Uluslararası düzeyde iş birliği ve refahın artması için çaba, savaşın kaçınılmaz olduğunun reddi, genel güvenliği oluşturarak küresel bir barışın sağlanabileceği vurgusu gibi yaklaşımlar idealizmin uluslararası ilişkiler alanında ortaya koyduğu görüşlerdir. Bu teori doğrultusunda İran dış politikasına bakıldığında sadece bir dönemin idealist değer ve kurallara uygun olduğu görülmektedir. Bu da Hatemi dönemi İran'ıdır. BM'de 'Medeniyetler Arası Diyalog'²⁶ teorisinin ortaya atılması ve bu görüşün dünya kamuoyunda olumlu karşılanması Hatemi'nin dış politikasının söz konusu dönemdeki zirve noktasını teşkil etmektedir. Hatemi'nin geliştirdiği bakış açısı küresel düzeyde kendine has bir tür idealist düşünce ve bölgesel düzeyde gerginliklerin azaltılmasına dayanıyordu.

Bu dönemde İranlı devlet adamları ve onların başında da Hatemi kendileri için küresel bir görev biçmişlerdi ve görüşlerini genel olarak Amerikalı düşünür Huntington tarafından ortaya konan Medeniyetler Çatışması tezine bir cevap olarak ortaya koyuyorlardı. Bu nedenle bu görüşü İran dış politikasının diğer dönemlerinde ortaya koymak doğal olarak mümkün değildir. Her ne kadar Ahmedinejad da Cumhurbaşkanlığı döneminde bazen küresel adalet kavramını kullandıysa da bu görüş metodolojik zayıflığından ve bu dönemdeki İran dış politikasının bu görüşe tezat davranışlarından ötürü İdealizm çerçevesinde değerlendirilemez.

²⁶ BM Genel Konseyi 2001 yılını Muhammed Hatemi'nin teklifi ile Medeniyetler Arası Diyalog Yılı olarak ilan etti. Elbette burada Hatemi'nin yanında asıl olarak bu teoriyi daha 1978 yılında ortaya atan Daryuş Şayegan'ı da zikretmek gerekir.

1.8. NEOLİBERAL KURUMSALCILIK²⁷ TEORİSİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASI

Bu teori de Neorealizm gibi üçüncü imajı önceleyen bir teori olup asli teorilerin birbiriyle münazaraları neticesinde ortaya çıkmıştır. "...kurumlar; kurallar ve çıkar ilişkileri ile birbirine bağlı ve birbirleriyle ilintili olup rolleri tayin ederler, faaliyetleri sınırlandırılır ve aktörlerin beklentilerini şekillendirirler. Kurumlar; örgütler, bürokratik ajanslar, sözleşmeler, anlaşmalar ve gayri resmi iş birlikleri olarak ortaya çıkabilirler ki devletler bağlayıcı bir durum olarak onları kabul ederler. Uluslararası düzendeki güçler dengesi kurumsal bir örnektir."²⁸

Bu teorinin bir diğer özelliği de Ekonomik Liberalizm ve Cumhuriyetçiliğe önem vermesidir. Bu esasa göre devletler serbest ticaret ve demokrasiyi teşvik etmek suretiyle iş birliklerini artırma çabasına girerler. Böyle bir ortamda özel ve gerekli kurumların oluşumunu sağlamak veya izin vermek hedeflerin gerçekleştirilmesinde oldukça önemlidir. Devletler arasında karşılıklı çıkarların varlığı kurumsal liberalizm yöntemlerinin öncelenmesi konusunda çok önemli rol oynar. Bu ortak çıkarların olmaması durumunda iş birliklerinin yaratılması oldukça zor olacaktır. Bu perspektiften bakıldığında denilebilir ki İran, Türkiye ve Irak ile bölgede dikkate değer karşılıklı çıkarlara sahip olup bu durum ister istemez tarafları muhtelif alanlarda iş birliğini arttıracak kurumları oluşturmaya yönlendirmektedir.

Neoliberaler de Neorealistler gibi uluslararası sistemin mahiyetinin anarşik olduğunu kabul ederler ve devletlerin milli çıkarlarını milli güçleri ve hedefleri doğrultusunda tanımladığını belirtirler. Bu teori çerçevesinde İran'ın küresel ve bölgesel örgüt ve kurumlara bakış açısı tahlil edilebilir. Yine bu teoriye bakılarak İran'ın bölgesel ve küresel düzeyde iş birliği eksenli faaliyetlerinin nasıl ve ne olduğu irdelenebilir.

²⁷ Neoliberal Institutionalism.

²⁸ Baylis, age, s. 428.

1.9. İSLÂMÎ MİLLİYETÇİLİK TEORİSİ

Söz konusu teori ilk kez İran İslam Devriminin gerçekleşmesinden sonra, Velayet-i Fakih²⁹ ve İslam Cumhuriyeti³⁰ teorilerinin daha iyi yorumlanması amacıyla ortaya atıldı. Ancak bu teori devrim liderleri tarafından farklı okumalara tabi tutuldu. Mühendis Mehdi Bazergan³¹ bu konuda şöyle demektedir:

“İslâmî Milliyetçiliğin ideali Mehdi'nin zuhuru ve tüm dünyaya adaletin hâkim olmasıdır. Ancak bu zuhur gerçekleşinceye kadar İslam devletinin hedefi olarak İslam yoluyla milli hedeflere ve vatana hizmet etmeyi görmek gerekir.”³² Bu yorum doğrultusunda İran geçici hükümetinin dış politikası kolaylıkla tahlil edilebilir. Geçici hükümet üyeleri dış politikada devrimci görüşlerden kaçınıyorlar ve diplomatik yöntemlere sadık kalarak Şah dönemindeki milli çıkarları sürdürmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle ABD veya başka herhangi bir güçle çatışma veya gerginlikten uzak durmak istiyorlardı. Bunların dış politikada diğer devrimcilerle ortak düşündükleri tek nokta İsrail'in tanınmasının reddedilmesiydi.

İran politikasında etkin şahsiyetlerinden ve aynı zamanda teorisyenlerden biri olan Muhammed Cevad Laricani³³ ise Bazergan'dan farklı görüşlere sahiptir. Laricani'ye göre İslâmî milliyetçilik teorisinin 3 farklı unsuru ve özelliği vardır:

1. Coğrafi ve milli sınırların kabulü,
2. İslam devletinin hüküm sürdüğü toprakların milli sınırlarla sınırlandırılması,

²⁹ Bu teori İmam Humeyni tarafından ortaya atılmıştır. Teorinin merkezinde zamanın din adamları içerisinde en iyi olan adil bir fakihin liderliği vardır.

³⁰ 1979 yılında İslam Devriminin gerçekleşmesinden iki ay sonra İran halkı referandumda İslam Cumhuriyeti'ni onayladı. Elbette belirtmek gerekir ki İslam Cumhuriyeti kavram ve sistemini ilk kez yasalastıran devlet Pakistan'dır. Bugün Afganistan da kendi sisteminin adını İslam Cumhuriyeti olarak belirtmiştir. Ancak bu üç ülke, isimlerindeki benzerliğe rağmen pratikte devlet yapısında çok derin farklara sahiptirler.

³¹ Bazergan İran'ın milli muhafazakâr liderlerinden birisi olup Şah karşıtı muhalefet ve mücadeleye Musaddık döneminde başladı. Şah'ın Amerikan ve İngiliz istihbarat servisleriyle iş birliği halinde gerçekleştirdiği darbeden sonra ciddi takibata uğradı. 1960'lı yıllarda Ayetullah Talegani gibi isimlerle birlikte milli muhafazakâr bir grup kurdu. Devrimden sonra İmam Humeyni tarafından geçici hükümetin başbakanı olarak atandı. ABD elçiliğinin Humeyni taraftarı öğrenciler tarafından işgal edilmesine itirazları kabul edilmeyince başbakanlıktan istifa etti ve bu tarihten sonra sistem içi muhalif konumuna geçti.

³² Davud Fiyehi, *Nizam-ı Siyasî ve Devlet der İslam*, Neşr-i Semt, 3. Baskı, Tahran. 1384, s. 260.

³³ Cevad Laricani, İran İslam Cumhuriyeti'nin etkili simalarından birisi olup kardeşleri Meclis Başkanı Ali Laricani ve Yargı Erki Başkanı Sadık Laricani ile birlikte İran'ın aynı zamanda etkin ailesini oluşturmaktadırlar. Cevad Laricani şu anda yargı erkinin insan hakları sorumlusu ve sözcüsüdür.

3. Söz konusu sınırlar içerisinde ileri bir İslam toplumu oluşturmak için çaba sarf etmek ve eş zamanlı olarak diğer devletlerde yaşayan Müslümanları zalimlere ve sıkıntılara karşı korumak. Ancak bu koruma sadece bir diplomatik ahlak düzeyinde gerçekleşecektir.³⁴

1.10. DEVRİM İHRACI TEORİSİ

İran İslam Cumhuriyeti'nin bir diğer yerli teorisi Devrim İhracı teorisidir. Bu teori İslâmî milliyetçilik teorisi ile karşılaştırıldığında milli sınırları aşan radikal bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teoride İslam devletinin hedefi devrimi diğer ülkelere ihraç etmek ve cihanşümül İslâmî ütopyanın gerçekleşmesine yardım etmektir. Bu teorinin özelliklerinin başında “milli sınırların reddi, mezhepçiliğin reddi, görev odaklılık, süper güçlerle ve bölgedeki devletlerle mücadele, şahadet odaklılık, Müslümanlara ve dünya mazlumlarına yardım ve himaye gelmektedir.”³⁵

Bu nedenle İran'ın devrimin ilk yıllarında Filistin meselesine yaklaşım tarzı, devrim liderlerinin bölge devletlerine karşı saldırgan sözleri ve bölge Müslüman halklarının ülkelerinde hüküm süren yöneticilere karşı ayaklanma çağrıları, ABD elçiliğinin işgalinin desteklenmesi gibi olaylar bu teori çerçevesinde değerlendirilmelidir. Irak ile yapılan sekiz yıllık savaş boyunca sürekli tekrarlanan ‘Kudüs’ün yolu Kerbela’dan geçer’ sloganı da bu teorinin yansımalarındandır.

1.11. ANA KITA TEORİSİ

İran dış politikası konusunda ele alacağımız son teori yine devrim sonrasında İranlı siyasetçi ve teorisyenler tarafından geliştirilen Ana Kıtâ³⁶ teorisidir. Bu teorinin önemli özellikleri şunlardır:

1. İslam dünyası tek bir ümmettir ve milliyetçilik ya da kavimcilik gibi konuların İslam dünyasında irapta mahalli yoktur.

³⁴ Muhammed Cevad Laricani, *Makulati der Istrateji-yi Milli*, Merkez-i Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran. 1369, s. 20, 48, 50.

³⁵ Fiyrehi, age, s. 260 ve 261.

³⁶ Ummu'l- Kura.

2. İslam ümmetinin vahdetinin kriteri önderliktir. O halde bütün İslam ümmetini kuşatacak özel dinî ve siyasî özelliklere sahip bir liderliğin kurulması şarttır. Bu liderliğin ‘velayet’ olarak tanımlanması gerekir.

3. İslam Devriminin gerçekleşip İslâmî değerlerin yönetimin kaynağı olmasından sonra İran, İslam dünyasının ana kıtasına veya bir diğer tabirle İslam dünyasının merkez ülkesine dönüşmüştür. İmam Humeyni bir taraftan İran İslam Cumhuriyeti’nin lideri iken diğer taraftan İslam dünyasının lideridir.³⁷

4. İslam dünyasında herhangi bir sorun ortaya çıkması durumunda İslam ümmetinin İslam’ın ana kıtasını –ki İran ve Tahran’dır- savunması gerekmektedir. Bu durum özellikle İran-İrak savaşı esnasında büyük bir önem teşkil etti. Bir diğer ibareyle ana kıtanın yenilgisi veya zaferi bütün İslam dünyasının yenilgisi veya zaferi anlamına gelmektedir.

Ancak İran ile Irak arasında sekiz yıl süren bir savaşın meydana gelmesi ve muhtelif Arap devletlerinin Irak’ı desteklemesi pratikte bu teorinin İslam dünyasınca kabul edilebilecek bir teoriye dönüşmediğini ve genel olarak Sünni Müslüman devletlerin Humeyni liderliğindeki Şii İran’ı bir model veya lider olarak kabul etmediklerini kanıtlamış oldu.

Görüldüğü üzere bu bölümde İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının çözümlenme ve tahlil edilmesi konusunda yardımcı olabilecek çeşitli uluslararası ilişkiler teorileri kısaca anlatıldı. Açıktır ki bu teorilerden hiçbiri tek başına İran dış politikasını ve elbette diğer herhangi bir devletin de dış politikasını eksiksiz bir şekilde açıklayamaz. Bu nedenle bazen bir ülkenin dış politikasının teorik açıdan anlaşılmasının yolu birden çok teoriye başvurmaktan geçmektedir. Buna ek olarak bir diğer noktaya dikkat çekmekte fayda vardır. Bu bölümde zikredilen teorilerin çoğu edebiyattan sosyolojiye, oradan siyaset bilimine başka disiplinlerde de kullanılmaktadır. Burada söz konusu teorilerin uluslararası ilişkilerde nasıl kullanıldığı dikkate alınmıştır. Bu yüzden söz konusu teorilerin diğer disiplinlerdeki kullanımının işin içine katılması durumunda yanlış sonuçlar elde etme riski mevcuttur. Dolayısıyla da söz konusu teorilerin –bu

³⁷ Mehdi Bazergan, başbakanlıktan istifa edip ertesinde milletvekilliği başvurusu reddedildikten sonra yazdığı bir mektupta kendisi ile Humeyni arasındaki farkı şöyle açıklıyordu: Ben İslam’ı İran için istiyordum, ama o, İran’ı İslam için istiyordu.

çalışma için- sadece uluslararası ilişkilerdeki kullanım ve tanımlanmasının dikkate alınması önemli bir gerekliliktir.

İran'da hükümetlerin değişimi ve değişen hükümetlerin her birinin en azından yöntemde ötekinden farklı bir dış politika metoduna başvurması da hiçbir teorinin tek başına İslam Devrimi sonrası İran dış politikasını açıklamaya yetmeyeceğinin nedeni ve göstergesidir.

Bu bölümde ele alınan teorilerden sekizi uluslararası düzlemde bilinen genel teoriler iken son üç teori İran'da ve İslam Devriminden sonra ortaya atılan teorik iddialardır. Öyle görünüyor ki, İran içerisinde dış politikanın tahlili için yeni teorilere de ihtiyaç vardır. Zira mezkûr teoriler, içinde bulunduğumuz zaman diliminde İran'ın dış politikadaki davranışlarını ve bakış açısını tam anlamıyla yansıtmaya yetmemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASINA YÖN VEREN ETKEN, AKTÖR VE KAYNAKLAR

Çalışmanın bu bölümünde tüm devletlerin ve doğal olarak İran'ın dış politikasının tahlili konusunda üç temel meseleye üç alt kısım şeklinde değinilecektir. Bunlardan birincisi dış politikanın oluşum, düzenlenme ve şekillenmesinde etkili olan kaynak ve unsurlardır. Öyle görünüyor ki bu kaynaklar 1979 Şubat'ında gerçekleşen İslam Devriminden sonra geçmişe göre köklü bir değişime uğramıştır. Yeni, devrimci devlet adamları tamamen öncekinden farklı bir dünya görüşü ile ülkenin iç politikasında ve onu müteakiben dış politikada yerlerini aldılar.

Buna binaen çalışmanın bu bölümünün ikinci kısmı İran dış politikasındaki temel yöntem ve hedeflerin incelenmesine ayrılmıştır. Söz konusu yöntem ve hedefler 35 yıllık İran dış politikasındaki davranışların açıklayıcısı ve İran dış politikacılarının ve bu alanda faal diğer aktör ve organizasyonların kullanım kılavuzunu oluşturmaktadır.

Üçüncü kısımda ise İran dış politikasında karar alma ve uygulama süreçlerinde etkili olan kurum ve organizasyonların incelenmesi gerçekleştirilecektir. Bu kurumlar rehberlik, cumhurbaşkanlığı, dışişleri bakanlığı ve diğerleridir.

2.1. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ KAYNAKLARI

Bir devletin dış politikasını şekillendiren kaynaklar dış politika esas ve hedeflerinin oluşumunda birincil role sahiptirler. Zaman ve şartlara göre bu kaynakların her birinin etki oranı dış politikada artıp eksilebilir. Örneğin milliyetçiliğin revaçta olduğu dönemlerde milliyetçi düşünce ve şahıslar dış politikada daha fazla etkili olabilir ve daha fazla rol üstlenebilirler. Ya da bir din veya mezhebin hâkim olması ve onun mensuplarının güçlenmesi dış politikada öncelikleri değiştirebilmektedir.

Siyasal önderler de düşünce ve söylem güçleri ve sahip oldukları karizma oranında zamanın bazı dönemlerinde bir ülkenin dış politikasının en önemli kaynağı haline gelebilirler. Elbette doğaldır ki bu kaynaklar zaman geçtikçe muhtelif unsurların etkisiyle bir değişim ve dönüşüme uğrarlar. Diğer bir ibareyle denilebilir ki bazı kaynakların nispeten sabit olmasına rağmen pratikte dış politikada etkin olan kaynakları bazen hızlı bazen yavaş ama sürekli bir değişim ve dönüşüm/dinamizm halinde değerlendirmek gerekmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti söz konusu olduğunda her biri farklı oranlarda dış politikanın şekillenmesinde etkili olan muhtelif kaynaklardan bahsedilebilir. Aşağıda bu kaynaklar ele alınacaktır.

2.1.1. Kişisel Kaynaklar (Şahıslar)

İran'da kişi unsuru tarihin muhtelif dönemlerinde siyasî, dinî, mezhebi ve kültürel alanlarda muhtelif rollerde ülkenin dış politikasının şekillenmesinde dikkate

değer ve bazen benzersiz roller üstlenmişlerdir. Bazen aldıkları kararlarla ülkenin kaderini değiştirmişlerdir. Örneğin 18. Yüzyılın başlarında İran-Rusya savaşları döneminde İran yeterli gelişmiş silah ve askeri kuvvetten yoksun olmasından dolayı Rusya'ya yenilmişti ve İran devlet adamlarının ve Şah'ın Rusya ile ikinci bir savaşa niyetleri ve mecalleri yoktu. Ancak tam da bu zamanda din adamları, Rusya tarafından işgal edilen bölgelerde yaşanan sıkıntıları ve ayrıca İranlıların bu olup bitene tepkilerini görerek işgal edilmiş bölgelerin tekrar geri alınması için cihat fetvaları yayınladılar. Bu fetvalar sonuçta İran'ı ikinci bir savaşa sürükledi. Bunun sonucunda İran daha fazla toprak kaybettiği gibi bu kayıpların kesin olarak elden çıkmasına da neden oldu.³⁸

Yine Rıza Şah döneminde onun İran'ı İngiltere'nin nüfuzundan kurtarmanın yolunun ne olduğu konusundaki bakış açısı ve bunun sonucunda Hitler Almanya'sı ile yakınlaşması, müttefik devletlerin İran'ın resmen tarafsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen bu ülkeyi 1941 yılında işgal etmesine ve Rıza Şah'ın tahttan çekilmesine yol açtı.³⁹

Eski başbakan Dr. Muhammed Musaddık'ın dış politikası da dikkate değer örneklerden biridir. O, petrolü millileştirip İngiltere'nin İran kaynaklarından elini çekirmek amacıyla Batı, Doğu veya diğer herhangi bir güce bağlılığı reddeden negatif denge siyaseti güttü. Onun düşünceleri sonraları Bağlantısızlar Hareketinin kurulmasında etkili oldu. Son tahlilde belirtmek gerekir ki Musaddık'ın dış politikaları ABD, İngiltere ve Şah arasında üçlü bir iş birliği kurulmasına neden oldu. Bu iş birliği neticesinde 19 Ağustos 1953 darbesi gerçekleşti.

Yine Muhammed Rıza Pehlevi'nin dış politikası ve onun ABD'ye yakınlaşma arzusu iç düşmanlarının artmasına ve İran'ın Ortadoğu'da daha ciddi rakiplerle

³⁸ İran ve Rusya arasında XIX. Yüzyılın başlarında meydana gelen iki savaş, iki anlaşma ile neticelendi. Bunlar Gülistan ve Türkmençayı anlaşmalarıdır. 25 Ekim 1813 tarihinde İran ve Rusya arasında imzalanan Gülistan Anlaşmasının ertesinde İran devleti topraklarının kuzeyinde yer alan Kafkas, Ermenistan ve Gürcistan'ın doğu eyaletleri İran'ın elinden çıkıp Rusya'ya verildi. 21 Şubat 1828 tarihinde İran-Rusya savaşı sonrası imzalanan Türkmençayı Anlaşmasında ise İran'ın Gülistan Anlaşmasında elinde kalan Kafkas topraklarından Erivan ve Nahcivan Rusya'ya bırakıldı. İran Hazar Gölünde denizcilik faaliyetleri yapmaktan mahrum kaldı ve Rusya'ya tazminat ödemek zorunda kaldı. Buna karşın Rusya İran veliaht prensi Abbas Mirza'nın padişahlığını himaye edeceği sözünü verdi.

³⁹ İran'ın işgal edilmesinden sonra İngiltere Rıza Şah'a şu içerikteki mesajı gönderdi: "Acaba hazretin lütfen saltanattan çekilip tahtı veliahdına bırakması mümkün müdür? Bizler veliaht konusunda müspet görüşe sahibiz ve onun saltanatını himaye edeceğiz. Sakın hazret başka bir çözüm yolu olduğunu düşünmesin." Bunun üzerine istifa edip tahtı oğluna bırakan Şah, Güney Afrika yakınlarındaki Morris adasına sürgüne gitti ve son olarak Güney Afrika'daki Johannesburg'a sürgün edildi.

karşılaşmasına yol açtı. Sonuç olarak Amerikan karşıtlığı sol ve İslamcı görüşlere yakın devrimcilerin en önemli fikirlerinden birisi oldu. Özellikle 1978 ve 1979 yıllarında zirveye ulaşan bu karşıtlık nihayetinde Şah'ın devrilmesi ile sonuçlanmıştır.

Dış politikada Şahısların etkisinin tahlilinde dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da liderlerin psikolojileri, düşünce biçimleri, etkilemeleri ve etkilenmeleri, kişisel güçleri, eğitimleri, dünya görüşleri, sosyal ve siyasî algılarıdır. Aşağıda İran İslam Cumhuriyeti'nde şahıs unsurunun etkileri bağlamında her biri farklı açı ve oranlarda dış politikayı etkilemiş olan güç sahibi şahıslar incelenecektir.

2.1.1.1. Ayetullah Humeyni

İran'da ve taraftarları arasında İmam Humeyni olarak isimlendirilen Ayetullah Humeyni hiç kuşku yok ki tek başına İran'ın iç politika yapısında ve onu takiben dış politikada temel ve devrimci değişimler yaşanmasına etkide bulunmuş en önemli şahıstır.

“İmam Humeyni İslam Devriminin ideolog, komutan ve mimarı olarak İslam Devletinin iç ve dış alanlardaki öğretisi, çözüm ve yol haritasının açıklayıcısı ve belirleyicisidir. O, sistemin kurucusu olarak halkın devlet ile ilgili tam himayeci rolüne vurguda bulunarak dış politikanın iç politikanın içinde yürümesini savunuyordu. Gerçekte İmam Humeyni'nin düşüncesinde dış politika İslam Devletinin dış devletler karşısındaki politikası değil, iç politika ve küresel politika arasındaki bağlantı sürecidir.”⁴⁰

Ayetullah Humeyni'nin 1979'dan bugüne İran dış politikasının en önemli kaynaklarından birisi haline gelmiş düşünceleri aşağıda kısaca konu edilmiştir.

O zamanlar iki kutuplu olan uluslararası sistemin yapısı konusunda Humeyni her iki bloğu da reddederek ‘Ne Doğu Ne Batı; İslam Cumhuriyeti’ yaklaşımını ilan etmiştir. “Bizler Komünizme de Amerikan liderliğindeki Batı İmparatorluğuna karşı olduğumuz kadar karşıyız.”⁴¹ İmam Humeyni saplantılı bir şekilde İran'ın her iki bloğa

⁴⁰ Seyyid Hamid Mevlana ve Menuçehr Muhammedi, *Siyaset-i Hâricî-yi Cumhuri-yi İslamî-yi İran der Dovlet-i Ahmedinejad*, Neşr-i Dadgoster, Tahran. 1388, s. 55.

⁴¹ Ruhullah Humeyni, *Sahife-yi Nûr*, Müessesesi-i Neşr-i Asar-i İmam Humeyni, Tahran. 1368, C.XII, s. 20.

ve sömürgeci güçlere bağımlılığını sonlandırma peşindedir. Vasiyetnamesinin bir bölümünde İran halkına ve devletine şu nasihatte bulunmaktadır: “Bunca suni geri kalmışlıktan sonra dış ülkelerin büyük endüstrilerine ihtiyacımız olduğu inkâr edilmez bir gerçektir; ancak bu, bizim ileri bilimlerde ille de iki kutuptan birine bağımlı olmamız gerektiği manasına da gelmez. Hükümet ve ordu; ahdine sadık öğrencileri gelişmiş ileri sanayiye sahip olan, ancak sömürücü ve sömürgeci olmayan ülkelere gönderme yolunda çaba sarf etmeli ve Amerika, Rusya ve bu iki kutbun yörüngesindeki ülkelere göndermekten kaçınmalıdır. Meğerki inşallah bir gün gelir de bu iki güç kendi hatalarını anlar; insanlık, insan sevgisi ve başkalarının haklarına saygı gösterme yoluna girerler veya inşallah dünya mustazafları, uyanmış milletler ve ahdine sadık Müslümanlar onlara hadlerini bildirirler.”⁴²

İmam Humeyni'nin düşüncesine ve İslam yorumuna göre İslam bütün dünyaya barış ve huzur getirecek bir dindir. Bu nedenle öncelikle uluslararası düzenin ıslahı söz konusu edilmeli ki ardından bir dünya devletinin gerçekleşmesinin zemini hazırlansın.⁴³

Müslüman ya da gayrimüslim dünya ezilenlerinin müdafaa ve himayesinin gerekliliği İmam Humeyni'nin bir diğer düşüncesi olup İran'ın dış politika uygulamalarında etkili olmuştur. “Tüm ilahi dinler halk kitlelerinin içerisinden çıkmıştır ve ezilenlerin yardımı ile sömürücülere saldırmıştır. Bizim hareketimiz de ezilenlerle ilerlemiş, böylece sömürgeciler ya kaçmış ya saf dışı olmuşlardır.”⁴⁴

İslahçılık ve İslâmî devrimcilik Humeyni'nin düşüncesinde merkezi bir role sahiptir. Bu konu İslam Devriminin gerçekleşmesinden sonra özellikle devrimin ilk yıllarında oldukça güçlendi. Öyle ki Humeyni halka açık konuşmalarında açıkça Müslümanlar ve tüm dünyadaki ve özellikle de Müslüman ülkelerdeki tüm ezilenleri, sömürgeciler ve onların kendi ülkelerindeki iş birlikçilerine karşı ayaklanmaya davet ediyordu. Bu konuda şunları söylemektedir: “Müslüman halklara tavsiyem İslam Cumhuriyeti ve mücahit İran halkını model almaları ve kendi zorba devletlerini halkların isteklerine uymamaları ve boyun eğmemeleri durumunda yıkmalarıdır. Çünkü

⁴² Age, c.XXI, s. 434.

⁴³ Mevlana ve Muhammedi, age, s. 58.

⁴⁴ Ruhullah Humeyni, *Sahife-yi Nûr*, c.VI, s. 189.

Müslümanların düştükleri durumun sebebi Doğu veya Batıya bağlı iş birlikçi devletlerdir.”⁴⁵

İmam Humeyni'nin düşüncelerinin en merkezi noktası İslâmî kurallara riayettir. Bu esas doğrultusunda O, dünyada zulüm ve baskı altında bulunan bütün halkların kurtuluş yolunun İslam olduğuna inanır. “İslam dünyasını korumak için Müslüman ülkeleri savunmak durumundayız. Bu yüzden biz saldırganlar karşısında ülkemizi ve dolayısıyla da İslam'ı savunmaktayız.”⁴⁶

İkisi de muhafazakâr kesime yakın düşünürler olan Prof. Mevlana ve Dr. Muhammedi'ye göre İmam Humeyni'nin görüşlerinden Müslüman dünyada İslâmî vahdete dayalı bir Konfederalizm politikası da çıkarılabilir. Çünkü “O, zorunluluk olarak milli sınırların kabulü ve ideal olarak küresel bir devlet teşkilini kabul ediyordu.”⁴⁷

İsrail ve Siyonizm karşıtlığı da İmam Humeyni'nin İran dış politikası üzerinde oldukça etkili olmuş diğer bir görüşüdür. Bu yaklaşım devrimden bugüne batının Ortadoğu'daki en önemli stratejik ortağı olan İsrail ile İran arasında ciddi bir düşmanlığa yol açmıştır.

Humeyni gerek Şah'a karşı mücadelesini yürüttüğü muhalefet zamanlarında gerekse de devriminin zafere ulaşmasından sonra her zaman konuşmalarında İsrail'e yönelik sert saldırılarda bulunmuştur. Bu konuda kendisinden birçok söz aktarılabilir. Burada birkaçına yer verilecektir.

Humeyni, Şah dönemi başbakanlarından birine yazdığı mektupta şunları yazmaktadır: “İslam ve Müslümanların düşmanı olan ve bir milyondan fazla sığınaksız Müslümanı avare eden İsrail ile kardeşlik anlaşması imzalamayın. Müslümanların duygularını yaralamayın. İsrail'in elini ve onun hain mümessillerini ve ajanlarını daha fazla Müslümanların içine sokmayın. Memleketin ekonomisini İsrail'in hatırına tehlikeye atmayın. İsrail'in isteklerine teslim olmak ve memleketin ekonomisini

⁴⁵ Age, c.XXI, s. 393-470.

⁴⁶ age, c.XIII, s. 117.

⁴⁷ Mevlana ve Muhammedi, age, s. 71-72.

tehlikeye atmak zayıflık ve köleliğin göstergesi, İslam ve Müslümanlara ihanetin belgesidir.”⁴⁸

“İsrail, doğulu ve batılı sömürgeci devletlerin hileleri ve anlaşmasıyla Müslüman halkları sömürmek ve ezmek için kuruldu ve bugün bütün sömürgeciler tarafından desteklenip himaye edilmektedir. İngiltere ve Amerika askeri ve siyasî takviye ile İsrail’e öldürücü silahlar vererek onu Müslümanlara ve Araplara saldırmaya yönlendirmektedir.”⁴⁹

“Benim Filistin liderlerine tavsiyem ziyaretleri bir kenara bırakıp Allah’a, Filistin halkına ve silahlarına dayanıp güvenerek ölene kadar İsrail ile savaşmalarıdır. Çünkü bu ziyaretler sizin direnişçi halkınızın bezmesine ve cesaretlerinin kırılmasına, caymalarına sebep olacaktır. Emin olun ki ne Doğu sizin işinize yarayacaktır ne de Batı. İman silahına dayanarak meşru taleplerinizi elde edinceye kadar direnişi bırakmayın.”⁵⁰

Ayetullah Humeyni’nin iç ve dış çeşitli konulardaki görüşlerinin İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının şekillenmesindeki en önemli kaynaklardan birisi olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bu görüşler üzerine sayısız kitap ve makale yazılmış ve okullarda ders olarak okutulmuştur. Bugün ölümünden 25 yıl sonra hala İran’da dış politikada ilk sözü O söylemektedir. Ancak diğer önemli bir mesele de onun muhtelif alanlarda birbirinden farklı görüşlerinin olmasıdır. Bu durum zaman içerisinde taraftarlarının onun söylemlerinden farklı çıkarımlarda bulunarak muhafazakâr, reformcu, mutedil veya sağ ve sol olarak farklılaşmalarına yol açmaktadır. Örneğin Amerika ile ilişkiler konusunda İran’daki her siyasî akım ve grup Humeyni’nin görüş ve düşüncelerini farklı yorumlamakta ve anlamlandırmaktadırlar.

2.1.1.2. Ayetullah Hamanei

Ayetullah Seyyid Ali Hamanei, 1989 yılında Ayetullah Humeyni’nin vefatı sonrasında onun yerine seçildikten sonra İran Anayasasına göre ve fiiliyatta da İran’ın iç dış bütün politikalarında en önemli ve en üst makam olmuştur.

⁴⁸ Humeyni, *Sahife-yi Nür*, c.II, s. 123-127.

⁴⁹ Age, c.IV, s. 186.

⁵⁰ Age, c.XVI, s. 228.

Dış politikada etkili olacak düşünce ve görüşleri hakkında ise denilebilir ki Hamanei'nin görüşleri ile Humeyni'nin görüşleri arasında çok önemli farklar yoktur. Genel olarak iki liderin görüşü paraleldir. Ancak uluslararası ve bölgesel şartların değişmiş olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Soğuk savaş döneminin sona erip Sovyetlerin dağılması, sekiz yıllık İran Irak savaşının sona ermesi, İran aleyhine yeni uluslararası ambargoların ortaya çıkması gibi olaylara uygun bir şekilde yeni bazı görüşler ortaya çıkmış ve bazen bunlar İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının beslenme kaynağı haline de gelmiştir.

1989'dan bugüne kadar devam eden Hamanei'nin liderliği dönemi boyunca kendisi sistemin politikalarının genel çerçevesini düzenleyip yönetmeye çalışmıştır. Bu zaman zarfında dinî liderin dış politika üzerindeki etkisi önceki dönemlerden daha fazla olmuştur ve muhtelif hükümetler genel olarak onun tayin ettiği hedefler doğrultusunda hareket etmektedirler.

İran dinî lideri Hamanei'nin retoriğinde düşman kelimesi özel bir öneme sahiptir. O, sürekli halk ve devlet düşmanlarının komplo, girişim ve organizasyonlarından bahseder. Batılı devletler, ABD, bazı komşu ülkeler ve bölgedeki devletlerin bazı girişimleri bu konunun şiddetle gündemde kalmasına ve dinî liderin bunu bir saplantı haline getirmesine neden olmuştur.

İsrail'e düşmanlık bu dönemde de devam etmiş ve Ahmedinejad dönemi gibi bazı dönemlerde oldukça şiddetlenmiş ve önceki dönemlerden daha fazla görünür olmuştur. Amerika yine büyük şeytan olarak adlandırılmakta, Cuma namazlarında 'Kahrolsun Amerika' sloganları düzenli ve sabit şekilde tekrarlanmaktadır. Ama aynı zamanda Hamanei 2013 yazından itibaren İran'ı Batının İran aleyhine giriştiği ve İran'ın ekonomi ve sanayisini hedef alan ambargo çıkmazından kurtarmak için yeni bir politika söylemini ortaya atmıştır: 'Kahramanca Esneklik'. Bu kavram Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerinde zafer kazanıp yeni cumhurbaşkanı olmasından birkaç ay önce İran dinî lideri tarafından İran dış politikasında yeni yöntemlerden biri olarak ortaya atıldı. Bu düşünce Şiilerin ikinci imamı İmam Hasan'ın Muaviye ile yaptığı anlaşmadan ilham alınarak geliştirilmiş ve yıllar öncesinden Hamanei tarafından bir kitap yazılarak projelendirilmiştir. O, Besic komutanları ile

yaptığı bir görüşmede kahramanca esneklik kavramının ne anlama geldiğini şöyle açıklamaktadır: “Kahramanca esneklik, amaca ulaşmak için gerçekleştirilen başarılı bir manevradır; Allah yolunun yolcusu –her türlü yolculuğunda- çeşitli İslâmî ideallerine doğru hareket ederken amaca ulaşmak için var olan bütün yöntemleri değerlendirip çeşitli yöntemlerden istifade der. *Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner.*⁵¹ Her türlü hareket –ister ileri ister geri doğru olsun- savaş meydanında olduğu gibi önceden belirlenmiş hedefe ulaşmayı amaçlamalıdır. Bazı hedefler vardır; İslâmî nizam her aşamada bu hedeflerden birini gerçekleştirmek için çalışır. İlerlemek için, yüce bir noktaya ve zirveye ulaşmak için, yüce İslam medeniyetini ortaya çıkarmak için her aşamada gerekli hedeflere ulaşma konusunda çaba sarf edilmelidir. Elbette bunlar aşamalı ve parça parça olacak şeylerdir. İlgili önderler, liderler, düşünürler ve sorumlular bu aşamaları belirler, hedefleri tayin ederler böylece genel hareket başlar.”⁵²

Hamanei bu yeni politik söyleme dair gelebilecek bazı muhtemel eleştirileri de cevaplamaktadır: “Biz kahramanca esneklik kavramını kullandık; bazıları onu İslâmî nizamın ideallerinden ve hedeflerinden vazgeçmek olarak tanımladılar, düşmanlardan bazıları da bunu İslam nizamının esaslarından vazgeçmekle itham edilmesi için bir zemin olarak kullandılar. Bunlar yanlış ve kötü anlama idi.”⁵³

Öyle görünüyor ki söz konusu politika esasınca İran yavaş yavaş Amerika ile ilişkilerde gerginliği azaltma ve yumuşama düşüncesine sıcak bakmaya başlamıştır. Bu gerginlikler zaman içerisinde iki tarafı askeri olarak karşı karşıya getirme aşamasına bile gelmiş, sürekli Ortadoğu'daki politikalarının bir parçası olarak bir diğerinin davranışlarından etkilenme ve kontrole neden olmuştur. Ancak İranlı liderler bu konuda oldukça muhafazakârdırlar. Öyle ki bugüne kadar ABD Başkanı Obama'nın mektuplarına İran lideri tarafından hiçbir resmi yanıt verilmemiştir. Tersine Hamanei bu mektuplara taraftarlarına yaptığı konuşmalarda cevap vermeyi tercih etmiştir. Ve bu tür konuşmalarının tamamında İran'ın ABD karşısındaki sert tutumunu özellikle

⁵¹ Kur'an- ı Kerim, Enfal, 8/16.

⁵² “Beyanât der Didâr-i Pencah Hezar Fermande-i Besic-i Seraseri Kişver”.
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24552> (23.11.2016)

⁵³ Aynı yer.

vurgulamıştır. Ancak bununla birlikte öyle görünüyor ki 5+1 ülkeleri ile İran arasında gerçekleşen nükleer müzakereler sayesinde yavaş yavaş Amerikan tabusu ve iki taraf arasındaki güvensizlik duvarı zayıflamaktadır. Bu konuda Hamanei şunları söylemektedir:

“Bu düşmanların gözünde hiç kimse büyük imamımızdan (Humeyni) daha nefret edilesi değildi; ona saygı duyuyorlardı, ancak canı gönülden düşmandılar; çünkü dik duruyordu. Kâmil basiret ve tam kesinlik gibi iki benzersiz özelliği ile hem doğru görüp düşünüyor ve anlıyor hem de kesin olarak dik duruyordu. O, bu haliyle onların ilerlemesinin ve vuracakları darbelerin önünde bir setti. Bu yüzden ona düşmandılar. Elbette dediğimiz gibi ona saygı da duyuyorlardı. Onun yüceliğini anlıyorlardı. Ancak ne kadar yüce ise o kadar nefret edilesiydi onlar açısından. Bugün de aynı şey geçerlidir. Her kim ki devrimin siyasî hüviyetini ortaya koyan asli değer olan zulmetmeyiz ve zulme uğramayız esasına daha çok bağlı olursa ve İslam nizamının düşmanları tarafından üretilmiş sorunların bu çerçevede çözümlenebilir olduğunu anlarsa, bu görüşe sahip olup bu yolda dik duran herhangi birisi onlar için o kadar nefret edilesidir. Elbette diplomasi dünyası tebessüm dünyasıdır; gülümserler, müzakere ederler, müzakere talebinde de bulunurlar, kendileri de bunu söylüyor. Bu batılı siyasetçilerden birine birkaç gün önce, siz İran ile müzakere etmek istiyorsunuz ama İran düşmandır, demişlerdi de o da, insan zaten düşman ile müzakere eder, demişti. Yani İran ile düşmanlığı ilan etmişti. Doğru söylüyor. Düşmanlığın sebebi şahıslar değildir. Düşmanlığın sebebi bu hakikat ve bu kimliktir. Tüm söyledikleri bu çerçevede yorumlanmalı ve anlaşılmalıdır.”⁵⁴

“Bizler diplomasi mantıklı ve doğru hareketlerine muhalif değiliz: gerek diplomasi alanında gerek iç politikada olsun bendeniz yıllar önce kavramlaştırılan şeyi inanıyorum. Kahramanca esneklik; birçok yerde esneme gereklidir, iyidir, sorun yoktur. Ancak rakibiyle güreşe tutuşan bir güreşçi bazı yerlerde teknik gerekçelerle esnerken tarafını, gerçek amacını unutmamalıdır. Asıl şart budur; ne yapmakta olduklarını anlamalıdır, kimle karşı karşıya olduklarını bilmelidirler, kimin tarafında olduklarını

⁵⁴ “Beyanât der Didar-ı Fermandehan-ı Sipah-ı Pasdaran-ı İnkılab-ı İslamî”.
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24033> (28.11.2016)

bilmelidirler, hamlelerinin hedefi meselenin neresine karşılık gelmektedir, buna dikkat etmelidirler.”⁵⁵

Elbette belirtmek gerekir ki, Amerika ile doğrudan nükleer müzakerelerden önce de taraflar Afganistan ve Irak konusunda doğrudan görüşmüşler ve İran bir noktaya kadar Amerikalılara bu iki ülkede güvenliğin sağlanması ve Kabil ile Bağdat’ta kurulan yeni hükümetlerin himayesi konusunda yardım etmişti.

Hamanei’nin üzerinde ısrarla durduğu bir diğer konu Filistin meselesidir. Hamanei Filistin meselesi ve İsrail konusunda defalarca konuşmuş ve konumunu açıkça ortaya koymuştur. Örneğin konuşmalarından birinde şunları dile getirmişti: “Filistin Filistinlilerindir. Siyonist devlet işgalci ve yalancı bir devlettir. İşgal edilmiş Filistin topraklarının yerli Filistin halkından başka hiçbir gerçek vatandaşı yoktur ve Müslüman halkların yardımı ile Siyonistler bir gün Filistin’i asıl sahiplerine geri vermek zorunda kalacaklardır. O günün gelmesi kesin ve kaçınılmazdır.”⁵⁶

Her halükârda belirtilmelidir ki Hamanei İran’ın en üst düzey sorumlusu ve lideri olarak her zaman ülkesini muhtelif düşmanlıkların özellikle de ABD, Avrupa ve İsrail’in zararlarından koruma konusunda dikkatli davranmaya çalışmıştır. Bunlar arasında Avrupa’ya yönelik daha yumuşak ve uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Ama bu bağlamda dile getirilmelidir ki onun İngiltere konusundaki görüşleri oldukça serttir ve gittikçe de bu sertlik artmıştır. Bu sertliğin zirvesi muhafazakâr öğrencilerin Tahran’daki İngiltere elçiliğine saldırıları ve ardından kapanması ile gerçekleşmiştir. Gerçi bir süre sonra iki devlet ilişkilerini düzeltmek için adımlar atmışlardır.

2.1.1.3. Ali Ekber Haşimi Rafsancani

Rafsancani’yi devrim sonrası İran’ında bugüne kadar en önemli siyasî çehrelerden biri olarak belirtmek mümkündür. İlk günden bugüne birçok önemli makamda bulunmuştur. Bunlar kısaca şunlardır:

- Şah zamanında Humeyni’nin yanında ve yakınında mücadeleye başladı.

⁵⁵ Aynı yer.

⁵⁶ Muhammed Ahmedi, *Mesele-yi Filistin ve Sehyonizm ez Didgâh-i Hazret-i Ayetullah Hamanei*, İntişârât-i Sazman-i Tebliğ-i İslamî, Tahran. 1390, s. 48.

- Devrim Konseyi üyeliği
- Humeyni'nin hayatı boyunca en yakın danışmanlarından birisi
- Önemli muhafazakâr örgütlerden Direnişçi Din adamları Topluluğunun kurucusu
- İslam Cumhuriyeti Partisinin (Cumhur-i İslâmî) kurucu üyesi
- İslam Devletindeki ilk seçim yasasının düzenlenmesine katıldı
- Meclis başkanlığı
- Savaş komutanlığı
- Tahran Cuma imamlığı
- Cumhurbaşkanlığı
- Düzenin Yararını Teşhis Konseyi başkanlığı
- Dinî lideri tayin eden, görevden alan, görev ve yetkilerini belirleyen Uzmanlar Konseyi başkanlığı.

Rafsancani'nin üstlendiği görevlerin listesine kısaca bakmak bile onun hiç şüphesiz eğer devrim sonrası İran'ın en önemli siyasî aktörü olmasa bile en önemli iki aktörden biri olduğunu göstermektedir. Taraftarlarının ona yönelik eleştirisi onun sürekli ikinci adam olmak istemesidir. Oysa bazı dönemlerde şartlar onun ülkenin en üst düzey lideri olması için uygundu. Rafsancani iç politika konusunda her zaman muhtelif siyasî gruplar arasında balans ve denge rolü oynamaya çalıştı. Söylem ve davranışlarında en önemli hedefinin İslam Cumhuriyeti sisteminin korunması olduğunu ve bunun kendisi için kırmızıçizgi olduğunu defalarca gösterdi.

Siyasî açıdan kendisi ılımlı muhafazakâr kanada yakındır. Ancak zaman zaman sol ve reformist çevreleri de desteklemiştir. Rafsancani'nin görüşlerinin dış politikaya etkisi konusunda doğrudan veya dolaylı birçok gösterge vardır. Onun iç politikadaki ılımlılığı ve yine İran'ın savaş sonrası Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde dış sermayeye olan ihtiyacı, dış politikada da genel olarak reformcu ve uzlaşmacı görüşlerin hâkim olmasına neden olmuştur. O, Suudi Arabistan Kralı Abdullah ile yakınlaşmanın ve bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmanın asli aktörü olup bunlar daha çok onun cumhurbaşkanlığının ikinci döneminde gerçekleşmiştir.

2.1.1.4. Muhammed Hatemi

Hatemi hiç kuşkusuz İran'ın en önemli siyasî çehrelerinden biridir. Görüşlerinin etkisi İran sınırlarını aşmış ve hatta uluslararası sistem ve uluslararası ilişkiler teorisyenleri arasında kabul gören görüşlerden biri olmuştur. Cumhurbaşkanı adayı olduğunda kazanması beklenmiyordu. Ancak 1997'de yeni, barışçıl ve yumuşak söylemleri ve okumaları ile güçlü muhafazakâr rakibi Ali Ekber Natık Nuri'yi yenip İran'ın cumhurbaşkanı oldu.

İlimli görüşleri aslında önceki Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin görüşlerinin devamıydı. Bu doğrultuda bölgesel düzeyde uzlaşmacı görüşler ortaya attı ve uluslararası alanda da medeniyetler arası diyalog⁵⁷ düşüncesini ortaya koydu. Cumhurbaşkanlığı görevi sona erdikten sonra da İran reformist hareketinin liderlerinden ve uluslararası düzeyde siyasî düşünürlerden biri olma konumunu sürdürdü.

2.1.1.5. Mahmud Ahmedinejad

Ahmedinejad muhtelif konularda, özellikle de İsrail konusunda yaptığı çatışmacı açıklamalardan dolayı devrim sonrası cumhurbaşkanları arasında en çatışmacı Cumhurbaşkanı olarak adlandırılabilir. 2005-2013 arasında cumhurbaşkanlığı yaptı. 2009'daki ikinci seçimi sonrasında seçimlere hile katıldığı iddiaları İran içinde ciddi siyasî krize neden oldu. Bu kriz pratikte ülkeyi iki bloka böldü. Seçimlerdeki iki rakibi Kerrubi ve Musevi, sokak eylemlerine liderlik yaptıkları gerekçesiyle hala ev hapsindedirler.

Devrimin ilk döneminin söylemlerine bağlı olan Ahmedinejad dış politikada da devrim düşmanlarına özellikle de Amerika'ya karşı oldukça sert bir tavır geliştirmeye çalıştı. Bu haliyle hem İran'ın içinde hem de diğer Müslüman halklar arasında oldukça popüler, etkili ve sevilen bir lidere dönüştü.

⁵⁷ Medeniyetler Arası Diyalog, uluslararası ilişkilerde rayiç bir teoridir. Bu teori bugünkü formuyla ilk kez Hatemi tarafından ortaya atıldı. O, esas olarak medeniyetler arası diyalog fikrini Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezine bir tepki olarak yapılandırdı. Medeniyetler arası diyalog kavramı 1998 yılında BM tarafından da kabul gördü ve 2001 yılı 'Medeniyetler Arası Diyalog Yılı' olarak ilan edildikten sonra meşhur oldu. Sonrasında 1999 yılında İran hükümeti Uluslararası Medeniyetler Arası Diyalog Merkezini, bu alandaki faaliyetlerin koordinasyonu amacıyla kurdu. İran resmi takviminde de 21 Eylül günü 'Medeniyetler arası diyalog günü' olarak ilan edildi. Ancak sonradan 2010 yılında 'zamanının geçtiği ve özel bir anlamının kalmadığı' gerekçesiyle iptal edildi.

Onun döneminde İran dış politikasında en önemli anahtar kelimelerin başında ‘soykırım inkârı’ gelmektedir. Bu yaklaşım İsrail ve onun dostu devletlerin sert itirazlarıyla karşılaştı ancak İran ve Ahmedinejad bu konuda geri adım atmadılar.

Ahmedinejad Tahran’da Kudüs Günü vesilesiyle yaptığı konuşmada şunları söyledi: “Onların iddiasına göre birkaç milyon Yahudi fırınlarda yakılmıştır. Onlar bu konuyu sürekli gündemde tutarak Yahudi kavminin mazlumiyetini yalanlar, karmaşık propaganda projeleri ve psikolojik operasyonlarla propagandasını yapmak için çaba göstermişler ki böylece onların artık bir devlet ve müstakil topraklara ihtiyaçları olduğu söylensin. O kadar sağlam çalıştılar ki dünya siyasetçi ve düşünürlerinin birçoğu da buna aldandı.”⁵⁸ Aynı şekilde Filistin meselesinde de oldukça çatışmacı bir tutumu olup barış müzakerelerinin amansız bir muhalifi idi: “müzakere ve toprak paylaşımı ile Filistin meselesinin çözüleceğini düşünmek saflıktır.”⁵⁹

2.1.1.6. Hasan Ruhani

İran’ın hâlihazırdaki Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani İran’ın eskiden beri aktif olan liderlerindedir. Devrim öncesi Şah karşıtı mücadelenin önemli isimlerinden olup devrim lideri Humeyni’ye İmam lakabını ilk defa olarak veren kişi olarak bilinmektedir.

Hasan Ruhani’nin İran dış politikasındaki önemi Milli Güvenlik Yüksek Konseyi başkanlığı yaptığı döneme denk gelmektedir. İran’ın genel dış ve iç politika çizgisinin belirlendiği bu konseye başkan olduğu dönemde Cumhurbaşkanı Hatemi ile dinî lider Hamanei arasındaki koordinasyonu sağlamış, ayrıca nükleer enerji meselesinde İran ve batı ülkeleri arasındaki müzakerelerde müzakere heyetinin başkanı olmuştur.

Ancak Ahmedinejad döneminde yerini Said Celili’ye bıraktı. Ruhani’nin dış politikadaki önemi konusu onun Rafsancani ve Hatemi’nin görüşlerine yakın fikirlere sahip olmasına dayanıyor ve o da dünya ve özellikle de ABD ile ilişkilerde yumuşak ve barışçıl yönetime inanıyor. Ruhani’nin görüşüne göre İran’ın başta ambargolar olmak

⁵⁸ “Ahmedinejad Holokost ra Amihte ba Duruğ Danest”.

http://www.bbc.com/persian/iran/2009/09/090918_op_ahmadinejad_holocaust (6.12.2016)

⁵⁹ “Ahmedinejad: Hall-i Mesele-yi Filistin ez Tarik-i Müzakere Sadeendişi est”.

http://www.bbc.com/persian/iran/2013/08/130802_145_ahmadinejad_rohani_israel_quds

(7.12.2016)

üzere yaşadığı sorunlar Amerika'nın düşmanlıklarından kaynaklanmaktadır ve bu düşmanlıkların önemli bir kısmı karşılıklı yanlış anlaşılmalardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla da yapılması gereken şey bu yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmaktır. Bu konuda cumhurbaşkanlığı seçimleri propagandasında kendi hükümetinin dış politikadaki tavrının şöyle olacağını açıklamıştı:

“2003 yılında İran, Güney Kore, Mısır ve Libya bir sorunla karşılaştılar ve atom bombası üretmekle suçlandılar. Bu ülkelerin tamamı Batı karşısında pes ettiler ve teslim oldular. Hatta Mısır özür diledi, Güney Kore de nükleer uzmanlarını tutuklayıp yargıladı. Ancak İran etkileşim yolunu seçti ve Amerika'nın İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda yalan söylediğini ilan etti.”⁶⁰

“Bazıları UAEK ve Avrupa ile müzakerelerin bir faydasının olmadığını, diğer bazıları da nükleer faaliyetlere tamamen son verip kurtulmamız gerektiğini söylediler. Ama müzakere yöntemi ile etkileşim yolu ve nükleer faaliyetlerin barışçıl amaçlı olduğunu ispatlamak amacıyla diyalog kuruldu. Bu yüzden bizler ülkeyi Güvenlik Konseyinden ve savaştan uzaklaştırmak ve nükleer teknolojiyi elde etme fırsatı yakalamak için UAEK ve Avrupa ile müzakere yolunu seçtik.”⁶¹

“Başarı şudur ki bizler tehdidi zarara, zararı da fırsata çevirelim. Bu yüzden Amerika ile müzakere mümkün ve olasıdır ama zordur. Gerçi ben Amerika ile müzakerenin Avrupa ile müzakereden daha kolay olduğunu düşünüyorum. Çünkü Avrupalılar Amerika'dan izin alma peşindedirler. Bu yüzden gelecek hükümet İran ve Amerika ilişkilerini düşmanlıktan bir alt merhale olan gerilime çekmelidir. Amerika köyün muhtarıdır. Muhtarla konuşmak daha kolaydır. Devrim lideri (Hamanei) bu yılın 21 Mart'ında yaptığı konuşmada müzakere yolunu açtığına göre gelecek hükümet kırmızıçizgilere de dikkat ederek bu ilişkiyi kurabilir.”⁶²

⁶⁰ “Ruhani: Amrikâihâ Kethoda Hestend ve bâ Kethodâ Besten Rahetter Est”.
<http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1916161/%D8%B1%D9%88%D8%AD%D8%A7%D9%86%DB%8C%D8%A2%D9%85%D8%B1%DB%8C%DA%A9%D8%A7%DB%8C%DB%8C%E2%80%8C%D9%87%D8%A7+%DA%A9%D8%AF%D8%AE%D8%AF%D8%A7+%D9%87%D8%B3%D8%AA%D9%86%D8%AF+%D9%88+%D8%A8%D8%A7+%DA%A9%D8%AF%D8%AE%D8%AF%D8%A7+%D8%A8%D8%B3%D8%AA%D9%86+%D8%B1%D8%A7%D8%AD%D8%AA%E2%80%8C+%D8%AA%D8%B1+%D8%A7%D8%B3%D8%AA+.html>
(11.02.2017).

⁶¹ Aynı yer.

⁶² Aynı yer.

Dış politikada dinî liderin himayesi ve kahramanca esneklik kavramsallaştırma ve kılavuzluğuyla karşılaşan bu oryantasyon ABD dış işleri bakanı Kerry ile İran dış işleri bakanı Cevad Zarif arasında New York'ta gerçekleşen tarihî görüşmenin ve aynı şehirde Obama ve Ruhani'nin, Ruhani İran'a dönüş yolundayken gerçekleştirdikleri telefon görüşmesinin zeminini oluşturdu.

2.1.2. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında İşlevsel Kaynaklar

İran dış politikasında etkili işlevsel kaynaklardan kastımız dış politikada etkin siyasî ve örgütsel rollerdir. Role bağlı kaynaklar, makam ve sorumlulukların o makamlarda bulunanlara etkilerinden ibarettir. Bu, onların gerçekleştirmekle yükümlü oldukları vazifeler veya kendilerinden beklenen davranış kuralları olarak yorumlanabilir. “İşlevle ilgili kaynaklar dış politikayı iki şekilde etkilemektedir. Birincisi, karar alıcıların davranışları üzerinde sınırlamalar getirmeleri ve seçeneklerini azaltmaları yoluyla, ikinci olarak da örgütlü davranış ve eğilimlerin bir süreklilik arz etmesinden dolayı kişilerin davranışlarını şekillendirmesi yoluyla gerçekleşmektedir.”⁶³ Bu konuda iki önemli meseleye işaret edilebilir.

2.1.2.1. Darboğazlar ve Kişisel Gücün Sınırlı Manevra Alanı

İşlevsel kaynaklar konusunda temel fikir şudur: Rol, makam ve sorumluluklar dış politikada karar alıcı ve siyaset yapıcılarının davranış ve düşüncelerinde kişisel özellik ve düşüncelerden daha etkilidirler. Buna göre bir fert kişisel olarak kendine has düşüncelere sahip olabilir ancak bu fert bir sorumluluk ve makama ulaştığında bazen kendi önceki kişisel duruş ve düşüncesinden farklı davranışlar gösterebilir. Diğer bir ibareyle darboğazlar, rol ve sorumluluklardan kaynaklı sınırlamalar sorumluluk üstlenmiş kişinin bu görevi esnasında davranışlarının değişimine sebep olabilir.

Bu yüzden Humeyni veya Hamanei gibi şahısların dinî liderlik makamına geçmeden önce ve geçtikten sonraki görüşleri, Rafsancani, Hatemi, Ahmedinejad ve Ruhani'nin ise cumhurbaşkanı olmadan önceki ve olduktan sonraki görüşleri dikkatle incelenmeli ve birbirinden ayrıştırılmalıdır.

⁶³ Firuzabadi, age, s. 76.

“İmam Humeyni’nin vefatından sonra Ayetullah Hamanei İran İslam Cumhuriyeti’nin dinî lideri olarak rehberlik makamı ve Velayet-i Fakih kurumunun normları ve gereklerinin etkisiyle Humeyni’nin davranışlarına çok yakın bir davranış sergiledi. Ülkenin milli çıkraları, hedefleri ve esaslarını İmam Humeyni gibi tanımlayıp tayin etti ve onun yolunu sürdürdü. Yine farklı kişisel özelliklere sahip cumhurbaşkanları cumhurbaşkanlığı makamının işlevinin etkisiyle benzer davranışlar gösterdiler. İran’ın dış politikasının Hatemi döneminde beklendiğinden daha az değişime uğradığı gerçeği aslında Ahmedinejad’ın Cumhurbaşkanlığı konusunda da geçerlidir.”⁶⁴ Büyük bir ihtimalle aynı kural genel hatlarıyla Ruhani’nin Cumhurbaşkanlığı için de geçerli olacak ve bizler Ruhani’nin kişisel görüşleriyle orantılı bir dış politika değişikliği göremeyeceğiz.

Elbette belirtmek gerekir ki muhtelif makamlarda bulunan şahıslar üzerindeki role dayalı sınırlamaların ölçüsü eşit derecede değildir. Yani herkes bu sınırlamalardan aynı ölçüde etkilenmez. Bu etkinin kişisel güç, zamanın şartları ve halkın mezkûr kişiyi ne oranda desteklediği gibi unsurlarla işlevin sınırlama miktarı arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Örneğin Humeyni ve Hamanei arasındaki işlevsel sınırlamalar halk arasında sözlerinin ve siyasî düşüncelerinin gücü ve etkisiyle bağlantılı olarak farklı düzeylerde dir.

Aynı şekilde halk ve aydınlar arasındaki etkisi göz önüne alındığında role dayalı sınırlamaların Hatemi ve Rafsancani için oranları farklı idi. Aynı şekilde denilebilir ki Ahmedinejad’a yönelik işlevsel sınırlar diğerlerine göre daha azdı. Çünkü güç odaklarının çoğu Ahmedinejad’ın iç ve dış politikadaki davranış ve görüşlerini sahipleniyorlardı. Bunun sonucunda Ahmedinejad güç kullanımı konusunda Hatemi ve Haşimi Rafsancani’ye göre daha az sorunla karşı karşıya kalıyordu.

Yine Ruhani döneminde bir taraftan onunla ilgili işlevsel darboğazlara şahit olmaktayız ama diğer taraftan İran’ın içinde bulunduğu özel siyasî ve ekonomik karmaşa ve yine halkın Ruhani’ye desteği hem işlevsel sınırlamaların mevcudiyetine hem de bu sınırlamaları azaltacak mekanizmaların varlığına neden olmuştur.

⁶⁴ Age, s. 77.

Son tahlilde belirtmelidir ki rol, makam ve sorumluluk sınırlamaları şahısların farklı görüşler doğrultusunda atacakları adımlarla ilgili manevra kabiliyetlerine engel olmakta, istedikleri gibi davranmalarını engellemektedir. Nitekim Hatemi Cumhurbaşkanlığı döneminde İran-ABD ilişkilerinde bir yumuşama sağlayamadı çünkü iç ve dış şartlar buna engel oldu. Yine Ahmedinejad da Cumhurbaşkanlığının son iki yılında ABD ile ilişkileri bir düzene sokmak istedi ancak bu arzusu sistemin diğer odaklarınca paylaşılmadığından uygulanamadı. Demek ki işlevsel sınırlamalar yeni ve çeşitli faktörlerin dış politika alanına girmesine engel olmaktadır. Aslında bu durum İran dış politikasının istikrarının nedenidir.

2.1.2.2. Kurumsal Prosedürler

İkinci önemli mesele her ülkenin ve haliyle de İran'ın dış politikasında etkili kurumsal prosedürlerin varlığıdır. Bu durum da işlevsel sınırlandırmanın sistematik boyutu olarak değerlendirilebilir. “Dış politika icracıları tarafından bürokratik yapı ve kurumların içindeki alışkanlık ve enstrümanlara göre benimsenen muhtelif kararlar rol teorisi temel alınarak açıklanabilir. Diğer bir ifadeyle bu yaklaşım kurumsal ve grup davranışlarını açıklamakta da işe yarar. Rolden kaynaklı baskılar bürokraside uyumlu bir perspektife ve genel geçer görüşlere teslim olmaya yol açabilir. İster askeri ister sivil bütün kurum ve bürokratik yapılarda güçlü bir liderin yokluğunda genel eğilim olarak mevcut yaklaşımın devamı ve eskiden olduğu şekilde devam etmek fikri galip gelir.”⁶⁵

Bir diğer ibareyle siyasî bir aktör kişisel güç ve karizmaya sahip olmadığında hem rolü onu etkileyecektir hem de role ek olarak eski kurumsal prosedür onu yönlendirecektir. İran İslam Cumhuriyeti'nde de kurumsal prosedürler ülkenin dış politika yapımında oldukça etkilidirler. Yani kurumsal güç ve buralardaki siyasetler, eski prosedürlerin muhtelif makamlara gelen muhtelif şahıslara dış politikada etki eden asli unsurlar olmasına yol açmıştır. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek İran dış politikasında Irak ve Suriye konusundaki yaklaşımda kendini göstermektedir. İran dış politikasında bu ülkeler konusunda etkili ve sorumlu olan kurum ve yapılar yaklaşık olarak her üç hükümet döneminde yani Hatemi, Ahmedinejad ve Ruhani dönemlerinde

⁶⁵ Age, s. 79.

aynı stratejik yaklaşımı savunmuşlar ve cumhurbaşkanları ve dışişleri bakanlarını⁶⁶ kapsayan değişimler İran'ın bu ülkelerdeki dış politikalarını ve yaklaşım tarzlarını değiştirmemiştir.⁶⁷

Dış politikada etkin kurumsal prosedürler İran dış politikasının yapıcısı ve sürekliliğini sağlayan en önemli kaynaklardandır. Hükümet ve dışişleri bakanlığında kişilerin ve hatta siyasal görüşlerin değişmesi bile İran dış politikasında bazı devlet ve bölgeler konusunda önemli bir değişikliğe yol açmamaktadır. Ama totalde birçok uzmanın belirttiğine göre kişilerin İran dış politikasına etkisi roller ve rol sınırlamalarının etkisinden daha fazladır.

2.1.3. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Yönetimsel Kaynaklar

İran'da saltanat rejiminin yıkılmasından sonra İslam Cumhuriyeti sisteminin teşkil edilmesi İran dış politikasına etki eden unsurlardan biridir. İslâmî cumhuriyet sisteminin yapısı ile ilgili kaynaklar siyasetçi ve karar alıcıların dış politikada aldıkları kararlarda seçeneklerini arttırıcı bir işlev görmüştür. Burada bu etkenin etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için sistemin mahiyeti, yapısı ve bürokrasisinin incelenmesi gerekmektedir.

2.1.3.1. İran İslam Cumhuriyeti Siyasî Sistemin Mahiyeti

Mahiyeti açısından İran İslam Cumhuriyeti, İslam ve özellikle de İslam'ın Şii yorumundan yapılan çıkarsamaların etkisindeki bir sistemdir. Sistem; liderinin ilahi âlemlerle irtibatı olduğu, hâkim nizamın İslam Peygamberinin nizamının sürdürücüsü olduğu, gerçek liderinin Şiilerin 12. ve kayıp imamı Mehdi olduğu ve Mehdi'nin gaybetinde yönetim sorumluluğunun adil ve âlim Veli-yi Fakihte olduğu kabullerine dayanmaktadır.

⁶⁶ Rafsancani döneminin dışişleri bakanı Ali Ekber Velayeti idi. Hatemi döneminde İran dışişleri bakanı Kemal Harrazi idi. Ahmedinajed döneminde ise önce Menuçehr Mutteki, sonra Ali Ekber Salihi Dışişleri Bakanı oldu. Son olarak Ruhani döneminde bu makama Muhammed Cevad Zarif getirildi.

⁶⁷ Devrim Muhafızları Ordusunun sınırötesi operasyonlarından sorumlu olan Kudüs Tugayları, İran dış politikasının Suriye ve Irak'taki asıl sorumlusu ve uygulayıcısı olarak görülmektedir.

Bu yüzden Peygamber ve masum Şii imamların davranışları doğrultusunda İslâmî-Şii değerlerin din adamlarının liderliğinde kurumsallaşması, İran'a hâkim sistemin temel esasıdır. Bu konuda İmam Humeyni şöyle söylemektedir:

“Bu tarz bir İslam devleti insan yetiştirici/yapıcı bir devlet tarzıdır. Siz kendiniz İslam liderlerini göz önünde bulundurmalı/ mülahaza etmelisiniz. Örneğin İslam peygamberi ki İslam'ın lideridir, Emîru'l-müminin (Ali) ki, ondan sonra İslam'ın lideri oldu. Siz kendiniz onların tavırlarının nasıl olduklarına bakın. Diktatörce miydi?! Peygamber halkla bir arada otururken efendinin kim, hizmetçinin kim olduğu belli değildi... İslam devleti istiyoruz. Öyle bir hükümet ki liderlerimizinkine birazcık benzesin. İslam devletinin neresi diktatörlük idi ki beyler bundan bu kadar korkuyorlar? Diktatörlük nedir? İslam devleti hukuk devletidir... Şu anda resmi devletimiz İslam Cumhuriyeti olduğuna göre hepimiz İslam Cumhuriyeti'ne göre davranmakla yükümlüyüz; İslam Cumhuriyeti halkın isteklerinin ve İslâmî hükümlerin hâkim olması demektir. Rejim halkın isteğiyle gerçekleşti ve %99 oy verdiler. Şu anda rejimimiz resmen İslam Cumhuriyetidir. Sırada hükümlerin İslam hükmü olması vardır.”⁶⁸

İmam Humeyni tarafından, İslâmî sistemin muhafazası, İslam ümmeti arasında oluşabilecek düzensizlik ve karmaşanın önlenmesi, yabancıların saldırılarına karşı Müslüman ülkelerin sınırlarının korunması ve ilahi hükümlerin uygulanması İslam devletinin kurulmasının asli hedefleri arasında gösterilmektedir. Nitekim bir konuşmasında devlette İslâmî değerler ve İslam devletinin korunmasının zaruretini şöyle vurgulamaktadır. “Toplumsal düzenin korunmasının ilahi şeriata göre şart olmasından, Müslümanlar arasında düzensizlik ve perişanlığın Allah ve halk nezdinde kabul edilemezliğinden ve açıktır ki halk arasında düzenin korunmasının İslam devleti kurulmadan sağlanamayacağından hareketle bir devletin kurulması gerektiği konusunda hiçbir tereddüt yoktur. Söylediğimize ek olarak Müslüman devletlerin sınırlarının yabancıların saldırılarına karşı korunması ve sınırlara tecavüzün önlenmesi aklen ve

⁶⁸ Humeyni, *Sahife-yi Nûr*, c.IV, s. 395-97.

şer'an vaciptir. Bunun gerçekleşmesi de İslam devleti kurulmadan başarılacak bir şey değildir.”⁶⁹

İran İslam Cumhuriyeti'nin diğer bir boyutu da cumhuriyettir. Buna göre her ne kadar İslam devleti en yüce hedefini İslâmî ideallerin gerçekleşmesi ve sistemin Mehdi'ye teslim edilmesi olarak belirlemişse de bu devletin yöntemi cumhuriyet esasına göre halkın doğrudan veya dolaylı seçimlerine dayanmaktadır.

İmam Humeyni, kendi çağında siyasî demokratik sistemin gerçekleşmesini İslam Cumhuriyeti olarak görmektedir. Ona göre bu yönetimde dinin ortaya koyduğu şartlar ve halkın buna desteği İslâmî hükümlerin uygulayıcısıdır.⁷⁰ Humeyni'ye göre İran İslam Devleti, Peygamber ve İmam Ali devletlerini model almış ve genelin görüşlerine dayanmaktadır.⁷¹ Yönetimin şekli de oylarla belirlenmektedir.⁷² İmam Humeyni halkın istekleriyle Allah'ın isteği arasında bir ilişki kurmaya çalışmaktadır.

Din ve halk arasındaki ilişki ve İslâmîyet ve Cumhuriyet arasındaki etkileşim devrimin ilk gününden bugüne sistemin liderleri, aydınları, taraftarları, muhalifleri ve karşıtları arasında tartışma konusu olmuş temel meselelerden biridir. Bu doğrultuda bazıları sistemin önceliğinin onun İslâmîyet boyutu olduğunu düşünmekte ve temel belirleyenin İslam ve İslam devleti olduğuna inanmaktadırlar. Bu konuda geleneksel muhafazakâr din adamlarından Misbah Yezdi'nin görüşleri oldukça önemlidir. Onun birçok tartışmaya yol açan görüşlerinden bazıları aşağıda yer almaktadır.

“İnsanın iyi ve kötüyü tanınmasının kemâle ermesi ve saadete kavuşması için yeterli olduğu görüşü doğru değildir. Çünkü her zaman insani istek ve eğilimler kemâl ve ilerleme ile çatışırlar. İlerlemenin ön şartı nefsi isteklerden vazgeçmektir... Hazreti Muhammed, Müslümanlar kendisinden sonra saadetleri için gereken programı Kuran-ı Kerimden doğru bir şekilde çıkarabilsinler diye kendisinden sonraki vasisini ilan etti. Elbette onlar da konularına göre mertebelere sahiptirler. En üst mertebede Ehlibeyt yani masum imamlar vardır ama masum imam gaybete erdiği zaman din âlimlerine

⁶⁹ Ruhullah Humeyni, *Şuun ve İhtiyârât-i Veli-yi Fakih*, İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşad-i İslâmî, Tahran. 1374, s. 23.

⁷⁰ Humeyni, *Sahife-yi Nûr*, c.V, s. 144.

⁷¹ Age, c.IV, s. 334.

⁷² Age, c.IV, s. 33-35.

müracaat etmek gerekir. Bunun felsefesi de alimlerin dinî öğretileri daha derinden derk edip daha iyi anlamalarıdır.... Dinî eğitim peşinde olan herkes din âlimlerine müracaat etmelidir; beşerî toplum bir yol gösterici ve lidere kesinlikle ihtiyaç duyacak şekilde yaratılmıştır. Bir İslam toplumunda da ilahi nebilerin risaleti doğrultusunda nihai hedefe ulaşmak için bir mürebbiye ihtiyaç vardır. Bu mürebbi Veli-yi fakihdir. Gaybet zamanında Veli-yi Fakih toplumu eğitip öğretmekle sorumludur. Böylece halk ilahi dinlerin nüzulünün nihai hedefine ulaşabilsinler.”⁷³

Diğer taraftan İmam Humeyni defalarca konuşmalarında kendi Velayet-i Fakih teorisinin meşruiyetinin şeriat ve halkın seçimlerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Buna göre İmam Humeyni'nin düşüncesinde İslâmî ve insani akıl hâkimdir, siyasî sistem ve devlet yüzde yüz halkın oylarına dayanır ve tüm vatandaşlar kendi kaderlerini seçme hakkına sahiptirler.

Humeyni'nin düşüncesine göre dinî ve siyasî meşruiyet arasında hiçbir çelişki olmadığı sonucuna varılabilir. O, ilahi ve halk kaynaklı meşruiyeti kabul etmiştir ve ona göre bunların her biri diğerinin ayrılmaz parçasıdır. Birisinin yokluğu siyasî sistemin meşruiyetini ortadan kaldırır. İkisinin varlığı ise fakih devletinin meşruiyetini gerekli kılar. Humeyni'nin bu görüşünün neticesi olarak siyasî güç ve iktidarın çerçevesini de hukuk belirler ve fakih yasa çerçevesinde halka karşı sorumludur. Gerçekte dinî demokrasi sisteminde halk kendi kaderini tayin eder ve bu dinî demokrasi sisteminde liderin değiştirilebileceği anlamına gelir. Bu, Humeyni'nin siyasî sistemin meşruiyeti konusundaki görüşündeki orijinalliktir.

İslamiyet ve cumhuriyet arasındaki bu etkileşim veya paradoks İran dış politikasında etkili unsurlardan ve bazen bu alandaki ikiliklerin kaynaklarından biridir. İran'ın geleneksel ve tarihî nüfuz alanına bakıldığında İran'ın geçmişte Ortadoğu'da büyük bir medeniyet ve imparatorluğa sahip olduğu ve muhtelif topraklarda etkilerinin izleri olduğu gerçeği de akılda tutulursa neticede geniş kültürel nüfuz havzalarına sahiptir. Ama İslam Devrimi sonrasında İslam ve özellikle de Şiilik unsurlarının da oldukça etkin olmaya başlaması dış politikada İran'ın dikkatini Güney Lübnan, Irak,

⁷³ “Nizâm-i İslâmî Matlubterin Şekl-i Hükümet Est”.
<http://www.farsnews.com/printable.php?nn=13930529000998> (3.3.2017)

Suriye, Bahreyn, Yemen, Afganistan ve Pakistan Şiiilerine yöneltmesine neden olmuştur. Buna göre her zaman için dış politika icracıları önceliklerinin İran'ın kültürel havzası mı yoksa Şii havza mı olduğu konusunda çelişki yaşamışlar ve halen de yaşamaktadırlar.

2.1.3.2. İran İslam Cumhuriyeti'nde Devletin Şekli ve Sistem

İran'da mevcut sistemin yapısı ve şekli İran İslam Cumhuriyeti dış politika yapısını etkileyen diğer bir asli unsurdur. İran anayasasında kuvvetler ayrılığı kabul edilmiştir ancak 57. Madde gibi anayasanın bazı maddeleri gereğince her üç kuvvet Veli-yi Fakihin gözetimindedirler ve sistemin makro politika ve stratejisini onun düzenlemesi beklenmektedir. “İran İslam Cumhuriyeti'nde egemen olan erkler yasama erki, yürütme erki ve yargı erkinden ibarettir ve bu yasanın sonraki maddelerine göre Velayet-i Mutlak-ı Emr ve ümmetin imametinin gözetimi altında görevlerini yürütür. Bu erkler birbirinden bağımsızdır.”

Bu madde doğrultusunda her ne kadar dış politika sorumluluğu sembolik olarak dış işleri bakanlığı ve bakanına ait olsa da icra erki dinî liderin altında ve ona karşı sorumludur. Dolayısıyla pratikte dışişleri bakanlığı çok daha alt makamda kalmakta olup liderlik kurumu ve ona bağlı diğer bazı kurumlara uymak zorunda kalacaktır. Bu durum İran dış politikasında birçok farklı kurumun doğrudan ya da dolaylı olarak etkin olmasına yol açmaktadır.

“Öncelikle rehberlik makamı dış politikada en büyük ve en önemli rolü ifa etmektedir; ikinci olarak cumhurbaşkanının güç ve yetkileri artmış olmasına rağmen İslam Cumhuriyeti'nin yarı parlamenter, yarı başkanlık ve iki başlı mahiyeti nedeniyle icra erki dış politikanın şekillenmesinde tam bir egemenliğe sahip değildir. Bununla birlikte icra erki ve onun başındaki cumhurbaşkanı dış politikada dinî liderden sonraki en etkili kişidir. Buna ek olarak Milli Güvenlik Yüksek Konseyi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi dış politikanın belirlenmesi ve uygulanmasında belirleyici kurumlardır. Bu unsurlar güçler ayrımı ve gücün üç erk arasında paylaşımı esasları ile birlikte dış politikada uzlaşma zaruretine ve bunun sonucunda yavaşlamaya sebep olmaktadır. Buna

göre yönetime dair bu etken ve kaynaklar dış politikada ansız, beklenmedik ve geniş değişiklikleri engellemekte ve süreklilik ve devamı sağlamaktadır.”⁷⁴

İran dış temsilcilikleri dış politika yapımında etkin bir diğer kurumdur. Yani dış işlerine bağlı muhtelif kurumlar –muhtelif bölgelerdeki elçilikler, konsolosluklar, temsilcilikler – ve İslâmî Tebliğ Kurumu, İmam Humeyni Müessesesi gibi dinî kurumlar, muhtelif cami vakıfları ve kültür merkezleri düzenli günlük, haftalık ve aylık raporlar veya bazen özel raporlarla Tahran’ı dünyanın muhtelif yerlerindeki olay ve gelişmelerden haberdar ederler. Elbette iletişim araçlarının ve İran’da tercüme ve analiz çalışmalarıyla meşgul muhtelif araştırma merkezlerinin rolünü de görmezden gelmemek gerekir.

Bu nedenle İran’da dış politika bazen ülkenin muhtelif bürokratik kurumlarının dünyadaki muhtelif olaylar ve bunların İran ile ilişkisine dair çıkarımlarının doğrudan veya dolaylı olarak etkisinde kalabilmektedir. Bununla birlikte denilmesi gerekir ki son tahlilde bu raporların özeti az sayıda İranlı makama karar almada yardımcı olması için sunulmaktadır.

2.1.4. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında İslâmî Kaynaklar

İran’da mevcut sistemin İslâmî mahiyetinden dolayı İslam dini, Kuran, Peygamberin hadisleri ve sünneti ve yine Şiiilerin kabul ettiği 12 imamın sözleri ve davranışları anayasanın nasıl düzenleneceğinin ve bunu takiben iç ve dış politikanın tayin edilmesinin önemli etken ve kaynaklarıdır.

İslâmî ve dinî emirlere dayalı bu değerler bütünü, İran’da İslâmî ideolojinin şekillenmesinde ve bu ideolojik okuma ve çıkarımlar ise İran dış politikasının nasıl şekilleneceğini ve uygulanacağını belirlemekte oldukça etkili olmuşlardır.

İslâmî ideoloji birkaç yoldan İran İslam Cumhuriyeti dış politikasına etki etmiş, onu şekillendirmiş ve şekillendirmektedir. Birincisi bu ideoloji İran’ın milli kimliği ve rolünün tayini ve tarifinde çok önemli bir işlev görmektedir. İran İslam Cumhuriyeti İslâmî bir kimliğe sahip olup bu kimlik kendisine çeşitli roller

⁷⁴ Firuzabadi, age, s. 83.

çerçevesinde muhtelif sınır aşırı sorumluluklar yüklemektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin milli rolü; muhtelif şartlar, konular ve coğrafyaya göre ifa etmesi gereken, kendisi için uygun kural, girişim ve sorumlulukları getirmektedir. Buna göre İran İslam Cumhuriyeti'nin milli rolleri şunlardır: İslam ve Şiiliğin müdafaası, emperyalizm karşıtı tutum veya istikbar karşıtı mücadele, Siyonizm karşıtlığı, devrim siperi, kurtuluşçuluk, ezilenlerin hamiliği, örnek yönetim veya İslam dünyasına ilham vermek, İslam dünyasının lideri ve merkezi olmak bunlar arasında sayılabilir.

İkincisi, İslâmî ideoloji İran İslam Cumhuriyeti'nin milli kimlik ve rolünü tayin etme yoluyla onun milli çıkar ve hedeflerini de tanımlayıp şekillendirmektedir. Çünkü İran'ın milli rolü ülkenin milli kimliğini kuran ve ülkeyi onlara riayet etmekle sorumlu olduğu hissini doğuran beklenti ve normların yansıtıcısıdır. Bu yüzden milli roller genel ve özel çıkarların sağlamlaşmasını ve gerekli görülmesini sağlar ki İslam Cumhuriyeti ideolojik İslâmî hedefini ortaya koyar. Örneğin İslam ve Şii varlığının korunması, İslâmî ve İnkılabî değerlerin muhafazası, Müslümanların savunulması, adalet, zulme karşı mücadele, sultacılığın reddi, sömürge ve emperyalizm karşıtlığı, mazlum ve mustazafların himayesi bunlar arasında sayılabilir.

Üçüncüsü İslâmî ideoloji özel bir düşünsel kalıp oluşturur. Çevre ülkeler ve sair devletlerin gerçekleri, mesajları ve işaretleri o çerçevede anlamlandırılır ve yorumlanır. Örneğin Filistinlilerin İsrail karşıtı mücadelesi özgürleştirici mücadelenin ve hakkın batıla karşı savaşının bariz bir pratiği olup İslam Cumhuriyeti hak cephesini savunmakla mükelleftir. Yine Amerikan karşıtı her mücadele emperyalizm ve büyük şeytana⁷⁵ karşı savaş olarak hesaplanır ki aynı zamanda meşrudur. Buna ek olarak gayrı İslâmî iki gücün mücadelesi batıl savaş olarak görüldüğünden İran'ın tarafsızlığını gerektirir. Amerika'nın Saddam ile savaşı buna örnektir.

Dördüncüsü, İslâmî ideoloji tarihsel değişim ve sosyal siyasî gelişmelerin aşamalarını tayin ederek dünyanın bugünkü durumu ve geleceğine dair kendine has bir tasvir çizer ve ülkeye bu esas üzere bir bakış açısı sunar. Bu bakış açısının çerçevesinde her aşama ve tarih dönemine dair genel ve özel yöntem ve tavırları da belirler. Bu

⁷⁵ “Büyük Şeytan” kelimesi ilk olarak Humeyni tarafından Amerika için kullanıldı ve o günden bugüne İran siyasî terminolojisinde Amerika'ya karşı sürekli kullanılmaktadır.

yüzden savaş zamanında sürekli devrim ve devrim ihracının yerini devrimin konsolidasyonu ve İslam dünyasının ana kıtasının korunması alır. Gelişmiş toplum yaratma ve dış dünya ile ilişkilerin normalleştirilmesi ise yeniden onarım aşamasının modelidir.

Beşincisi, İslâmî ideoloji siyasî liderler ve dış politika yapıcılarında İran, bölge veya herhangi bir yerde meydana gelen olay, olgu ve değişimlerle ilgili kendine has ahlak ve değer sistemiyle bakma olanağı sunmaktadır. Diğer bir anlatımla İslâmî ideoloji bu ülkenin liderlerine vakalara kendine özel yorumlanmış İslâmî bakış açısıyla okunabilecek bir pencere sunmaktadır.⁷⁶

Bu İslâmî görüş doğrultusunda İran'da İslâmî uluslararası hukuk gibi konular da gündemleşmiştir. İran, İslâmî uluslararası hukuku mevcut uluslararası hukukun karşısına koymaktadır. İslâmî uluslararası hukukta dünya Darül İslam ve Darül Harp ülkeleri olmak üzere ikiye ayrılırlar. Böylece dünya, Doğu ve Batı yerine İslam ve küfür olmak üzere iki kutba ayrılır. Darü'l- İslam olarak görülen ülkelerin vazifesi ana kıtayı (İran'ı) savunmak ve takip etmek, ihtilafları bir kenara bırakmak ve Darü'l- Küfr bölümü ile mücadele edip onu zayıflatmak ve nihayetinde de yenmek için birlik olmaktır.

Bu tarz görüş ve okumalar İslam Devriminin ilk on yılında İran'da oldukça canlı ve ciddi olarak gerçekleşiyordu. Hatta İran bu dönemde her ne kadar BM'ye katılmış ve bir temsilcilik bulundurmuşsa da bu varlığının geçici ve zorunluktan kaynaklandığını belirtmiştir. İran'ın, bu varlığı ile dünyanın güvenliğinin mevcut haliyle korunduğu iddiasının çelişkilerini ortaya koyarak bütün dünya için ya da en azından İslam dünyası için yeni bir küresel sistem oluşturmaya çalıştığı belirtiliyordu.

İslam, Peygamber ve Hz. Ali'nin İslam düşmanları karşısında takındıkları tutum ve politika tarzı İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının uygulamalarında etkili olmuş modellerden biriydi.

⁷⁶ Age, s. 90-92.

Bunun yanında belirtmek gerekir ki dışışlerinde görev alacak öğrenci ve uzmanların yetiştirilmesinde, bunlara örneğin İngilizce gibi dillerin ve alan derslerinin yanında dinî eğitim de verilmiş ve bunlara uygun davranışlar önemsenmiştir.

2.1.5. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politika Yapımında Şii Kaynaklar

Safevi Hanedanının İran'a hâkim olduğu 907 yılından itibaren dönemin İran Şah'ı Şah İsmail, İran'ı Halifenin emrinden ve etkisinden çıkarmak için ülkenin mezhebini Şiilik olarak değiştirdi.⁷⁷ Şiicilik⁷⁸ İslamcılık başlığı altında değerlendirilmelidir. Ancak Şiilik diğer İslam fırka, mezhep ve anlayışlarından bariz farklılıklara sahip olduğundan İran İslam Cumhuriyeti dış politika yapımında yol açtığı etkileri farklı bir faktör olarak değerlendirmek gerekmektedir. Söylenmesi gerekir ki Şiiilerin 12 imamının tamamı İran toplum ve devleti nezdinde özel saygıya sahiptirler ve hepsi masum ve kutsal kabul edilir. Ancak yine belirtmek gerekir ki bu ülkenin iç ve dış politikasında etkin kaynaklar anlamında önem ölçüsü ve model olma açısından bunlardan beşinin öne çıktığı ve daha fazla üzerinde durulmayı hak ettiği görülmektedir.

⁷⁷ Safevi devletinin kurulduğu dönemde İran Sünni bir devlet olup Safevilerin güçlenmesi ve Şah İsmail'in kararıyla ülkenin resmi mezhebi Sünnilikten Şiiliğe geçti.

Safevi Devleti Osmanlı ile giriştiği şiddetli rekabetten dolayı Şii Safevi Şahları, özellikle de Safevilerin kurucusu Şah İsmail, İran'ın mezhebinin değişmesi için çok çaba sarf etti. Böylece İranlıları kendisini peygamberin halifesi olarak gören Osmanlı sultanının fermanına uyma zorunluluğundan kurtarabilecekti. Aksi takdirde İran'da bağımsız bir devlet kurmak mümkün olmayacaktı. Şah İsmail Tebriz'e girip bu Sünni şehri yeni devletinin başkenti yaptı ve 1501 yılında Şiiliği İran'ın resmi mezhebi olarak ilan etti.

Şah İsmail, ordusuna ek olarak Şiiliğin İran'da yayılması için Şii din adamlarından da istifade etti. Şii ulema Safevi saraylarında oldukça fazla saygı ve iltifat görüyorlardı. Bu bağlamda Lübnan Şiiilerinin önde gelen simalarından Şeyh Bahai 13 yaşındayken babasıyla birlikte Baalbek'ten Kazvin'e göç etti. O henüz 17 yaşındayken babası, Şah Tahmasb tarafından Kazvin Şeyhülislamlığına ve kendisi de 43 yaşında İsfahan Şeyhülislamlığına atandı. Bu şekilde İran ve Lübnan Şiiilerinin sıkı ilişkileri 16. Yüzyıla dayanmaktadır.

Safevi Şahları donanımlı ordularının yanında her zaman yanlarında Şeyhülislam dedikleri Şii mübelliğleri de gittikleri yerlere götürüyorlardı. Elbette İran'ın Şiileşmesi kan dökmeden gerçekleşmedi ve binlerce İranlı Sünni bu olaylarda öldürüldü veya Sünni topraklara sığındı.

⁷⁸ Şia, İslam'ın ikinci büyük mezhebidir. Şia kelimesi "Şiatü Ali" kavramının kısaltılmışı olup bu kavram Şiiilerin ilk imam olarak gördükleri dördüncü halife Ali b. Ebutalib'in taraftarı anlamına gelmektedir. Şiiiler dünya Müslümanlarının %10 ile 20'sini ve Ortadoğu Müslümanlarının %38'ini oluşturmaktadır. Her ne kadar tarih boyunca Şiilik muhtelif kollara ayrıldıysa da bugün sadece 3 asli kol vardır: İsna aşeriye (İmamiye veya Caferilik olarak da geçer), İsmaililik ve Zeydilik. İmamiye/İsna aşeriye/Caferilik olarak adlandırılan grup en büyük Şii kol olup genel olarak Şii kavramı ön kabul olarak bunlar için kullanılmaktadır.

Şiilik, Şii imamların Kuran ve Sünnet yorumuna dayanan öğretilerdir. Tüm Şiiilerin inançlarının ortak tarafı Ali bin Ebutalib'in Peygamberden sonra onun yerine geçtiğine ve Allah tarafından seçildiğine inanmalarıdır. Şiiilere göre sadece Allah İslam şeriat öğretilerinin korunmasını sağlayacak kişiyi imam olarak belirleme hakkına sahiptir. Ancak değişik Şii kolları imamin şartları ve görevleri konusunda ihtilaf içerisindedirler. Örneğin Zeydilik imamin özelliklerinden birisi olarak kılıçla ayaklanmayı gösterirken İsmaililik ve İmamiye, imamin ilim ve masumiyetine vurgu yaparlar. Şiiilerin –Merusiye gibi bazıları hariç- tamamına yakını imamin Fatıma evladından olacağına inanır.

2.1.5.1. İmam Ali'nin Hilafet ve İmamet Döneminin Etkileri

İmam Ali ve meşhur kitabı Nehcü'l Belağa, İran halkının inanç, düşünce ve davranışları üzerinde etkili olmuş en önemli kaynaklardan birisidir. İmam Ali'nin muhtelif meseleler konusundaki uygulamaları ve yine düşmanla mücadele esnasındaki davranış ve söylemleri İran siyasetini belirleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Diplomasi alanında İmam Ali ile Mısır'a gönderdiği valisi Malik bin Eşter arasındaki yazışmalar bir yöneticinin halk ile nasıl bir ilişki kuracağı ve aynı zamanda komşular, yabancılar ve düşmanlarla nasıl diyalog kurulacağı konularında en önemli belgesel metinler arasında sayılabilir.

İmam Ali'nin adaletçilik konusundaki tanımlamaları İran'da özel öneme sahip anahtar kavramlardan biridir. İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında adaletçilik İmam Ali'nin ferman ve davranışlarından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiştir. Örneğin İran'ın BM Güvenlik Konseyindeki mevcut düzen, özellikle veto hakkı meselesine yönelttiği itirazları bu paylaşım ve düzenin zalimane ve gayrı adilane olmasına dayanır. Birçok konuda İranlı resmi makamlar resmi ve diplomatik konuşmalarında İmam Ali'nin davranış ve hayatına göndermede bulunarak bu zalim düzenin yıkılarak yerine adilane ve Alevi bir sistemin kurulmasını istemektedirler.

Hz. Ali'nin Nehrevan savaşında Haricilere nasıl davrandığı ve Muaviye ile gerçekleşen Sıffin savaşının niteliği de İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında örnek alınan ve dünya görüşlerini etkileyen unsurlardır. Elbette bu olaylara Şii okuma biçimiyle yaklaşılmaktadır.

2.1.5.2. İmam Hasan'ın İmamet Döneminin Etkileri

Şiiilerin ikinci imamı olan Hz. Hasan'ın uygulamaları belki bir iki yıl öncesine kadar pratikte İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında pek etkin değildi. Onun Muaviye ile yaptığı barışın yöntemi ve Müslümanlar arasında tefrika ve kan akmasını engellemek için hilafeti Emevilere bırakması İslam dünyasında İmam Hasan'dan ılımlı, barışçıl ve vahdet yanlısı olarak bahsedilmesine sebep olmuştur.

Bu tarz, devrim sonrası 20 yıllık süreçte devletin devrimci tarzı ile pek uyumlu değildi. Bu yüzden bizler bu zaman dilimi içerisinde yönetim tarafından iç politika ve dış politikada genel olarak İmam Hüseyin ile İmam Ali'nin söylem ve davranışlarının daha çok ön plana çıkarıldığına tanık olmaktadır.

Ancak batılı devletlerle nükleer enerji konusunda müzakere konusu gündeme geldikten sonra yavaş yavaş İmam Hasan'ın davranış ve pratiği ile ilgili söylemlerin İranlı makamlarca daha sık gündeme getirildiğine tanık olmaktadır. İran dinî lideri Hamanei daha önce de değinildiği üzere bu dönemde BM'nin 68. Genel oturumundan önce Tahran'da Devrim Muhafızları Komutanlarına hitaben yaptığı konuşmada bir stratejiden bahsetti ve kahramanca esneklik kavramını ortaya attı. Kahramanca esneklik, Hamanei'nin önceki bir tarihte İmam Hasan ile ilgili bir kitap yazarken onun Muaviye ile barışını tahlil etmede kullandığı bir kavramdır. Bu stratejiye göre İslam toplumunun karşı karşıya kaldığı daha büyük tehlikeyi bertaraf etmek için düşmanla müzakere, esneklik gösterme, ödün verme ve taviz koparma bir yenilgi veya geri adım değil tersine bir tür zafer ve kahramanca bir harekettir.

İmam Hasan'ın barışına yönelik böylesi bir çıkarım şu anda İranlı müzakereciler açısından teorik ve hatta teolojik bir stratejiye dönüşmüş olmasına rağmen içeride muhalefet ve eleştirilerle de karşılaşmıştır. Her halükârda Hz. Hasan'ın pratiği en azından Ruhani hükümeti açısından önemli ve dikkate değer bir etkidir.

İslam Cumhuriyeti sonrasında İran'da iktidara gelen devrimciler, ilk baştan itibaren 'uzlaşmacı' kelimesini bir hakaret olarak kullandılar ve doğal olarak İmam Hasan'ın barışı türünden tecrübeler onların İslam tarihi arasından seçtikleri bölümler arasında yer almadı. İran medyası genel olarak İmam Hasan'ın doğum ve ölüm yıldönümü gibi dönemlerde onun ahlaki özelliklerini övüp durdular ancak onun politik tarzı ile ilgilenmediler. İlgilendiklerinde de meseleye taraftarlarının ihanetinin nasıl onu istemediği bir barışa mecbur bıraktığı zaviyesinden baktılar.

Hatta İran-İrak savaşı döneminde arabulucuların ateşkes konusundaki çabaları söz konusu iken İmam Humeyni, İmam Hasan'ın barışını dolaylı olarak şu şekilde eleştiriyordu: "İmam Hasan döneminde gerçekleşen dayatılmış barış ve İmam Ali

döneminde gerçekleşen dayatılmış hakem olayı, her ikisi de hilekâr şahıslar tarafından gerçekleştirildi. Bu gerçeklik ne dayatılmış barışa ne de hakemliğe razı gelmememiz konusunda bize yol gösteriyor.”⁷⁹

2.1.5.3. İmam Hüseyin’in İmamet Döneminin ve Kerbela Olayının Etkileri

Şiilerin üçüncü imamı olan Hz. Hüseyin İran’da en çok sevilen imamdır. Her yıl İran’da Muharrem ayının ilk on günü, Tasua, Aşura ve Erbain günleri özel olarak anılmakta ve tüm ülkede baştanbaşa halk hem bağımsız şekilde hem de devlete bağlı muhit ve dinî merkezlerde yas merasimleri düzenlemektedir.

İmam Hüseyin’in Emevi Sultanı Yezid’e karşı tutumunun zalim devleti kabul etmemek ve ona başkaldırmak ve çok az taraftarı olmasına rağmen ayaklanma ve direnişi seçmek şeklinde yorumlanması neticesinde dünyanın büyük güçlerine karşı durmak ve onlara teslim olmamak İranlılar için bir stratejiye dönüşmüştür. Kerbela olayından kaynaklanan bu söyleme göre zorba karşısında susulmamalı ve adaleti ikame için ortaya çıkacak her fırsattan istifade edilmelidir.

İmam Hüseyin’in siyasî yaklaşımı, her zaman için İran devletinin resmi propaganda mekanizmalarında gündemde tutulmuştur. Düşmanla uzlaşmayı kabul etmeyen ve kendisinin ve yakınlarının hayatına mal olsa da savaşan İmam, her zaman örnek olarak gösterilmiş ve onun davranışları sayısız dinî ve siyasî kitap, konuşma ve toplantının konusu olmuştur. İmam Hüseyin direniş sembolü olarak Hamanei’nin konuşma ve mesajlarında da çok seçkin bir yere sahiptir. Hatta 20 Nisan 2000 tarihinde ses getiren konuşmasında İmam Hüseyin’in tecrübesini açıkça Hasan’ın tecrübesinden yüksek bir yerde konumlandırmıştır: “Bugün ne Amerika ne de ondan daha büyük bir güç İmam Hasan’ın barışı gibi bir hadiseyi İslam dünyasına empoze edemezler. Burada eğer düşman çok baskı yaparsa Kerbela hadisesi meydana gelecektir.”⁸⁰

Hasan Ruhani döneminde İran’ın 5+1 ülkeleriyle gerçekleştirdiği nükleer müzakerelerde İmam Hasan’ın pratiği ve Muaviye ile barışından bir strateji olarak faydalandığını kabul edebiliriz. Ancak her halükârda Şiilerin 2. ve 3. İmamı

⁷⁹ Humeyni, *Sahife-yi Nür*, c. XX, s. 119.

⁸⁰ “Beyanât der Didâr bâ Cevanan Der Musalla-yı Bozorg-i Tehran”.
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3003> (11.4.2017).

karşılaştırıldığında son tahlilde İmam Hüseyin'in Yezid karşısındaki devrimci ve savaşçı tutumunun İranlılar için çok daha cazip olduğu kolaylıkla söylenebilir. İmam Hüseyin hem iç hem dış politikada İranlılar için en azından slogan düzeyinde daha cazip ve daha esaslı bir model olarak görülmektedir.

2.1.5.4. İmam Cafer Sadık Ekolünün (Caferilik) Etkileri

İmam Cafer Sadık Şiiilerin altıncı imamıdır. O, genel olarak Şii mezhebinin kurucusu olarak tanınmış olup Caferiliği tesis etmiştir. İran'da dillendirilen birçok teori fikhi açıdan en çok İmam Cafer'den etkilenmiştir.

Her şeyden önce Cafer Sadık, ekol kurmanın sembolüdür. Belki de bu yüzden devrimden sonra Harvard Üniversitesinin el konulan İran şubesinin adı İmam Sadık Üniversitesi olarak değiştirilerek Ayetullah Muntazari ve Mehdevikeni gibi etkin din adamlarının kontrolüne verilmiştir. Söz konusu üniversite İran'ın başta diploması olmak üzere birçok alanda yönetici sınıfının eğitim gördüğü yerdir. İmam Sadık'a ait bazı fikhi emirler dış politikada da etkili olmuştur. Caferi fikhinin tüm Ortadoğu'da korunup yaygınlaştırılması hedefi İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında muhtelif mekanizmaların gayrı resmî ve ilan edilmemiş asli hedeflerindedir.

2.1.5.5. İmam Mehdi ve Mehdeviyet Söyleminin Etkisi

İmam Mehdi⁸¹ Şiiilerin on ikinci ve kayıp imamıdır. Şii inancına göre İmam Mehdi maslahat gereği gizlenmiş ve şu anda hala yaşamakta olup bazı vasıtalarla halkla

⁸¹ İmamiye Şiiilerinin inancına göre Şiiilerin 11. İmamı Hasan b. Ali Askeri'nin oğlu ve on ikinci ve son imam Hüccet b. Hasan yani Vadedilmiş Mehdi'dir. Tıpkı peygamber gibi onun da adı Muhammed ve künyesi Ebulkasım'dır. Aynı şekilde İmam-ı Zaman, Sahibul Zaman, Veli-yi Asr, Kaim-i Al-i Muhammed, Mehdi Muntazar, Mehdi Mevud gibi lakapları vardır.

Hasan Askeri hicri 260 yılında 28 yaşında vefat ettiğinde diğer Şii imamlarının tersine –ki hayattayken veliahtlarını tayin ederlerdi- açık bir şekilde yerine geçecek kişiyi belirtmemiştir, bu durum Şiiiler arasında büyük bir düşünsel ve itikadi kriz yarattı. “Hayret Yılları” olarak isimlendirilen bu dönemde Şiiiler muhtelif fırkalara ayrıldılar. Bazı Şiiiler Hasan askerinin bir çocuğu olmadığını veya çocuğun öldüğüne inanıyorlardı. Şiiilerin çoğu Hasan Askeri'nin kardeşi Cafer'in imametini kabul etmişlerdi ve bazı gruplar da 9. Ve 10. İmamların çocuk ve torunlarına yöneldiler. Ancak Hasan Askeri'nin dostlarından bazıları dediler ki “Askeri'nin meşru veliahtı olan bir çocuğu var.” Osman bin Said'in dediğine göre bu çocuk gizlenmişti çünkü devlet tarafından yakalanıp öldürülme riski vardı. Başlangıçta azınlıkta olan bu Şii grubun görüşleri zamanla tüm İmamiye Şiiilerinin görüşü oldu.

Bugünkü İmamiye Şiiiliği inancında Hüccet b. Hasan Hicri 255 veya 256 yılı Şaban ayının 15'inde Samara'da doğdu. 5 yaşındayken babasının ölümü üzerine imamet makamına erişti. Hasan Askeri'nin ölümünden sonra Mehdi sadece 4 elçi veya naip aracılığıyla Şiiilerle iletişim kuruyordu. Elbette tarih araştırmaları göstermektedir ki başlangıçta bu naiplik(vekâlet) iddiasında bulunanların iddiaları daha fazlaydı ve niyabet kavramı hicri 4. ve 5. Yüzyıllarda Şeyh Tusi gibi Şii ulema tarafından Gaybet-i Suğrayı açıklamak üzere icat edildi. Gaybet-i Suğra (küçük gaybet/gizlenme) dönemi olarak adlandırılan 70 yıllık bir dönemden ve dördüncü naib Ali b. Muhammed Samarai'nin ölümünden

iletişim kurmaktadır. Şiilere göre şartlar olgunlaştığında Mehdi zulme karşı küresel bir ayaklanma gerçekleştirecek ve onun kılıcıyla tüm dünyaya adalet hâkim olacaktır.

Mehdeviyet inancı ve düşüncesi İslam dininin Şii yorumunun en önemli öğretilerinden biridir. Gerçekte mehdeviyet dünyaya dair kesin, açık, kuşatıcı ve vadedilmiş geleceğin bütünleştirici göstergesidir ki bütün dinlerin takipçileri vadedilmiş ahir zaman düşüncesi ile insanlık tarihi için bir hedef belirlemişlerdir. Mehdeviyet kültürü insan-ı kâmil ve masum önderin liderliği ve yol göstericiliğinde küresel adil düzenin kurulmasının temelini oluşturmaktadır. Bu, insanları ve toplumu tüm fikri ve ruhsal hastalıklara karşı iyileştirir; mehdeviyet kültürü yoksunlukları ortadan kaldırır ve insanı ve toplumu ideal insan toplumunun gerçekleşmesi için hazırlar. Medeniyet öğretisindeki bu yaklaşımın göz önüne alınmasıyla bütün dertleri iyileştirecek, adaletsizliklere son verecek müjdeleyiciye dair beklentiler anlaşılabilir. Aynı şekilde bu, İslam Devriminin düşünsel söylemini zulme karşı direniş ekseninde yönlendirecek ve bunun onayını Müslümanların hayatında bir cihat kültürü kalıbında var edecek bir unsurdur. Bunun çeşitli örnekleri bölgedeki İslâmî uyanış hareketlerinde görülebilir. “Mehdeviyet düşüncesinin bilinip idrak edilmesi tarihteki en büyük manevi hareketin anlaşılması demektir. Bu hareketin incelenmesi, öğretisi ve hakikatinin ortaya konması bir zorunluluktur. Ancak bu şekilde dinî bilginin tecellisi, öze dönüş ve kültürel ve sosyal yenilenme meydana gelir. Ve böylece dünyanın tüm özgürlüklerinin ilham kaynağı sürekli canlı kalır.”⁸²

Belirtmek gerekir ki mehdeviyet söylemi özellikle Ahmedinejad’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde çok fazla gündemleştirildi. Ahmedinejad konuşmalarının birçoğuna Mehdi’nin zuhuruna yönelik dualarla başlıyordu. Bu durum aslında Ahmedinejad döneminde dış politikanın devrimin ilk zamanlarına dönme gayretlerinin sonucuydu.

sonra bir kez daha Şiiler için hayret dönemi yaşandı. Onlar nihayet hicri 5. Yüzyılda kelami gaybet teorisini ortaya koydular. Şiilerin inancına göre elçiler döneminden sonra Şiilerin Mehdi ile irtibatları yoktur ve bu dönem Gaybet-i Kübra (büyük gizlilik) olarak adlandırılır. Gaybet döneminin sona ermesinden sonra O, vadedilmiş Mehdi olarak gelecek, ayaklanacak ve kendisi aracılığıyla hak ve adaletin tekrar zafer kazanacağı kişi olacaktır. Şiilerin mesihyanik boyutu buradadır.

⁸² Ali Laricani “Peyâm-i Reis-i Meclis be Ceşnvare-yi Millî-yi Mehdeviyet der Sebzivar”.

<http://www.ettelaat.com/etiran/?p=78349> (3.3.2017).

2.1.6. İnan İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Milli Kaynaklar

Milli kaynaklardan kasıt devlet dışı faktör, unsur ve kaynaklar olup geniş tarih, kültür, coğrafya, toplum ve ekonomi ile ilgili özellik ve meselelerin etkisidir. Bu özelliklerin tamamı birleşerek İnan coğrafya ve medeniyetini tarih boyunca bugüne değin var etmiştir.

Milli kaynakların her biri farklı dönem ve şartlarda biraz da İnan sınırlarının dışını veya yönetici elitleri etkileyebilmeleri oranında dış politika yapımında etkin unsurlar olarak sayılmış ve sayılmaktadır. Bu unsurların bazıları, örneğin İnan'ın jeopolitik ve coğrafi konumu her zaman ve her farklı siyasî hükümetler üzerinde etkili olmuşlardır. Diğer bazıları ise inşili çıkışlı etkiye sahiptirler. Milli kaynaklar; kültürel, tarihî, coğrafi, sosyal ve ekonomik kaynaklar başlıkları altında ayrıntılandırılabilir. Elbette bunların her biri de kendi içinde birçok farklı başlığa ayrılabilir.

2.1.6.1. Kültürel Kaynaklar

İnan, Ortadoğu'da ve hatta bütün dünyada kadim medeniyeti ve köklü kültürü olan ülkelerden biri olup dünya medeniyetine etkide bulunmuştur. İslam öncesinde ve sonrasında bu topraklarda Med, Hahameniş, Sasani, Selçuklu, Safevi gibi büyük imparatorlukların ortaya çıkması bu ülkenin sesinin, sınırlarını aşarak Ortadoğu, Kuzey Afrika ve hatta Avrupa'nın bazı bölgeleri ve yine Uzakdoğu'da Çin sınırlarına kadar ulaşmasını sağlamıştır.

İranlılar tarih ve medeniyetlerinin görkemini oldukça önemserler ve sürekli geçmişe bir tür iç geçirme ve hayıflanma ile bakarlar. Bazen de tarihteki dikkate değer rollerini background olarak görüp -ki yüzlerce yıl dünyanın iki süper gücünden biri olmuşlardır- yenedünyada da o konuma gelmek arzusunu taşırlar. Bu çabaları ile dünya ülkelerinin kendilerine özel saygıyla bakmalarını ve onları da hesaba katmalarını beklerler.

Örneğin İranlılar evrensel insan hakları alanında Hahamenişlerin kurucusu Büyük Kuroş'un insan hakları fermanını insan hakları savunusu konusunda dünyanın ilk hukuki tableti olarak kabul ederler. Pehlevi hanedanı döneminde Muhammed Rıza

Şah İran'ın görkemini göstermek amacıyla Şiraz şehrinde bulunan Persepolis ve Pasargad'da dünya liderlerinin katılımıyla 2500. Yıl kutlamaları düzenledi. Hatta Ahmedinejad döneminde de onun etkin danışmanı İsfendiyar Rahim Meşai'nin etkisiyle Kuroş'un propagandasını yaptığına ve insan hakları tabletini geçici olarak İran'a getirdiğine tanık olduk.

Bu türden bir bakış son yüzyıl boyunca dış politika konusunda İran'da neredeyse tüm liderlerde görülmektedir. Her ne kadar bunlardan Rıza Şah, Musaddık ve Muhammed Rıza Şah gibi bazıları genel olarak milliyetçi değerlere yaslanırken Humeyni, Hamanei, Rafsancani, Hatemi, Ahmedinejad ve hatta Ruhani gibi bazıları da genel olarak İran'da geçerli kendilerine has İslâmî değerleri önceliyorlarsa da sonuç değişmedi.

2.1.6.1.1. Milli Özellikler ve Değerler

“Milli düzeyde kültür, bir inançlar sistemi ve ortak düşünsel anlam olarak İran dış politikasının mahiyet, yönelim, hedef ve davranışlarını şekillendirir. Topluma hâkim kültürel anlayış; milli özellikler, ortak perspektif, yönelim, ruh ve kimlik çerçevesinde dış politikada tayin edici unsurlardır. İranlıların milli özellikleri ve ruhiyesi müspet ve menfi kültürel özellikler esasına göre tanımlanır ki bu özellikler onları diğer halk ve toplumlardan ayırır. Bu özelliklerden bazıları şunlardır: idealizm, adaletperverlik, misafirperverlik, uyum, hakçılık, zulüm karşıtlığı, şehitlik arzusu, mesihyanizm.”⁸³

İşaret edilen özelliklerin her birisi İran dış politikasında etkili olmuştur. Örneğin İranlıların idealizmi hem devrim öncesi hem sonrası dış politikada idealizm ve ütopyacılığın güçlenmesine neden olmuştur.

Şehitlik arzusu kültürü de İranlıların davranışlarında etkili olan bir özelliktir ki Irak ile yaşanan 8 yıllık savaşta bazen kutsal, örnek ve İslâmî bir girişim olarak İranlı savaşçılar tarafından uygulanmış ve halkın da desteğini almıştır. Aynı kültür Filistin'de de İranlıların desteğini almıştır. İslâmî ve özellikle Şii değerler bu özelliğin İranlılar nezdinde güçlenmesinde çok etkili olmuştur. Elbette belirtmek gerekir ki El Kaide veya İŞİD'in benzer eylemleri İranlılar tarafından şehitlik arzusu olarak görülmez. Çünkü bu

⁸³ Firuzabadi, age, s. 87.

gruplar sapkın olarak nitelendirilirler. Bunun yerine intihar saldırısı veya terör saldırısı olarak tanımlanır. Burada politik yaklaşımın kültürel yaklaşımı çerçevelemesi ile karşı karşıyayız.

2.1.6.1.2. Siyasî Kültür

Siyasî kültür İranlıların düşünce, şahsiyet ve davranışlarını, bunu takiben de iç ve dış politikayı etkileyen en önemli milli unsur olarak değerlendirilebilir. Bu kültür, tarih boyunca muhtelif unsur ve gelişmelerin etkisi altında şekillenmiştir. Bu unsurların en önemlileri arasında şunlar sayılabilir:

2.1.6.1.2.1. Sultanın Tanrısal Karizması

İslam öncesi İran düşüncelerinin etkisi altında ve büyük imparatorlukların kuruluşlarında etkin olan görüşlerin şekillendirdiği bir kültürdür. Bu görüşte sultan (Şah) hem politik hem de dinî gücün sembol ve temsilcisi idi ve bu yüzden bazen doğüstü bir konuma sahip olup tanrının özel inayetine sahip olduğuna inanılırdı. Devrimden sonra demokrasi yerine Velayet-i Fakihin kabulünde de bu anlayışın etkisinden bahsedilebilir. Hamanei'nin böyle bir sembolik karşılığı vardır.

2.1.6.1.2.2. Mesihyanizm

İslam-Şii kültürünün etkisi ve mehdeviyet meselesi ve Şiiilerin kayıp imamının zuhurunun inancı İranlıların zihninde ideal/ütopik bir dünya geleceği yaratmıştır ki bu ütopya doğal olarak dış politika yaklaşımını etkilemektedir.

2.1.6.1.2.3. Sol ve Sosyalizm

Bu tür düşünceler modern zamanlarda Tudeh Partisi gibi sol parti ve unsurların geniş ve yaygın varlıklarının ürünüdür. Bu gruplar uzun yıllar boyunca tüm ülkede bazen gizli bazen açık şekilde örgütlendiler. Her ne kadar devrimden sonraki ilk yıllarda Halkın Mücahitleri Örgütü ve Sovyetler Birliğine yakın birçok komünist ve sosyalist düşüncelere sahip hareket İran'da iktidar savaşını kaybetmiş olsalar da bu düşünce ve ideoloji İran'ın iç ve dış politikasında hatta İranlıların batı karşıtı söylemlerinde dikkate değer bir etkide bulunmuştur ve bulunmaktadır. Emperyalizm karşıtlığı, sömürge

karşıtlığı, ezilen yığınların müdafaası, feodal sistem karşıtı politika, milli sanayinin devletleştirilmesi, dış sermayenin ülkeden çıkarılması, yabancılara karşı güvensizlik, milli kendine yeterlik politikası gibi yaklaşımlar buna örnek gösterilebilir.

2.1.6.1.3. İdeoloji ve Mezhep

İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının özelliklerinden birisi olarak ideoloji eksensizlik gösterilmektedir. Bu durum ‘mutlakalar’ ve ‘asılardan’ oluşan bir yaklaşımın oluşmasına yol açmıştır. Bu retorikler dış politika davranışında İran’ın milli menfaatlerini de etkileyip belirleyecek sonuçlar doğurmuştur. İran’ın mevcut siyasî ideolojisi genel olarak İslam’ın Şii yorumunun, özel olarak ise Velayet-i Fakih teorisinin etkisiyle şekillenmiştir.

Şii mezhebinin özel unsurları İran dış politikası üzerinde etkili olmuş ve olmaktadır. Bu unsurların etkileri zaman ve mekâna dair şartlara göre artıp azalabilmektedir. Buna ek olarak belirtmek gerekir ki İran’da din ve siyaset eskiden beri iç içe geçmiş ve birbirinden ayrılmamıştır. Bu anlayış İslam öncesine kadar gitmektedir. Bu konuda Sasani İmparatorluğunun kurucusu Erdeşir Babekan şöyle der: “Din ve devlet iki kardeşirler ve biri olmadan diğeri de olmaz. Çünkü din devletin esasıdır, devlet de dinin koruyucusudur. Bir esasa dayanmayan şey yok olur ve koruyucusu olmayan şey de ortadan kalkar.”⁸⁴ Dolayısıyla belirtmek gerekir ki İran’da din ve siyaset arasında sağlam ve tarihî bir bağ olup bu bağ İslam’dan çok öncesine dayanmaktadır. İslam öncesi ve sonrası döneme dair tek fark Zerdüştlüğün yerini İslam’ın almış olmasıdır.

2.1.6.2. Tarihsel Kaynaklar

Tarih, İranlılar nezdinde oldukça önemli olup İranlıların birçoğu tarihle ilgili ortalama bilgiye sahiptirler. Bu durum İran’ın geçmişteki görkemi ile ilgilidir. Bir zamanlar İran, Roma imparatorluğu ile birlikte dünyanın iki süper gücünden birisiydi ve hatta tarihin bir döneminde rakibi Roma’dan daha güçlüydü.

⁸⁴ Ali b. Hüseyin Mesudi, *Murucü Zeheb*, Mütercim Ebul Kasım Payende, Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengi, 7. Baskı, Tahran. 1372, c.I, s. 243.

Bu görkemli tarih yeni bir İran ve milli devlet kurulmasında temel noktalardan birisidir. İran topraklarında yaşayan muhtelif kavim, grup ve milliyetlerin bu tarihte ortaklaşması ve kendini İranlı olarak görmeleri sayesinde İran Ortadoğu'daki birçok ülkenin tersine kendini devlet-millet olarak tanımlarken çok daha az sorunla karşılaşmıştır. Ancak son birkaç asırlık tarih İranlılar için farklı olmuştur. Safevi devletinin son dönemlerinden Pehlevi devletinin ilk dönemlerine kadar İran'da merkezi devletlerin aşamalı bir şekilde zayıflayıp çökmesine, peş peşe tarihsel yenilgilere, imparatorluk topraklarının bazı parçalarının kaybedilmesine ve sömürgeci güçlerin etkisinin artmasına tanık olmaktadır. Bu dönem İran'da birçok aydın tarafından çöküş dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Örneğin Rusya'nın İran karşısında izlediği politikalar, İran'a yönelik saldırıları, bazı bölgeleri 19.yüzyılın başlarında İran'dan ayırmaları gibi olaylar halkın Rusya karşısında olumsuz düşüncelere sahip olmasına neden olmuştur. Her ne kadar 1979 devriminden sonra iki devlet arasındaki ilişkiler düzelmişse de İranlıların Rusya hakkındaki zihinlerindeki olumsuzluklar iki ülke ilişkilerinin daha da iyi olmasına engel olmuştur.

Diğer bir tarihsel örnek İran halkının İngiltere'ye bakışıdır. İranlılar İngiltere'yi birçok sorun ve çıkmazlarının asıl sorumlusu olarak görmektedirler. Londra'nın Tahran üzerindeki etki ve baskılarının artması, Afganistan'ın İran'dan koparılması, Güney petrolerini alması, Musaddık darbesindeki rolü, Bahreyn meselesi ve bunun gibi birçok olay İranlıların tarihsel zihin dünyalarında İngiltere ile ilgili oldukça olumsuz düşüncelere sahip olmalarına neden olmuştur.

2.1.6.3. Coğrafi Kaynaklar

İran'ın coğrafyası ve Ortadoğu'daki konumu İranlıların iç ve dış politikaya dair zihniyet ve davranışlarında en etkili faktörlerden biridir. Elbette daha kesin sonuçlar elde edecek inceleme için coğrafi faktörleri birkaç alt başlıkta daha ayrıntılı değerlendirmek gerekmektedir:

2.1.6.3.1. Coğrafi Konum

İran; Doğudan Afganistan ve Pakistan, Kuzeydoğudan Türkmenistan, Kuzeyden Hazar Denizi, Kuzeybatıdan Azerbaycan ve Ermenistan, Batıdan Türkiye ve Irak, Güneyden ise Basra Körfezi ve Umman Denizi ile çevrilidir.

Fizikî yapısı açısından İran Kuzeyden Atrek Nehri, Hazar Denizi ve Aras Nehri ile Doğudan Hindukuş ve İndus vadisinin batı dağları ile Batıdan Zagros Dağlarının batı etekleri ve Şattularap ile Güneyden ise Basra Körfezi ve Umman Denizi ile sınırlanmıştır.

İran coğrafyasının yarısından fazlası çöl ve yarı çöldür. İran'ın yaklaşık üçte biri de dağlık alandır. Küçük bir kısmı ise verimli ovalardan oluşmaktadır. En yüksek dağı 5671 metre ile Demavend Dağı'dır. Coğrafi açıdan; İran'ın en batı noktası Doğubayazıt sınırındaki Kilisakindi, en doğu noktası Calık, en kuzey noktası Parsabad ve en güney noktası Çabahar'dır.

Harita üzerinde İran'ın konumuna bakıldığında görülecektir ki İran Güneydoğu Asya ve Orta Asya ile Türkiye, Arap dünyası ve Avrupa arasında bir köprü ve güzergâh konumundadır. Bu durum İran'ı tarih boyunca farklı kavim ve halkların elde etmek ve elde tutmak, sakini olmak veya başka bir bölgeye geçmek için geçiş bölgesi olarak kullanmak doğrultusunda bir hedef ve güzergâha çevirmiştir. Bu yüzden İran sınırları her zaman savaş ve çatışma sınırları olmuş ve bu ülke jeopolitik konumundan dolayı savaş ve çatışmalarla sürekli meşgul olmuştur.

Bütün İran tarihi ve hatta edebiyat tarihi ve *Şâhname* gibi eserler İran'ın çatışmalarına, savaşlarına, yenilgilerine ve fetihlerine işaret eden olaylarla doludur. Neticede güvenlik, coğrafi konumun etkisiyle İranlıların ve İran'daki tüm devletlerin ve hükümetlerin birincil önceliği olmuştur. Genel düşman algısı ve güvensizlik duygularının çok fazla olmasının da bu durumla ilgisi vardır.

Milli güvenlik meselesi İran için özel jeopolitik konumundan dolayı her zaman önemli bir unsur olmuştur. Bu durum İranlıları güçlü milli devlet sahibi olma eğilimini güçlendirmeye itmiştir. Söz konusu devletlerin diktatör ve otoriter özellikleri de

coğrafya etkisiyle ortaya çıkan bu eğilimin sonuçlarından olmuştur. Bu yüzden tarih boyunca güvenliği sağlayan, sınırları koruyan veya siyasî sınırları genişleten güçlü Şahlar daha çok ilgi çekmiş ve akılda kalmıştır. İranlıların zihinlerinde canlılığını koruyan Şahlara baktığımızda bu durum daha net ortaya çıkar: Pers hükümdarları Kuroş, Daryuş, Sasani Şahları Erdeşir Babekan, Hüsrev Perviz, Safevi Şahları Şah İsmail ve Şah Abbas, Afşar Şahı Nadir Şah, Kaçar Şahı Muhammed Han, Pehlevi Şahı Rıza Şah bunlara örnek verilebilir.

Yine zayıf veya dost olmayan komşuların varlığı algısı genel olarak İranlıların coğrafi sınırları konusunda anormal korkular yaşamasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu durum İranlıları bu zayıf komşuları üzerinde nüfuz kurma ve kendi güvenliğini sağlamak için oraları pratik siyasî sınırları haline getirme konusunda heveslendirmiştir. Bu yaklaşım İran'da son yıllarda da fazlasıyla görülmektedir. Öyle ki İran pratik politik sınırlarının bir kısmını Güney Lübnan, Suriye ve Irak'ta aramakta ve güvenliğini resmi sınırlarından yüzlerce km uzaktaki bu topraklarda sağlamaya çalışmaktadır.

Bununla birlikte İran'ın jeopolitik konumunun olumlu yönlerini de dikkate almak gerekmektedir. İran yaklaşık olarak jeostratejik Ortadoğu bölgesinin merkezinde yer almaktadır ve bir şekilde birçok bölgenin irtibat noktası özelliği taşımaktadır. İran sahip olduğu Ebu Musa, Küçük ve Büyük Tunb adaları ile Hürmüz Boğazının hâkimiyetine sahip olmuştur. Bu boğazdan günlük 17 milyon varil Basra Körfezi petrolü dünyaya arz edilmektedir. Yine İran, dünyanın en önemli jeopolitik bölgelerinden olan Basra Körfezine en uzun kıyısı olan ülkedir. Bu durum İran'ın gücüne dikkate değer katkı sağlamaktadır.

Bir diğer ibareyle İran; Ortadoğu, Arap Yarımadası, Orta Asya ve Kafkaslar gibi oldukça önemli birkaç bölgenin ortasında veya sınırında yer almaktadır. Bu konum ülkeye dikkat çekici bir perspektif sağlamıştır. İran, transit ve koridor olma açısından da seçkin bir konuma sahiptir. Bu da İran'ın dış politikada muhtelif bölgelere bütüncül bir perspektifle yaklaşması imkânı ve geniş nüfuz alanlarına sahip olmasını sağlamıştır. Bu durum dış politika yaklaşımında oldukça etkilidir.

İran'ın ekonomik coğrafyası da dikkate değer bir konum arz etmektedir. Geniş coğrafyası sayesinde büyük tarım alanlarına sahiptir. Her ne kadar İran kurak ve az yağışlı bölgeler arasında sayılıyorsa da Türkiye hariç diğer komşularına göre bu konuda da daha iyi durumdadır.

2.1.6.3.1. Sınır Uzunlukları

İran'ın komşu ülkelerle sınırlarının uzunluğu ülkenin dış politika yapımında etkili bir diğer önemli noktadır. İran 6000 km'den fazla kara, 2700 km de deniz sınırına sahiptir. İran'ın komşularıyla ilişkisi her bir komşusuyla olan sınır uzunluğu ile karşılaştırıldığında denebilir ki İran'ın komşuları ile sınırlarının uzunluğu ile onlara dair güvensizlik ve endişe oranı arasında doğrudan bir ilişki vardır. İslam Devrimi sonrası dönemde İran'ın en büyük endişe kaynağı; Irak'ın İran'a saldırısı ve Irak ordusunun 1458 km'lik iki ülke sınırlarına tecavüz tehdidi idi. Yine Taliban döneminde Afganistan sınırları İran için önemli bir endişe kaynağı olmuştur.

2.1.6.4. Sosyal Kaynaklar

İran toplumunun özellikleri ve sosyolojik meseleler İran dış politikasının yapımında etkileri olan bir diğer husustur. Sosyolojik özellikler şöyle sıralanabilir: nüfusun genç olması, sosyopolitik geçiş sürecinde olunması, gelenek-modernite çatışması, toplumda dinin etki oranı, etnik ve mezhebi çeşitlilik, sınıfsal yapılar, toplumsal gelişim oranı, eğitim oranı vs. Bu toplumsal kaynaklar daha iyi incelenebilmesi amacıyla aşağıda bazı sınıflandırmalarla ayrıntılandırılmıştır.

2.1.6.4.1. İran Toplumunun Geçiş Durumu

İran'ın geçiş dönemi yaşıyor olması gelişmekte olan her toplum gibi İran toplumunun da en önemli özelliklerinden birini oluşturur. İran toplumunda kuşaklar arası sosyal, düşünsel ve kültürel değişim ve farklılıklar oldukça fazladır. Bu mesele gücün yapısında ve soyut ve somut değişimler konusunda da çok etkili bir unsurdur. Eğitim düzeyinin artması, halkta muhtelif siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel beklentilerin artmasına da yol açmaktadır.

İran'da bir diğer mesele gelenek ve modernite arasındaki rekabettir. İran yüzyıldan fazla bir zaman önce Meşrutiyet devrimine Tanık olmuştur. İranlılar halkın ve yasaların egemen olup sorgulanamaz otoriter yönetimlerin geriletilmesi amacıyla büyük çabalar sarf ettiler. Öyle görünüyor ki bugün de gelenek ve modernite unsur ve taraftarları arasındaki mücadele devam etmektedir ki buna bir de postmodernizm unsurunun da eklenmesi gerekmektedir. Bütün bunlar İran toplumundaki çetrefilliğin ve öngörülemezliğin artmasına yardımcı olmuştur. Bu öngörülemezlikleri halkın 1979 İslam Devrimi veya Hatemi'nin ve Ruhani'nin seçilmesi konusundaki davranışlarında görmek mümkündür.

İran toplumunun isteklerinden biri de toplumsal yenilik ve kalkınma konusunda çaba gösterilmesidir. İranlılar durumlarında iyileşme ve ilerleme sağlanmasını şiddetle istemektedirler. Görkemli tarihsel arka plan bu isteği daha da şiddetlendirmiştir. Ancak öyle görünüyor ki İranlılar bugüne kadar bu amaçları için daha az engelli ve kolay bir yol bulabilmiş değillerdir

Tüm bu özellikler İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında etkili olmuş ve olmaktadır. Özellikle her ilerleme sağlandığında ve İran'ın siyasî atmosferinde devrimci hava azaldığında sosyal iletişim ve geçiş durumu etkisi daha çok hissedilir olmuştur. Örneğin İran halkının mevcut Dışişleri Bakanı Zarif'e olan ilgisi ve olumlu yaklaşımının tek nedeni ABD ile nükleer müzakereleri yürütüp ambargoların kaldırılması için çaba sarf etmesi değildir. Bunun yanında halk onu dış politika konusunda ehil ve teknokrat bir uzman olarak görmekte ve onun çok daha önceden bu makama gelmesi gerektiğine inanmaktadır. İran'da işin ehli uzmanların azlığına yönelik eleştiriler özellikle son yıllarda oldukça artmış durumdadır. Hatemi ve Ruhani'nin seçimlerdeki en önemli vaat ve sloganlarından biri de muhtelif makamlara tayinlerde ehliyete önem vereceklerini belirtmeleri idi

2.1.6.4.2. Sosyal Yapı

Toplumsal yapı da İran dış politikasını bazen doğrudan bazen dolaylı yollarla etkileyen unsurlar arasındadır. Genç nüfusun oranı ve talepleri, kadınların sosyal hayata katılım oranı, etnik, dinî ve dilsel yapı bu unsurların bazılarıdır.

İran'ın eğitimli genç kesimi şimdilerde ülkenin kilit noktalarında yer alabilmek için daha çok çaba sarf ediyorlar ki Dışişleri Bakanlığı da bunlardan birisidir. Kadınların sosyal siyasî alanlarda görünür olma yönünde dikkate değer bir çabası mevcuttur. Bu yüzden ki İran'da ilk kez bir kadın Dışişleri resmi sözcüsü olmuştur ve Dışişleri Bakanı ilk fırsatta kadın elçiler atayacağını da belirtmiştir

Dış politikaya etkide bulunan bir diğer mesele de etnik, dinî ve mezhebi çeşitliliğidir. İran toplumu etnik anlamda Fars, Kürt, Azeri, Türkmen, Lor, Beluc, Arap, Gilek, Mazeni gibi farklı milliyet ve kavimlerden oluşmaktadır.

Din ve mezhep açısından bakıldığında da aynı çeşitliliğe tanık olunmaktadır. İran anayasasına göre ülkenin resmi mezhebi Şii'dir ama Ehlisünnet, Bahailik, Ehl-i Hak mezhepleri ile Hristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştlük dinlerinin de İran'da takipçileri bulunmaktadır. Anayasanın 12. maddesi bu konuda şöyle demektedir:

“İran'ın resmi dini İslâm'dır ve mezhebi de Caferî'dir. Bu madde hiçbir surette ve hiçbir zaman değiştirilemez. Diğer İslâm mezhepleri tam bir hürmete sahiptirler. Bu mezhep mensupları kendi fıkıhlarına göre dinî hususları icra etmekte serbesttirler. Dinî eğitim öğretimde; şahıs ve aile (evlenme boşanma veraset vasiyet) hukukunda ve bununla ilgili davalarda, mahkemelerde resmiyetleri vardır. Bu mezheplerden birinin mensuplarının çoğunlukta olduğu bir bölgede mahalli mevzuat; şuraların yetkileri dâhilinde kalmak ve diğer mezhep mensuplarının hakkını korumak şartıyla o mezhebe göre yapılır.”

Aynı şekilde İran anayasasının 13. maddesi İran'da resmen tanınan azınlıkları şu şekilde belirtmektedir:

“Yalnızca; Musevî, Zerdüştlük ve Hristiyanlar dinî azınlık olarak tanınırlar. Bunlar; kanunlar dâhilinde kendi dinî merasimlerini uygulamakta serbesttirler. Şahıs ve aile hukukunda ve dinî eğitimde kendi usullerince (kültürlerince) hareket ederler.”

Etnik ve dinî çeşitlilik toplamda İran dış politikasında Özellikle de komşularla ilişkilerde dikkate değer etkilere yol açmıştır. Özellikle etnik ve milli azınlıkların varlığının sınır ötesine taşmış olması bu konudaki hassasiyetleri daha da artırmıştır.

Kürtler; İran'ın batısında Kermanshah, Kürdistan, İlam, Batı Azerbaycan, Hamedan ve Loristan eyaletlerinde yaşamaktadırlar. Bu durum İran'ın Türkiye, Irak ve Suriye'deki Kürtlerle de özel olarak ilgilenmesine ve Kürtlerle ilgili dış politikada dışarıdaki Kürtlerin içeridekileri etkileyip onlardan etkilenebilecekleri ihtimaliyle hareket etmesine yol açmıştır. 1979 Devriminin hemen ertesinde devlet güçleriyle KDP, Komala ve bazı İslamcı Kürt grupları arasında yaşanan çatışmalar söz konusu hassasiyetleri arttırmıştır. Bu mesele İran dış politikasının Kuzey Irak'taki Bölgesel Kürt Yönetimi karşısındaki tutumunu ziyadesiyle etkilemiştir. İran, Irak Kürtlerinin gittikçe güçlenmesi ve bağımsızlık doğrultusunda hareket etmelerinin İran Kürtlerine de bu duyguların sirayet etmesinden veya Büyük Kürdistan idealinin canlanması ve güçlenmesinden endişe etmektedir. Irak, Türkiye ve Suriye'nin de aynı endişeleri paylaşmasından dolayı dönem dönem bu ülkeler arasında bir tür bölgesel iş birliği sağlanmış ve bu konuda ortak ve benzer tutumlar alınmıştır. Huzistan'daki Araplar, Doğu ve Batı Azerbaycan'daki Azeriler, Güneydoğu'daki Beluciler ve Kuzeydoğudaki Türkmenler konusunda da mevcut benzer endişe ve hassasiyetler İran dış politikasını etkilemiştir.

Beluci sorunu son yıllarda güvenlik meselesine dönüşmüş ve İran'ın Pakistan, bazen de Afganistan politikasını da etkilemiştir. Elbette Şii-Sünni eksenli mezhep sorunları da bölgedeki güvenlik sorunlarını etkilemiştir. Hatta bazen denilmektedir ki İran bölgedeki güvensizliği ve silahlı hareketlerin etkisini azaltmak için Pakistan'a ek olarak Suudi Arabistan ve Basra Körfezinin güneyindeki diğer ülkelerle de daha ciddi bir yumuşama politikası uygulamalıdır.

Azerbaycan ve Türkçe konuşan etnik gruplar konusunda da aynı hassasiyetler mevcuttur. Zira bunlardan bazılarında milliyetçi duygular mevcut olup Azerbaycan gibi bazı komşu ülkelerin bu duyguları tahrik ettiği de İran tarafından yer yer iddia edilmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki İran toplumunun etnik-mezhebi yapısı ve bu yapının İran sınırlarının dışında da devamlılık arz etmesi İran'ın dış ve bölgesel politikalarının yapım ve şekillenmesinde oldukça etkili unsurlar arasında sayılmaktadır.

2.1.6.4.3. Sosyal Grup ve Sınıflar

Muhtelif gruplar, sınıflar ve hareketler İran dış politikasında etkin faktör ve unsurlardandırlar. İslam Devriminden önce saltanat yanlıları, Hanlar, milliyetçiler, yerel burjuvazi, sermaye, Batı yanlıları, kentli orta sınıf gibi gruplar devlet yanlısı olup iç ve dış politikada etkindiler. Ancak devrimden sonra başka grup ve yapılar etkin olmaya başladı. Bunlar; din adamları, geleneksel esnaf, yoksul kentli sınıflar, köylüler ve benzeri yapılardır.

2.1.6.5. Ekonomik Kaynaklar

Ekonomik şartlar, güç ve ihtiyaçlar, sanayi durumu, üretim şekli, kişi başına düşen gelir, tarımın durumu, su miktarı gibi faktörler dış politikanın oluşumu ve şekillenmesinde doğrudan ya da dolaylı etkileri olan önemli unsurlar arasındadırlar.

2.1.6.5.1 Ekonomik Sistem

Kendine has şekil ve yöntemi olan İran ekonomik sistemi birbirinden ayrı ama aynı zamanda ise iç içe geçmiş üç bölümde incelenebilir.

Devletçi ekonomi: Hâlihazırda İran ekonomisinin esas kısmını devlet ekonomisi oluşturmaktadır. Bu durum devrimden sonra gittikçe artan bir seyir izlemiş ve muhtelif ekonomi, sanayi ve hizmet sektörünün birçok alanı Devrim liderlerinin görüşleri doğrultusunda devletleştirilmiş ve millileştirilmiştir. Şu anda İran'da devlet en büyük işveren konumundadır.

Elbette son yıllarda İran'ın devletçi ekonomisinin yavaş yavaş özel sektöre kaydırılması konusunda birçok çaba sarf edilmiştir. Bu yüzden anayasanın 44. maddesi daha çok dikkate alınmış ve Ahmedinejad döneminde dinî lider bazı alanlarda özelleştirmeye izin vermiştir. Ancak özelleştirme çok yavaş olup mevcut yasalar bu konuda önemli bir engel teşkil etmektedirler. Henüz petrol, petrokimya, otomobil, nükleer enerji gibi büyük sanayi alanları devlete aittir. Kaldı ki özel şirketlerden birçoğu da sadece görünüşte özel olup gerçekte resmi ve yarı resmi şirket görünümündedirler. Devletçi ekonomi doğrudan ya da dolaylı dış politikayı etkilemekte ve ondan etkilenmektedir.

Özel Sektör: İran Anayasası'nın 44. Maddesi, devletin gittikçe küçülmesi ve işlerin halka ve özel sektöre verilmesi gerektiğini söyler. Son yıllarda bu konuda çok çaba sarf edildi ancak özel sektör İran'da hala oldukça zayıf olup kamuya ait veya yarı resmi şirketlerle rekabet edecek durumda değildir. Yeterli sermayeden yoksunluğun yanında karmaşık yasalar, şeffaflıktan uzaklık ve bürokratik engeller özelleştirmeyi daha da yavaşlatmaktadır.

Kooperatif Ekonomisi: İran Devrimi'nin neticelerinden biri de İran'da kooperatiflerin güçlenmesidir. Aslında bunu devrim sürecine katılan sol gruplar ve Sosyalist teorilerin etkisi olarak okumak mümkündür. Kooperatifler özel ve kendine has bir durum olup pratikte ne özeldirler ne de devlete aittirler. Kooperatifler İran Devrimi'nin ve Devleti'nin kapalı bir rejim olmasının özelliği olarak sayılmaktadır. Kendine yeterlik politikası güden ve dışa bağımlılığı ortadan kaldırmayı hedefleyen bir ekonomik sistemden bahsettiğimizi belirtmek gerekmektedir.

2.1.6.5.2. Ekonomik Kalkınma Modeli

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi, Batı karşıtlığı ve çevresindeki dünyaya güvensizlik, güçlü ülkeleri yağmacı olarak görmek, İran saltanat sistemini ve bölge ülkelerini bağımlı olarak görmek gibi unsurların tamamı İranlılar ve İranlı devrim önderleri nezdinde farklı bir dünya ve ekonomik bakış açısının habercisiydi. Böyle bir iklimde bağımlılığın ortadan kaldırılması politikası ve bütün alanlarda kendine yeterlilik doğrultusunda hareket en çok benimsenen ve taraflar bulan yaklaşım oldu.

Bu yüzden liberal ekonomi ve serbest piyasa bir kenara atıldı, yabancı yatırımcılar ülkeden çıkarıldı ve yabancı yatırıma yönelik yasalar oldukça zorlaştırıldı. İran'ın ekonomik örgütlerdeki varlığı azaltıldı. Dolayısıyla kendine yeterlilik ve bağımsız ekonomi modeli pratikte İran'ın inzivasına yol açarak ekonominin dış politikaya yardım etme olanağı kısıtlanmış oldu.

Ancak Irak'la yaşanan sekiz yıllık savaşın bitmesinden sonra bu süreç içerisinde İran'ın büyük zararlara uğramış olması, yıkıma uğrayan bölgelerin onarımı ve çöken sanayinin yeniden ihyası gibi zorunluluklar dönemin Cumhurbaşkanı Rafsancani'yi İran'ın dış politika ve ekonomi alanında politika değişikliklerine giderek

ülkeye dış yatırım çekmek için çaba sarf etmeye yöneltti. Bu politika o günden bugüne yöntem farklılıklarına rağmen devam etmektedir.

2.1.6.5.3. Enerji Kaynakları

İran'ın en önemli enerji kaynakları petrol ve gaz olup İran bu enerji kaynakları açısından dünyanın en zengin ülkeleri arasında sayılmaktadır. Aynı zamanda belirtmek gerekir ki petrol İran'ın son 100 yıllık iç ve dış politikasının en önemli unsurlarından biri olmuştur.

İran; büyük petrol ve gaz sahalarına sahip olmasının yanında dünyanın önemli enerji kaynağı alanlarının merkezinde ve aynı zamanda en önemli transfer alanları üzerindedir. Petrol ve gaz üreten en önemli ülkelerle sahip olduğu güneydeki uzun deniz sınırları ve kuzeydeki uzun kara sınırları İran'ın dünya enerjisi jeopolitiğinde özel bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Öyle ki İran'ın kendisi petrol ve doğalgaza sahip olmasaydı dahi dünya enerji piyasalarında önemli jeopolitik bir etken olacaktı.

Dünya haritasına bakan birinin İran'ın konumunu değerlendirirken petrol ve gazı düşünmemesi veya herhangi bir ülkenin İran ile ilişkilerinde petrol ve gazı dikkate almaması mümkün değildir. İç ekonomi ve dış ticaretin petrole bağımlılığı da diğer bir açıdan İran dış politikasında elini zayıflatan ve petrole bağımlılık yaratan bir etkidir.

Aşağıda enerji kaynakları ile dış politika arasındaki etkileşimi açıklamak için Petrol sanayisi ve diplomasi mekanizması arasındaki etkin ilişki ve bazen de oluşturduğu engellerden bahsedilecek, sonrasında ise bu ilişki ve etkileşimin kurumsallaşmasına dair çözümler ve mekanizmalar kısaca anlatılacaktır. Elbette petrol ve enerji kaynaklarının ülke için önemi dış politika ve diplomasi alanları ile sınırlanamaz. Petrolün; ekonomik kalkınma, milli güvenlik, sanayi, dış politika ve hatta siyaset sosyolojisi ile de ilişkisi mevcuttur.

Bugün dahi hala İran'da Musaddık karşıtı 1953 darbesinin nedeninin onun petrol konusunda İngiltere karşısında milliyetçi politikalar izlemesi olduğu kabul edilmektedir. İran siyaset sosyolojisinde petrol, gücün yapısında en önemli faktörlerden birisi olup onun uzantısı olarak dış politikada da etkili olmaktadır.

İran'ın dış politikadaki başarısı kaçınılmaz olarak petrol konusu ile doğrudan bağlantılıdır. Bu başarı oranı İran dış politikasının uluslararası yönelime sahip olduğu zamanlarda artmıştır. Bu yönelimin anlamı uluslararası dengelerle uyum ve bölgesel iş birlikleridir. Bu sayede milli güvenlik sağlanıp ekonomik kalkınma ve ilerleme gerçekleşebilir. Ekonomik ilerlemenin ve bölgesel gelişmenin tetikleyici gücü olan fiyat ve üretim konusunda uygun düzenin korunabilmesi meselesi, uluslararası ve bölgesel aktörlerle iş birliğine bağlıdır.

2.1.6.5.3.1. Nükleer Enerji

İran'ın ilgili olduğu muhtelif enerji kaynakları içinde en çok sorunlu olanı nükleer enerjidir. İran'ın 1950'lerde başlayan nükleer enerji hikâyesi 1975 yılında İran Atom Enerjisi Kurumu'nun kurulması ve Buşehr enerji tesisinin inşası ile ciddiyete büründü. İran 1958 yılında uluslararası Atom Enerjisi Ajansı üyesi oldu ve 1968 yılında nükleer silahların yayılmasının engellenmesi protokolünü imzaladı ve 1970'de Millet Meclisi'nde onayladı.

1979 devriminden sonra 16 Haziran 1979 tarihinde Cumhûr-i İslâmî gazetesinde 'Nükleer merkezler: halkımıza ihanet' başlığıyla bir makale yayınlandı. Makalede İran'ın yeterli uranyuma sahip olmaması ihtimalinden dolayı ülkenin Batıya bağımlı bir tüketiciye dönme endişesinden bahsediliyor ve bu durum nükleer enerji tesislerine muhalefet etmenin gerekçelerinden biri olarak zikrediliyordu. O tarihten 2002 yılına kadar bu alandaki faaliyetlere dair resmi bir haber yayınlanmadı.

Ağustos 2002'de İran Milli Direniş Konseyi isimli rejim muhalifi bir örgüt bazı belgeler yayınladı. Belgeler, İran'ın Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'ta su reaktörü kurduğunu ortaya koyuyordu. İran'ın gizli nükleer enerji merkezleri ve faaliyetlerini ilk olarak bu grup açıklamış olmasına rağmen New York Times gazetesi, esasında Amerika, İngiltere ve İsrail istihbarat servislerinin çalışmalarının bu merkezleri ortaya çıkardığını ve bu belgelerin söz konusu gruba açıklattırıldığını iddia etti.

9 Şubat 2003 yılında dönemin İran Cumhurbaşkanı Hatemi İranlı uzmanların, nükleer merkezleri için gerekli nükleer yakıt üretmeyi başardığını açıkladı. Nisan 2006'da ise Ahmedinejad İran'ın belli oranda uranyum yoğunlaştırmayı başardığını ilan

etti. 15 Şubat 2012 yılında İran %20 yoğunlaştırılmış nükleer yakıt çubuğu ürettiğini ve Tahran'daki 5 megavatlık araştırma reaktörüne yüklediğini ilan etti.

2.1.6.5.3.1.1. İran'ın Nükleer Enerji Programı Konusunda Uluslararası Baskılarının Artması

İran'ın gizli nükleer enerji programının ortaya çıkmasından sonra Sekizinci Hükümet, uranyum yoğunlaştırma faaliyetlerini aşamalı şekilde askıya alacağı birkaç anlaşmayı imzalamayı kabul etti.

Sadabad Bildirisi:⁸⁵ 21 Ekim 2003'te üç Avrupa ülkesinin dışişleri bakanları ve İran heyeti arasında Sadabad'da gerçekleşen ortak oturumda bir bildiri yayınlandı. Buna göre İran, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu uzmanlarının İran'daki tesisleri kontrol etmesi konusunda iş birliği yapmayı, ayrıca nükleer faaliyetlerinin barışçıl olduğunu göstermek doğrultusunda Natanz santrifüjlerindeki faaliyetlerini bir süreliğine askıya almayı kabul etti. İngiltere ve Fransa da buna karşılık İran'ın nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne gelmesini engelleme sözü verdiler.

Brüksel Antlaşması⁸⁶: 23 Şubat 2004 yılında imzalandı ve bu anlaşma ile İran uranyum yoğunlaştırma için gerekli olan santrifüjlerin inşa ve denemelerini yapmayacağını taahhüt etti.

Paris Anlaşması:⁸⁷ 14 Kasım 2004 tarihinde Paris'te İran ile Fransa, İngiltere ve Almanya arasında imzalandı. Buna göre İran yasal bir taahhüt olarak değil gönüllü olarak ve güven kurmak amacıyla bütün nükleer faaliyetlerini askıya alacak, karşılığında Avrupa Birliği İran'ın Dünya Ticaret Örgütüne kabul edilmesi için çaba sarf edecekti.

⁸⁵ Bu müzakerelerde İran heyetinin başkanlığını Hasan Ruhani ve Kemal Harrazi üstlendiler. Avrupa heyetinin başkanlığını ise Dominique de Villepin, Jack Straw, Joschka Fischer yani Fransa, İngiltere ve Almanya dışişleri bakanları yürüttü.

⁸⁶ Bu müzakerelerde İran heyetinin başkanı Hasan Ruhani, Avrupa heyetinin başkanı ise Javier Solana idi.

⁸⁷ İranlı müzakere ekibinin temsilcisi Sirus Nasiri ve dönemin Paris, Londra ve Berlin elçileri idi.

2.1.6.5.3.1.2. Ahmedinejad Dönemi ve Nükleer Program

Ahmedinejad'ın seçilmesi ile birlikte İran, gönüllü olarak askıya aldığı nükleer çalışmalarına tekrar başlayacağını ilan etti. Ocak 2006'da Uluslararası Atom Enerji Kurumu yetkililerinin huzurunda Natanz Nükleer Araştırma Merkezini açtı. Ancak Güvenlik Konseyi aynı yılın mart ayında İran'a nükleer faaliyetlerini durdurması için bir ay süre tanıdı.

Nisan 2006 da İranlı bilim adamları nükleer yakıt çarkı üretmeyi başardılar ve İran nükleer kulübe girdi. Güvenlik Konseyi Temmuz 2006'da 1696 no'lu kararnameyi onayladı. Bu kararnamede İran'ın uranyum faaliyetlerini durdurması isteniyordu. Güvenlik Konseyi aynı yılın aralık ayında onayladığı 1737 sayılı karar ile İran'ın ticari, ekonomik, füze sanayisi ve nükleer faaliyetlerini hedef aldı. Bu karar İran'ın nükleer faaliyetlerini bölgesel istikrara ve barışa karşı tehdit olarak gören ilk uluslararası hukuk belgesi idi.

Tahran, NPT'nin 4. maddesine dayanarak iddiaları reddetti. 5+1 ülkeleri İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda baskıyı sürdürmek için Mart 2007'de 1747, Mart 2008'de 1803, Eylül 2008'de 1835 ve Haziran 2010'da 1929 sayılı kararnameleri onayladı. Bu kararnameler neticesinde Devrim Muhafızları ve İran Atom Enerjisi Kurumuna bağlı kişi ve şirketlere yönelik ekonomik ambargolar artmıştı.

Neticede Ahmedinejad döneminde İran ve 5+1 ülkeleri arasında toplam on tur süren muhtelif müzakereler⁸⁸ gerçekleşti ama sonuç alınamadı ve nükleer program İran'ın en önemli dış politika sorununa dönüştü.

⁸⁸ Cenevre 1 müzakereleri: Temmuz 2008'de Cenevre'de gerçekleşti.
Cenevre 2 müzakereleri: Ekim 2009'da Cenevre'de gerçekleşti.
Cenevre 3 müzakereleri: Aralık 2010'da Cenevre'de gerçekleşti.
İstanbul müzakereleri: Şubat 2011'de İstanbul'da gerçekleşti.
İstanbul 2 müzakereleri: Nisan 2012'de İstanbul'da gerçekleşti.
Bağdat müzakereleri: Mayıs 2012'de Bağdat'ta gerçekleşti.
Moskova müzakereleri: Haziran 2012'de Moskova'da gerçekleşti.
Almatı 1 müzakereleri: Şubat 2013'te Almatı'da gerçekleşti.
Almatı 2 müzakereleri: Nisan 2013'te Almatı'da gerçekleşti.

2.1.6.5.3.1.3. Ruhani Dönemi ve Nükleer Program

Ruhani Cumhurbaşkanı seçildiğinde, ambargolardan kaynaklı baskılar ve bölgesel şartlardan dolayı dış politikada önceliği nükleer meseleyi müzakereler yoluyla çözmek için girişimlerde bulunmaya verdi. İç meseleler bile bu meseleye bağlı hale gelmişti. Dolayısıyla Ruhani döneminde müzakereler yeniden başladı. Bu dönemde İran ve Amerika Dışişleri bakanlarının görüşmesi, Obama-Ruhani arasında telefon görüşmesi gibi devrimden sonra ilk kez gerçekleşen tarihî olaylar yaşandı. Nükleer enerji konusunda sırasıyla aşağıda belirtilen müzakere turları gerçekleşti.

New York müzakereleri: Ruhani'nin başa gelmesinden sonra İran ile dünya güçleri arasındaki ilk nükleer müzakereydi. İran heyetinin Birleşmiş Milletler Yıllık Konferansı'na katılmak için geldikleri New York'ta gerçekleşti. Her ne kadar bu müzakere oldukça kısa yani 30 dakika ve İran yeni heyetini tanıtmak amacıyla olduysa da dışişleri bakanları düzeyinde olması ve İran ile Amerika Dışişleri bakanlarının görüşmesinden dolayı çok ses getirdi. Tüm katılımcılar İran nükleer programı meselesinin çözüleceğine dair ümitli idiler.

Cenevre 4 müzakereleri: 15-16 Ekim 2013 tarihinde Cenevre'de gerçekleşti ve İran'ın müzakere heyetinin başkanlığını Dışişleri Bakanı Zarif üstlendi.

Cenevre 5 müzakereleri: 7-8 Kasım 2013 tarihleri arasında Dışişleri bakan yardımcılar düzeyinde gerçekleşmesi planlanan müzakereler muhtemel anlaşma imkânı için daha fazla zamana ihtiyaç olduğundan bir gün uzadı. Son 10 yıllık süreçte dönüm noktası olarak görülebilecek olan bu müzakerelerdeki heyecan, ABD Dışişleri Bakanı Kerry'nin Avrupa Birliği Dış İlişkiler Sorumlusu Catherine Ashton'un bir anlaşmaya ulaşmak amacıyla daveti neticesinde Ortadoğu seyahatini yarıda kesip Cenevre'ye gelmesiyle yükseldi. Ondan sonra Almanya, Fransa ve İngiltere dışişleri bakanları da müzakerelere katıldılar. İlk gece Zarif, Kerry ve Ashton arasında beş saat süren bir görüşme gerçekleşti. Bu müzakere devrimden sonra İran ve Amerika dışişleri bakanları arasında gerçekleşen ilk toplantıydı. Her şey bir noktaya kadar çok ümit verici şekilde ilerliyor ve bir anlaşma olacağı bekleniyordu. Ancak 8 Kasım sabahı Fransa Dışişleri Bakanı habercilere yaptığı açıklamada henüz ciddi anlaşmazlıkların olduğunu, İran'ın

anlaşmada İsrail'in güvenliği konusunda da söz vermesi gerektiğini söyledi. Bu açıklamalar görüşmelerin iki gün daha uzamasına neden oldu. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ve Çin Dışişleri Bakan temsilcisi de anlaşmazlıkları azaltmak için Cenevre'ye geldiler ancak bir sonuç alınamadı ve müzakereler hiçbir netice alınmadan 10 gün sonraya ertelendi.

Cenevre 6 müzakereleri: 20-24 Kasım 2013 tarihleri arasında Cenevre Intercontinental Oteli'nde gerçekleşti. Nihayetinde İran ve 5+1 ülkeleri arasında anlaşma sağlandı. Amerikan Başkanı Obama bu tarihi anlaşmayı önemli bir başlangıç olarak gördüğünü belirtti.

Sonuç olarak, İran'ın nükleer programı ve bu ülkenin konuya verdiği önem ve bunu kendi hakkı olarak görmesi uluslararası hassasiyetlerin artmasına sebep olmuş ve Batılı ülkelerin İran'ın programının şeffaf olmadığını iddia etmeleri neticesinde mesele güvenlik konusuna dönüşmüştür. İranlı birçok araştırmacıya göre İran'ın nükleer programı İran dış politika tarihinde uluslararası sistemde petrolün millileştirilmesinden sonraki en önemli meseledir.

2.1.7. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Dış Kaynaklar

İran İslam Cumhuriyeti dış politikasına etki eden unsurlara dair bir diğer başlık uluslararası ve bölgesel etkenlerdir. Uluslararası sistem ve bölgesel sistemin özelliklerinin ne olduğu sorusu kendiliğinden tüm ülkelerin iç ve dış politikaları üzerinde muhtelif şekillerde etkide bulunmakta olup İran da bu konuda istisnaya sahip değildir.

İki Kutuplu Dünya ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması, 2001 Afganistan ve 2003 Irak'ın ABD tarafından işgali gibi olaylar birçok ülkenin iç ve dış politikasını etkilediği gibi İran'ı da etkiledi.

Arap Baharı sürecinin başlayıp Suriye'ye sıçraması, İran'ın bu stratejik müttefikinin kriz yaşaması ve Ortadoğu'da Şii-Sünni krizinin yükselmesi gibi olaylar İran'ın bölgesel dış politikasında çok büyük etkilere sahip olmuş ve olmaktadır.

Bu bağlamda uluslararası sistem ve şartların İran İslam Cumhuriyeti dış politikasına etkisinin iyi anlaşılması için özellikle üç konuya dair değerlendirmelerde bulunmak gerekmektedir.

2.1.7.1. Uluslararası Sistemin Mahiyeti

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, uluslararası sistem anarşik ve çatışmacı bir yapıya sahip olup realistlerin inandığı gibi bu sistemde herkes kendi varlığını, gücünü ve çıkarlarını düşünmektedir. Bu yaklaşım her zaman için savaşları normal ve muhtemel bir seçenek ve perspektif olarak var kılar.

Uluslararası düzenin bir diğer boyutu ise küreselleşme ve küreselleşme söylemi ile teknoloji ve iletişim devrimi söylemlerinin gittikçe daha baskın hale gelmesi ile birlikte karşılıklı bağımlılığın artmasıdır. Bu durum ülkelerin iş birliğini arttırma eğilimini kamçulamış ve bölgesel birlik ve uluslararası örgütlere etkin katılım gibi eğilimlerde artış yaşanmıştır.

İran söz konusu olduğunda da belirtmek gerekir ki, ülke bir yandan Ortadoğu'nun kendine has şartlarından dolayı realist bir perspektifle gücünü arttırmayı önceliyor iken diğer yandan farklı zaman dilimlerinde İslam Konferansı Örgütü, ECO ve benzeri örgütler çerçevesinde uluslararası ve bölgesel iş birliklerini arttırma ihtiyacı da hissetmiştir.

2.1.7.2. Uluslararası Sistemin Yapısı

Ülkelerin dış politikalarında etkili faktörlerden bir diğeri de uluslararası sistemin yapısıdır. Sistem ile ilgili kutuplaşma, gruplaşma ve somut yapıların varlığı, neticede küresel ve bölgesel düzeyde muhtelif dengelerin oluşması amacıyla çeşitli iş birliği ve koalisyonların oluşturulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İran İslam Cumhuriyeti başlangıçta bu tarz kamplaşmalara karşı olumsuz bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim daha devrimin ilk anından itibaren Ne Doğu Ne Batı politikası gütmüştür. Ortadoğu'da da meydana gelen oluşumlar ve güvenlik algıları daha çok İran'da yaşanan devrimin ihracı ve kendi bölgelerine sirayet etmesi endişe ve korkusu bağlamında şekillenmiştir. Örneğin Basra Körfezi İşbirliği Konseyi 1981 yılında

kuruldu ve o günden bugüne söz konusu kurum Suudi Arabistan'ın öncülüğü ile genel olarak Basra Körfezi'nde yer alan Arap ülkeleri üzerindeki İran nüfuzunun artmasını engellemeyi hedefledi.

Bölgede güvenlik eksenli bir yapılanma, İran devrimcilerinin dünya görüşü ve küresel güçlerin politikaları sonucunda Ortadoğu ve Basra Körfezi'nde güvenlik sorunlarının artması gibi unsurlar toplamda İran'ın tüm bu organizasyonlara menfi bakması ve kendisi için tehdit olarak görmesi sonucunu doğurdu.

2.1.7.3. Diğer Devletlerin Davranışları ve Konumu

Çeşitli ülkelerin konumu ve davranışları da önem sırasına göre iç ve dış durumları ve İran konusundaki görüşleri ile birlikte değerlendirilmelidir. ABD, Sovyetler Birliği-Rusya, AB, İngiltere, Irak, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, Afganistan, Pakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Orta Asya ülkeleri, Suriye, Lübnan, Filistin ve İsrail'in politikaları ışığında İran dış politikasının değerlendirilmesi bu açıdan önem kazanmaktadır. Aşağıda bu ülkelerden birkaçının politikaları ışığında İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası değerlendirilecektir.

2.1.7.3.1. ABD Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

19. yüzyılın ortalarında başlayan İran-ABD ilişkileri 1944 ile 1979 arasındaki zaman diliminde oldukça canlıydı. Devrimden sonra Humeyni yanlısı öğrencilerin ABD elçiliğini 444 gün boyunca işgal edip diplomatları rehin almasından sonra ABD, İran ile ilişkilerini tek taraflı olarak kesti. Bu davranış Humeyni tarafından da kabul gördü. İki ülke arasında Mcfarlane olayı, ABD ordusunun Afganistan'da Taliban'a saldırısına Devrim Muhafızları'nın yardımı gibi sınırlı birkaç konuda gizli askeri ve siyasî ilişki kurulsa da iki ülke arasında resmi ilişkiden kaçınıldı. Bu durum 27 Mayıs 2008'e kadar devam etti. Bu tarihte iki ülke temsilcileri Irak'ta barışın sağlanması için 3 tur süren müzakereler gerçekleştirdiler ancak şiddeti fikir ayrılıklarından ötürü görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Sonrasında Ahmedinejad Birleşmiş Milletler Konferansı'nda birkaç kez görüşme fikrini ortaya attıysa da bu fikir İranlı yöneticilerin muhalefeti ve Amerikalıların sessizliğiyle karşılaştı. Ruhani zamanında ise ABD başkanı ilk defa İran

Cumhurbaşkanı ile telefon bağlantısı kurdu ve 2013 başından bugüne birçok kez iki ülke arasında doğrudan müzakere gerçekleşti.

2.1.7.3.2. Sovyetler Birliği Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

İran ile Sovyetler Birliği ve sonrasında Rusya ilişkileri oldukça karmaşık ve çok boyutludur. Devrimin ilk döneminde Sovyetler Birliği, İran'ın doğu komşusu Afganistan'ı işgal etti. Bu dönemde İslam Devleti sloganını önceleyen İran, dolaylı yollardan bölge devletleri ve ABD, Avrupa gibi küresel güçlerin yanında muhtelif Afgan güçlerine yardım etti. Afganistan'dan İran'a yönelen büyük mülteci akını da İran'ın Sovyetlere karşı hassasiyetini arttırdı. Ancak İran her ne kadar “Ne Doğu Ne Batı” sloganını dış politikasının en üst noktasına yerleştirilmiş ve bu doğrultuda ABD ile ilişkilerini kesmişiyse de Sovyetler Birliği ile az çok ilişkisini korudu ve Irak Savaşı esnasında tıpkı Iraklılar gibi İran da bazen Sovyetler Birliği'nden silah satın aldı.

2.1.7.3.3. Rusya Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

Rusya, İran ile geniş ilişkileri bulunan en stratejik küresel güç olarak kabul edilmektedir. Sovyetler Birliği'nin asıl varisi olarak sayılan Rusya, Sovyetlerin çöküşünden sonraki ilk dönemde şiddetli Batı yanlısı yaklaşımı ile Ortadoğu ve İran'a çok önem vermedi ancak aynı zamanda iki tarafın ilişkileri yavaş yavaş güçlendi. Rusya'da Putin'in göreve gelmesiyle İran-Rusya ilişkileri gözle görülür gelişme sağladı.

Tarafların ortak iş birliği geliştirdikleri en önemli konu nükleer enerji ve Buşehr'de inşa edilen nükleer tesislerdir. Bu mesele hem iki tarafın hem de İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının en tartışmalı konusu olagelmıştır. Rusya bu konuda bir yandan İran'a yardım ederken diğer taraftan uluslararası toplumun tepkisini de çekmemeye çalışmıştır. Son tahlilde Rusya da İran'ın atom bombasına sahip olmasına karşıdır.

Suriye ve Ukrayna krizi gibi farklı meseleler iki ülkenin daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu iki ülke 2011 yılından itibaren Suriye'de pratik

olarak rejimin en önemli müttefik ve hamileri ve Esed'in devrilmesinin önündeki en büyük engel olmuşlardır.

İki ülke arasındaki en önemli sorun ise S-300 füzeleri meselesine ek olarak Hazar Denizine komşu ülkelerin buradaki petrol kaynakları ve nüfuz alanı konusundaki paylaşımı meselesidir. İran bu konuda azınlık durumundadır ve Rusya hem kendisinin hem de Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın çıkarları doğrultusunda İran'a fazla hak vermek istememektedir.

2.1.7.3.4. Avrupa Birliği Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

Genel olarak Avrupa Birliği vasat bir aktör olup İran-Avrupa Birliği ilişkileri büyük sarsıntılar yaşamadan orta düzeyde devam etmiştir. Sadece Mykonos davası nedeniyle Avrupa Birliği ülkeleri geçici olarak elçilerini İran'dan çektiler ama sonrasında özellikle de Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olmasından sonra karşılıklı geniş ilişkiler ve yatırımlar gerçekleşti. Fakat Ahmedinejad döneminde durum tersine döndü. Genel olarak Avrupa Birliği İran dış politikasında bir denge rolü oynamaktadır ve son yıllarda da İran'ın nükleer enerjisi meselesinde arabulucu rolü üstlenmiştir. Javier Solana ve Catherine Ashton nükleer enerji programı konusunda sürekli dengeli ve balanser bir çabaya girmiş olup İran ile Batı dünyasının görüşlerini yakınlaştırmaya çalışmışlardır.

2.1.7.3.5. Suudi Arabistan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

Arabistan Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden biri olup bu ülkenin iç ve dış politikaları İran dış politikasını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. İran ve Suudi Arabistan arasında sürekli sallantılı ilişkiler olmuştur. Özellikle İran İslam Devriminden sonra sorun, güvensizlik ve anlaşmazlıklar artmıştır. Arabistan İran İslam Devrimi'nin etkilerini engellemek için Körfez İşbirliği Konseyini kurdu ve Irak Savaşı'nda Irak'ı destekledi. Hatta Hacı merasiminde de iki taraf çatışma yaşadı ve Kanlı Cuma olayında Arabistan polisi onlarca İranlı hacıyı Müşriklerden Beraat programında öldürdü. Bu olay iki ülke ilişkilerini oldukça kötü etkiledi.

Rafsanjani Cumhurbaşkanlığının ikinci döneminde Suudi Arabistan ve bölge ülkeleriyle uzlaşma politikasına girişti. Hatemi döneminde zirveye ulaşan bu siyaset neticesinde iki ülkenin OPEC'teki iş birlikleri petrol fiyatlarının artmasına vesile oldu. İki ülke arasında bu dönemde güvenlik anlaşması da imzalandı.

Ahmedinejad döneminde iki ülke ilişkileri tekrar gerginleşti. Irak'ta Saddam rejiminin ABD eliyle yıkılmasından sonra İran'ın nüfuzunun Irak'ta artması, İran'ın Güney Lübnan, Bahreyn ve Yemen'de nüfuzunun artması Arap Baharının gerçekleşmesi ve ateşinin Suriye'ye sirayet etmesi taraflar arasındaki gerginlikleri arttırmıştır.

Arabistan'ın İran ile ilişkilerinde etkili bir diğer husus bu ülkenin Petrol politikalarıdır. Arabistan her zaman için petrolü politik ve diplomatik bir araç olarak kullanıp muhtelif ülkeleri ve İran'ı bu yolla baskılamak istemiştir. Bunun ilk örneği 1975-76 yıllarında görülür. Sonrasında Seksenlerin ortasında İran-İrak savaşı devam ederken yine petrol politikası üzerinden İran'ı baskılamıştır. Suudi Arabistan aynı amaçla son olarak 2014 yılında petrol üretimini arttırarak fiyatları yarıya düşürmüştür.

2.1.7.3.6. Irak Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

Devrimden bugüne İran'ı en çok etkileyen en önemli komşusu Irak'tır. İki ülke ilişkilerini 1979-1989, 1989-2003 ve 2003-2014 olmak üzere üç döneme ayırmak gerekmektedir.

Saddam Hüseyin 1980 yılında İran'a saldırarak hem İran'ın bazı bölgelerini topraklarına katmayı hem de kendi ülkesine devrim ihracını engellemeyi hedefledi. Yirminci yüzyılın ikinci büyük ve uzun klasik savaşı her iki ülke için de büyük yıkımlara yol açtı. Savaş sonrasında da iki ülke ilişkileri soğuk ve karşılıklı güvensizlik ile devam etti. Saddam'ın İran'a karşı Halkın Mücahitleri Örgütünü, İran'ın da Irak'a karşı Kürt ve Şii grupları desteklemesi gerilimleri arttırdı ancak Irak'ın 1991 Kuveyt işgali Irak'ı zayıflattı.

İki ülke ilişkilerinde dönüm noktası ABD'nin Irak'ı işgali, Saddam rejiminin devrilmesi ve İran'ın eski müttefiklerinin yönetime geçmesidir. Bu andan itibaren İran

kısa sürede Irak'taki en önemli güç haline geldi ve bölgesel dengeler böylece İran lehine değişti. Bu durum halen devam etmekte olup konunun öneminden dolayı ilerleyen bölümlerde İran-İrak ilişkileri ayrıntılandırılacaktır.

2.1.7.3.7. Suriye Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

Suriye, İran'ın en önemli bölgesel stratejik müttefikidir. Bu ülke Irak Savaşı'nda İran'ı destekledi. Aynı zamanda Suriye, İran için Lübnan ve İsrail ile sınırları olmasından dolayı da önemlidir.

İki ülke ilişkileri İran devriminden sonra değişerek sağlam stratejik bir boyut kazandı. O andan sonra iki ülke liderleri Irak'taki ortak hayati düşmanları Saddam Baası'na ek olarak bir diğer ortak ve daha tehlikeli düşman olarak İsrail'i dikkate aldılar. Suriye İsrail karşıtı cephenin ön hattında yer almakta olup ülkenin İran tarafından güçlendirilmesi gelecekte Arap-İsrail çatışmasında etkili olabilecektir. Bu gerekçe İran'ın Suriye'ye yönelik büyük ekonomik teşviklerinin en önemli nedenidir. İki ülke HAMAS ve Hizbullah gibi hareketlerle sıcak ilişkiler geliştirdiler ve ABD'nin Şam'a baskıları ve ABD ile İran arasındaki sorunların şiddetlenmesinden sonra daha da yakınlaştılar.

İran-İrak savaşı döneminde Suriye, Saddam rejimi ile var olan şiddetli ihtilaflarından dolayı İran'ı destekledi. İran da buna karşılık Suriye'ye dikkate değer ekonomik ayrıcalıklar tanıdı. Örneğin Irak petrol hattının Suriye'den geçmesini engellemeinden dolayı İran 1 milyar dolarlık ham petrolü karşılıksız olarak Suriye'ye verdi. Suriye de Devrim Muhafızları'nın kendi topraklarında Lübnan sınırına yakın bir yerde konuşlanmasına izin verdi.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden sonra Suriye-İran ilişkileri soğuduysa da İran'ın çabalarıyla diplomatik ilişkiler tekrar normalleşti. 2008 yılının yaz aylarında İsrail makamları Suriye'nin ABD'nin askeri ve ekonomik yardımları karşısında İran ile ilişkilerini sonlandırmayı kabul ettiğini iddia etti. Esed bu iddiayı reddederek diğer ülkelerin Tahran-Şam ilişkilerine müdahalesine izin vermeyeceğini belirtti. Esed ABD ile ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesini desteklediğini ancak buna karşılık İran ile ilişkilerinden vazgeçmeyeceğini dile getirdi.

İran, Suriye iç savaşında Beşar Esed'in en önemli hamisi olup bu durum bizzat Esed tarafından da kabul edilmektedir. Birçok analist İran'ın desteği olmasa Esed rejiminin çoktan devrilmiş olacağını belirtip İran'ın ve ardından Rusya'nın desteğinin bunu engellediğini tespit etmektedirler.

2.1.7.3.8. Azerbaycan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

İran'ın kuzeyinde yer alan Azerbaycan soğuk savaşın sona ermesinden sonra bağımsızlığını ilan etmiş yeni bir devlettir. Azerbaycan 200 yıl önce İran'ın toprağı olarak görülüyordu ancak İran-Rus savaşında Kaçarların yenilmesi neticesinde imzalanan Türkmençayı ve Gülistan anlaşmaları sonucunda İran'dan koştu. 1991'de Sovyetler Birliğinden ayrılıp bağımsız oldu. Ülkede ciddi bir Şii nüfus vardır. Ancak bu tarihî ve mezhebi benzerliklere rağmen –ya da tam da bu yüzden- iki ülke ilişkileri hep gergin olmuştur.

Karabağ krizi ve Hazar Denizi'nin paylaşımının tayini ve İran Azerbaycan'ında ayrılık yanlısı milliyetçiler meselesi iki komşu arasındaki ilişkileri sorunlu hale getiren unsurlardır. ABD'nin Azerbaycan'a yerleşmesi ve İsrail gizli servisinin bu ülkedeki muhtemel varlığı da İranlıların oldukça hassas olduğu konular arasındadır. Azerbaycan'ın kurulmasının üzerinden yaklaşık 30 yıl geçmiş olmasına rağmen iki ülke arasındaki deniz sınırları hala kesinleşmemiştir. Bu bölgede zengin petrol ve doğalgaz yataklarının olması iki ülkenin sınırların belirlenmesi konusunda ihtilaf yaşamalarına neden olmuştur. İran, Hazar Denizine komşu ülke sayısının beş olmasından dolayı bu denizde en az %20 oranında payı olduğunu iddia etmektedir. Ancak Azerbaycan ve Türkmenistan İran'ın payının daha az olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre İran'ın payı sadece Bender Astara ve Bender Hüseyinkulu'nun güneyinde kalan %13'lük kısımdır.

Aynı şekilde İran, Hazar denizi kaynakları konusunda 2005 yılında bir kez askeri uçaklar yoluyla tehditte bulunarak Azerbaycanlı veya onunla anlaşma yapmış yabancı şirketlerin önemli bir petrol havzasına gelmesini engelledi.

2.1.7.3.9. Pakistan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

Pakistan ve İran uzun bir süre aralarında büyük sorun yaşamadılar. Devrim öncesi ve sonrasında dost olan iki ülke 90'lı yılların başlarında Afganistan konusundaki fikir ayrılıkları nedeniyle şiddetli ihtilaf yaşamaya başladılar. Son dönemde İran'ın güneydoğusundaki olaylar ve Cundullah gibi örgütlerin İran'a saldırıları ve bazı İranlı sınır askerlerinin veya vatandaşların öldürülmesi İran-Pakistan ilişkilerini olumsuz etkileyen olaylar arasındadır.

2.1.7.3.10. Türkmenistan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

Türkmenistan, İran-Rus savaşlarından önce İran'ın bir parçası idi ancak XIX. Yüzyıl başlarında savaş sonrası imzalanan anlaşmalar neticesinde İran'dan ayrıldı ve aynı yüzyılın sonlarında kesin olarak Rusya'ya bağlandı. Bu ülke de her ne kadar zayıf ekonomik durumundan ötürü ve Moskova'ya bağımlılığından dolayı diğer üyelere göre ayrılma hevesi daha az olsa da diğer Sovyet Bloku üyeleri gibi 1991 yılında bağımsızlığını elde etti.

İran, bu ülkenin bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biridir. İran, Türkmenistan'ı Orta Asya'ya giriş kapısı olarak tanımlamakta ve Türkmenistan üzerinden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi ülkelere geçebilmektedir.

Son yıllarda Türkmenistan'dan alınan gaz iki taraf arasındaki ilişkilerin gelişmesinin ve bazen de bozulmasının en önemli nedenidir. İran tüm çabası ve temel stratejisini Orta Asya ile ekonomik ilişkilerin artması üzerine kurmuştur. Elbette bu arada Hazar denizinin nasıl taksim edileceği meselesi -her ne kadar bu sorun Azerbaycan'a kıyasla çok az olsa da- iki ülke arasındaki bir diğer sorundur. 2014 sonbaharında İran, Türkmenistan ve Kazakistan ile birlikte Kuzey-Güney koridoru olarak bir demiryolu ağı inşa ettiler. Böylece ilişkileri daha da geliştirmek istemektedirler.

2.1.7.3.11. Afganistan Politikaları Işığında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

Afganistan belki de son dönemde İran'ın başını en çok ağrıtan devlet olmuştur. İran Devriminin ilk yılında Afganistan Sovyetler Birliği tarafından işgal edildi. Bu durum 10 yıl sürdü ve milyonlarca Afgan mültecinin İran'a sığınmasına neden oldu.

Sığınmacılar gibi büyük bir soruna ek olarak söz konusu zaman boyunca İran pratikte diğer bölge ülkeleri ile birlikte Sovyetlere karşı savaşan mücahitleri destekledi.

Büyük bir kısmı Afganistan'da yetişen uyuşturucu, iki ülke ilişkilerindeki önemli bir diğer unsurdur. ZİRA kaçakçılar açısından İran hem bir pazar hem de kârlı bir geçiş güzergâhıdır. Bugüne kadar İran'da uyuşturucu ile mücadele esnasında binlerce güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiştir.

Helmand Nehri, Taliban'ın başa geçmesi gibi konular, Pakistan ve ABD ile Afganistan üzerindeki anlaşmazlıkla birlikte iki ülke ilişkilerini etkileyen diğer unsurlardır.

2.2. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ ESASLARI

İran'ın dış politikası, kurucu ve yapımında etkin unsurların yanında usul ve hedeflere de sahiptir. Söz konusu hedeflerin çoğu İslam Devriminden önce somut varlığa sahip değildi ve gerçekte büyük çoğunluğu İslam Devriminin ve bu devrimin liderlerinin, özellikle de İmam Humeyni'nin söylemlerinin ürünüydüler ve hala da öyledir. Ama aynı zamanda bazı sabit hedefler de vardır ki devrimin gerçekleşmesi de onların değişimine etki edememiştir. Örneğin ülkenin toprak bütünlüğü bunlardan biridir.

İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında ilan edilmiş açık hedefler konusunda 10 başlıktan bahsetmek mümkündür.

2.2.1. Evrensel Ümmet İnşası

İran İslam Cumhuriyeti sisteminin asıl kurucu teorisi İmam Humeyni tarafından 1963-1964 yılında yazılan *İslam Devleti (Velayet-i Fakih)* kitabından alınmadır. Söz konusu kitap İslâmî olanın Şii yorumlanması olup Humeyni'ye göre topluma hâkim olan devletin İslâmî olması ve yasalarının ilahi kurallardan, Kuran ayetlerinden, Peygamber ve İmamların sünnetinden alınmış olması gerekmektedir.

Bu teoriye göre İslâmî devlet modeli sadece İran'da oluşturulmakla kalmamalı aynı şekilde dünya Müslümanları ve mustazaflarının tamamının yardımıyla evrensel bir devlete dönüşmelidir. Tek ve büyük bir evrensel İslam devletine ulaşmanın yolu her şeyden önce İslâmî vahdetin sağlanması ve gerçekleşmesine bağlıdır. Bu nedenle İmam Humeyni stratejik 'İslam dünyasının siyasî birliği' planını uygulama açısından 4 aşamalı bir süreç öngörür. Bunlar; vahdetin gerçekleşmesi için uygun zemin ve şartların oluşturulması, siyasî ve dinî elitlerin vahdet icracısı olarak aktifleşmesi, Müslümanların siyasî birliklerine doğru gerçekleşen harekette gerekli gereçlerin kullanımı ve son olarak büyük İslam devletinin kurulmasıdır. Vahdet kavramını stratejik bir açılım olarak gören Humeyni, Müslümanlar arası birliğin pratikte gerçekleşmesine yönelik stratejileri iki aşamalı olarak planlamıştır. Bunlar 'kültürel-itikadi strateji' ve 'politik-pratik strateji' dir.

2.2.1.1. Kültürel – İtikadî Strateji

"İslam dünyası; tarihî, kültürel, itikadi ve siyasî ortak geçmişe sahip tek bir topluluk olarak tarihî ve kültürel asaletine dönmeyi temel amacı haline getirmeli ve dinî ve milli kimliğine dair bileşenleri iyi bilmeli, tanımalı ve içselleştirmelidir."⁸⁹ Humeyni açısından kültürel-düşünsel hareketin ortaya çıkması kamuoyunun genelinde ortak inançların şekillenmesine de yol açar.

Aynı hedefe sahip hareket ve güçler arasında ortak amaç, hedef ve stratejinin varlığı ve samimi ve sağlam zihinsel ve manevi irtibatların varlığı, ortak hedefler doğrultusunda hareket edebilmek için oldukça önemli ve zorunludur. Toplu ve grup hareketleri aynı değer, inanç ve motivasyon sahibi olmayı sağlayacak uyumlu ve

⁸⁹ Humeyni, *Sahife-yi Nûr*, c.VI, s. 49.

yaratıcı düşünsel destek olmadan başarıya ulaşamazlar; çünkü hareketlerin başarıya ulaşmasında iki temel etken olan sağlam direnişçi motivasyon ve grup uyum ve birliğin sağlanması ancak ortak düşünce, kültür ve inancın var olmasıyla mümkündür.

Humeyni'ye göre İslâmî hükümlerin uygulanmasının yolu İslam devletinin kurulmasından geçer. Onun İslam okumasında din ve siyaset birbirinin tamamlayıcısıdır. Humeyni'ye göre İslâmî toplumların sorunlarının çözümünün tek yolu 'saf Muhammedi İslam'ın ihyasıdır'. Saf İslam; her ırk, dil ve milliyetten Müslümanları birleştirme kapasitesine sahiptir. Humeyni açısından saf İslam; mutlak zenginliğe sahip ve insan yaşamıyla ilgili çok yönlü, isabetli programlara sahip düşünce ve pratikler manzumesidir. Ona göre saf İslam; kapsayıcılığı, çekiciliği, evrenselliği ve milletlerin içerisindeki derin itikadi alanlardan faydalanması dolayısıyla yeterli kabiliyet, yetenek ve güce sahiptir ve doğru sunulursa İslam dünyasının – eskiden olduğu gibi – tekrar görkemli bir çağa girmesini sağlayabilir.

2.2.1.2. Politik – Pratik Strateji

“Biz diyoruz ki devletler gelsinler halkları kendilerine karşı ayaklanmadan önce devletlerin kendileri gelsinler alçakgönüllü olsunlar, el ele versinler, bir araya gelip bir toplantı yapsınlar, tüm devlet başkanları bir araya gelip sorunlarını halletsinler. Herkes kendi işine baksın ancak İslam'ın genel çıkarları konusunda, herkesin İslam'a saldırdığı konularda bir araya gelsinler, yekvücut olsunlar, engel olsunlar. Bu kolaydır da.”⁹⁰

Humeyni'nin bu doğrultudaki çabaları ve mükerrer mesajları her biri kendi özel milli menfaatleri olan Müslüman devletleri bir araya getirmeye ve birlik merkezli bir stratejiye ortak olmaya yönlendirememiştir. Elbette bu başarısızlıkta İran'ın merkez olma hevesinin etkisi de küçümsenemez. Sonuç olarak bu beklentisi gerçekleşmeyen Humeyni başka yollar denemiştir.

“Peygamberlerin ve büyüklerin yaşamları şunu göstermektedir: yenilseler de ölseler de öldürülseler veya öldürseler de tağuta başkaldırıyorlardı. Değerli olan şey

⁹⁰ Ruhullah Humeyni, *Velayet-i Fakih*, İntişârât-İ Emir Kebir, Tahran. 1357, s. 180-181.

insanın zulme başkaldırması, zalim karşısında dikilmesi, yumruğunu sıkması ve düşmanın çenesine indirmesidir.”⁹¹

“Devlet kurmanın amacı düzeni korumak ve Müslümanlar arasında birlik sağlamaktır. Hz. Zehra’nın hutbesinde belirttiği gibi; imamet düzenin korunması ve Müslümanlar arasındaki ihtilafların birliğe dönüşmesi içindir.”⁹²

“Eğer Müslüman devletlerin yöneticileri imanlı halklarının temsilcisi ve İslâmî hükümlerin uygulayıcısı olsalardı aralarındaki küçük ihtilafları bir kenara koyarlardı, bozgunculuk ve tefrikacılıktan vazgeçerlerdi, birleşirlerdi ve tek bir bütün olurlardı.”⁹³

Belirtmek gerekir ki Hamanei’nin evrensel İslam ümmeti ve İslâmî vahdetin gerçekleşmesinin gereğine dair düşünceleri de tamamen Humeyni’nin görüşlerinin devamıdır. Dolayısıyla bir bütün olarak Dışişleri bakanlığı, İslâmî Tebliğ Kurumu, devlet organları, yarı resmi organizasyonlar gibi İran dış politikasında etkin muhtelif yapı ve örgütlenmelerin hepsinin son birkaç on yıl içerisindeki asli vazifelerinden birisi İran’ın merkeziliği ve liderliğinde İslâmî vahdetin sağlanması olmuştur.

2.2.2. Sömürgeciliği ve Sömürülmeyi Ret: Onur

İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının usul ve hedefleri arasında yer alan bir diğer unsur da sömürgeciliğin ve sömürülmenin reddedilerek onurun elde edilip korunmasıdır. Bu esas, İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının son yüzyıllardaki tecrübesi ile ilgilidir. Yani bu ülkeye hâkim yöneticilerin yoksun oldukları ve İran’ın İngiltere, Rusya, ABD ve Osmanlı gibi bölgesel ve küresel büyük güçlerin rekabet, baskı ve tehditlerine muhatap bölge haline geldiği dönemler ile ilgilidir.

Söz konusu ülke ve güçlerin dış politika davranışları İranlıların zihinlerinde olumsuz hatıralar bırakmış ve İran’da dış güçlerin ülkedeki varlığına dair ciddi bir güvensizlik oluşmasına neden olmuştur. Bu mesele İran toplumunda komplo teorilerini

⁹¹ Humeyni, *Sahife-yi Nûr*, c. XVIII, s. 195.

⁹² Humeyni, *Velayet-i Fakih*, s. 42.

⁹³ Edisyon, *Tebyân-ı Vahdet ez Didgâh-ı İmam Humeyni*, Müessesese-i Tanzim ve Neşr-i Asâr-ı İmam Humeyni, Tahran/ Tarihsiz, s. 157.

oldukça güçlendirmiştir Öyle ki her olay ve sorunun arkasında bir dış komplo ve plan görülmektedir ki buna göre düşmanları İran'a darbe indirmek peşindedirler. Bu konudaki en iyi örnek İngiltere ve İngilizlerdir. Öyle ki Pehlevi döneminde bile bu türden bir yaklaşım halkın ve hatta yöneticiler ve Şah'ın kendisinin bile zihninde mevcut idi.

Ruslara yönelik yaklaşım da İngiltere'ye olandan daha iyi değildir. Özellikle de İranlılar henüz ülkelerinin bazı bölgelerinin Rusya tarafından XIX. yüzyıl başlarında kendilerinden koparıldığını unutmuş değillerdir. ABD de 19 Ağustos 1953 darbesindeki rolünden ötürü aynı yaklaşıma muhataptır.

Bu nedenle söz konusu tarihsel acı olay ve hatıralar İran dış politikasının esaslarından birisinin her türlü sulta/hâkimiyetin veya bir diğer ülkenin kontrolüne girmenin reddedilmesine neden olmuştur. Neticede onur ve siyasî bağımsızlık İran İslam Cumhuriyeti'nde ve özellikle de dış politikasında en önemli hedef ve ilkelerden birisidir.

2.2.3. Müstekbirlere Karşı Mustazafların ve Özgürlükçü Hareketlerin Desteklenmesi

İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının bir diğeri esası Müslüman olsun olmasının tüm dünyadaki mustazaf, mazlum ve özgürlükçü hareket ve örgütlerin desteklenmesidir. İran Anayasası'nda da yer alan ve İran İslam Cumhuriyeti'nin vazifelerinden biri olarak görülen bu esas İran'ın özellikle devrimden sonraki 10 yılında ülkenin dış politikasının ana hedeflerinden birine dönüşmüştür.

Filistinli örgütlerin ve İran'a göre Batının hizmetinde olan Ortadoğu'daki devletlere karşı mücadele eden diğer hareketlerin desteklenmesi devrimin ilk on yılında oldukça yaygın, ses getirici ve gözle görülür durumdaydı. Hatta Irak Kürtlerinin Saddam rejimine karşı desteklenmesi de bu esas açısından değerlendiriliyordu ve Kürt liderler İranlı liderlerle yazışmalarında kendi hareketlerinden Müslüman Kürt Örgütü olarak bahsediyorlardı.

Elbette Şu anda hala bu bakış ve esas İnan dış politikasında görülmektedir ve bazen İnan'ın himayesi Ortadoğu'yu da aşarak Afrika, Avrupa ve Latin Amerika'ya kadar ulaŐmıŐtır. Özellikle Ahmedinejad döneminde anayasadaki bu esas bir kez daha aktif hale getirilmiŐtir.

2.2.4. Siyasî Bağımsızlığın Korunması

İnan ić ve dıŐ politikasında sabit esaslardan birisi İnan'ın siyasal bağımsızlığının korunmasıdır. Bu durum muhtelif dıŐ güçlerin İnan'a müdahalesi ve ülkenin ićiŐlerine ve dıŐ politikadaki karar süreçlerine etki ve müdahale ćabasının etkisi altında ŐekillenmiŐtir.

Muhammed Rıza Pehlevi'nin SoĐuk SavaŐ dönemi boyunca Batı bloku ile birlikte hareket etmesi bugün bu esas konusunda hassas davranılmasının nedenlerinden biridir. İnan'ın ABD'nin teklifiyle Umman'a girip Dofar ayaklanmasının bastırılması gibi bazı giriŐimlerde bulunması, Irak hkmetine karŐı Kürtlerin desteklenmesi, ECO gibi bölgesel örgütlere ye olması, Sadabad ve sonrasında BaĐdat Paktına katılması, CENTO'ya katılması ve bu arada tüm bunları Sovyetlerin nüfuzunun yaygınlaŐmasına karŐı yapması siyasî bağımsızlığı gölgeleyen giriŐimlerdenidir. Hatta din adamı ve geleneksel kesimlerin Őiddetli muhalefetine neden olan bazı ić reformlar bile genelde batılıların ve ABD'nin tavsiyeleriyle hayata gećirilmeye ćalıŐılan programlar olarak görülüyordu. Bunlara rnek olarak Őah'ın 1960'lı yılların baŐlarında baŐlattıĐı Ak Devrim gösterilebilir.

Muhammed Rıza'nın babası ve Pehlevi hanedanının kurucusu Rıza Őah'ın davranıŐları da İnan'ın siyasal bağımsızlığının kaybedildiği konusunda sorulara yol aćmaktaydı. Hatta onun saf dıŐı bırakılması tıpkı baŐa getirilmesi gibi Britanya gibi dıŐ devlet ve unsurların etkisiyle gerćekleŐmiŐtir. Tüm bu meseleler birikmiŐ ve neticede devrimin hemen ertesinde dıŐ ülkelerin İnan'daki varlığı hususunda oldukća büyük hassasiyetlere yol aćmıŐtır. Bunun neticesinde İnan'da siyasal bağımsızlığın korunması ić ve dıŐ politikanın birincil öncelikleri arasında yer almıŐtır.

2.2.5. İran İslam Cumhuriyeti'nin Toprak Bütünlüğünün Korunması

İran'ın toprak bütünlüğünün korunması da İran İslam Cumhuriyeti'nin esaslarından biridir ve doğal olarak bu konuda kimseye en küçük taviz vermeye yanaşmamaktadır. Bu mesele de genel olarak İranlıların tarihteki acı tecrübelerinin etkisinde şekillenmiştir. Aşağı yukarı İslam Cumhuriyeti dönemi hariç son yüzyıllardaki tüm dönemlerde zamanın devlet ve hükümetleri savaş, müzakere ve baskılar karşısında toprak kaybetmişlerdir. Kafkasya, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Ruslarla savaştan sonra kaybedilmesi, Süleymaniye'nin İkinci Erzurum anlaşmasından sonra kaybedilmesi, Bahreyn'in Muhammed Rıza Şah zamanında, Afganistan'ın Kaçar döneminde kaybedilmesi gibi örnekler İran'ın bu konudaki hassasiyet ve kaygılarının kaynaklarını oluşturmaktadır.

Bu yüzden devrimden hemen sonra Irak'ın İran'a saldırması ve İran'ın bazı bölgelerini ele geçirmesi bu savaşın İran İslam Cumhuriyeti için hayati bir sınav olmasına yol açtı. Yine de kendisi döneminde topraklarının bir kısmının kaybedilmediği tek sistem İslam Cumhuriyetiydi. Sekiz yıl boyunca defalarca iki ülke toprakları taraflar arasında el değiştirdi ancak sonuçta İran toprak bütünlüğünü korudu ve hatta eğer Irak'a yönelik bölgesel ve küresel destekler olmasaydı belki de Irak'ın bazı bölgelerini alabilir, en azından daha ciddi tehditler oluşturabilirdi.

2.2.6. Müslümanların (Şii Odaklı Olarak) Korunma ve Savunulması

İran İslam Cumhuriyeti'nin esaslarından bir diğeri tüm Ortadoğu, Uzakdoğu ve diğer bölgelerdeki İslamcı grup, örgüt ve hareketlerin himaye edilmesidir. Bu esas, İslam Cumhuriyeti'nin temel mesajlarından biri olup özellikle İslam Devrimi'nin ilk yıllarında çok canlı tutulmuştur. Fasit ve bağımlı devletlere karşı Müslümanların başkaldırmaya çağırılması o dönemler tüm İran'da Cuma namazlarının sıradan sloganları arasında yer almaktaydı.

Bu mesele Filistin'in desteklenmesinde, Mısır, Irak ve diğer birçok ülkedeki İslamcı hareketlerin sembolik ve manevi olarak himayesinde oldukça etkiliydi. Ancak özellikle son 20 yılda Şii-Sünni mücadelesinin görünür olması ve İran ile Suudi Arabistan gibi güçlü Sünni devletler arasında bölgesel rekabet ve çekişmenin artmasıyla

birlikte İran'ın bu politikasında revizyona giderek Şii veya Şiiliğe yakın hareketleri Sünni hareketlere karşı himaye etmeye başladığı görülebilmektedir.

Bu politika 1990'lı yıllarda Afganistan'da bir şekilde sürdürülüyordu. Ancak bunun sonucu Taliban'ın ortaya çıkması ve bu ülkede İran'ın müttefiklerinin yenilmesi oldu. Ancak 2000'li yılların ilk 10 yılının sonları ile birlikte görüyoruz ki İran'ın faaliyetleri; Lübnan'da Hizbullah, Bahreyn'de Şii çoğunluk, Irak'ta Şii çoğunluk, Suudi Arabistan'da Şii azınlık, Suriye'de Nusayriler ve Yemen'de Husiler üzerinde gözle görülür bir artış göstermiş ve göstermektedir. Elbette bu faaliyet ve nüfuz çabası bölgelere göre farklı yöntemler ile gerçekleşmektedir. Örneğin İran Lübnan'da Hizbullah'a yönelik çok boyutlu mali, askeri ve siyasî destekte bulunurken Bahreyn gibi bazı ülkelerde Şii gruplara politika ve propaganda alanlarında destek sunmaktadır.

2.2.7. Gayrimüslimlerin İslam'a Davet Edilmesi

İslam ümmetinin artması ve İslam dininin tebliğ yoluyla yaygınlaştırılması İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında bir diğer hedefdir. Elbette İran yeni Müslüman olanlar arasında Şiiliğin yayılmasını istemektedir ve İran'ın bu doğrultudaki siyasetlerini Orta ve Batı Afrika ve Güneydoğu Asya'da kolaylıkla müşahede etmek mümkündür.

Aynı şekilde İran'ın mezhebi ve kültürel ofisleri muhtelif ülkelerde bu alanda oldukça etkindirler ve her yıl muhtelif mezhebi törenler ve İslam ve Şiiliğe davet programları düzenlemektedirler.

2.2.8. Bir Arada ve Barış İçinde Yaşama

Yukarıda değinilen ve İran İslam Cumhuriyeti tarafından muhtelif gruplara etkide bulunmak amacıyla gerçekleştirilen tüm aktif dış politikalarına rağmen İran'ın ortaya koyduğu bir diğer esas bölgede ve Ortadoğu'da bir arada barış içerisinde yaşamaktır.

Bu ilke İran'daki hükümetlerin muhafazakâr veya reformcu olmasına göre öne çıkmış veya arka planı atılmıştır. Örneğin Rafsancani, Hatemi ve Ruhani döneminde söz konusu esas daha çok öne çıkarılmıştır. Aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti'nin dış

politikasının bütün geçmişinde diğer ülkelere doğrudan saldırmama eğiliminin sürekliliğini koruduğunu belirtmek mümkündür.

2.2.9. Ülkelerin İç İşlerine Karışmama ve Karşılıklı Saygı

Diğer ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesi de bir önceki ilke olan bir arada barış içerisinde yaşama ilkesi ile birlikte değerlendirilmelidir. Buna göre İranlılar ilan edilmiş resmî siyasetlerinde her zaman diğer ülkelerin iç işlerine karışmadıklarını belirtmekte ve aynı şekilde kendi iç işlerine karışılmamasını istemektedirler.

Bu mesele özellikle Güney eyaletleri ve Küçük Tunb, Büyük Tunb ve Ebu Musa adaları konusunda defalarca İranlılar tarafından ilan edilmiş ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin bu üç ada ile ilgili iddiaları İran'ın içişlerine açıkça müdahale olarak görülmüştür.

2.2.10. Uluslararası Anlaşma ve Yasalara Bağlılık

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonraki ilk yıllarda İran; Batı ve emperyalizm karşıtı duruşu ve uluslararası sisteme dair yenilik talep eden görüşü doğrultusunda, adalet ve eşitliğe uygun olarak düzenlenmemiş olan uluslararası anlaşma ve örgütleri kabul etmeyeceğini ilan etmişti. Hatta İranlı makamlar resmi olarak Birleşmiş Milletler üyeliklerinin geçici olduğunu ve esas hedeflerinin bu ve benzeri diğer uluslararası örgütleri değiştirmek veya revize etmek olduğunu söylemişlerdi. Ancak zaman içerisinde bu yenilik talebi eksenli görüşler İranlı devrimciler tarafından yeniden düzenlendi, tadilata uğradı ve uluslararası anlaşma ve yasalara uyma taahhüdü daha çok vurgulandı ve nihayet İran dış politikasında da bu şekilde ilan edildi.

2.3. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDE ETKİLİ KURUM VE ORGANİZASYONLAR

İran İslam Cumhuriyeti dış politikası üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunan örgütler, kurumlar ve yapılar da mevcuttur. Bunların her birinin farklı rolü olup bazen genel politikayı tamamlayıcı bazen ise muhalif pozisyon almaktadırlar.

Diğer bir ifadeyle bu muhtelif kurum ve merkezler dış politikanın yapımı ve şekillenmesinde de icra ve karar mekanizmalarında önemli yapılardır. Her ülke kendi sistemine göre ve dış politikaya verdiği öneme göre farklı ve çeşitli kurumlara sahiptir. Bu kurum ve odakların sayısının fazlalığı İran dış politikasında uyum ve koordinasyonu oldukça zor hale getirmiştir. Herhangi bir şahıs ve bakanlık tek başına bir şey yapamayacağından ötürü güçlü, sonuç odaklı, etkili bir iradeye ihtiyaç vardır. Neticede birçok hususta görülmektedir ki İran Dışişleri Bakanlığı özel bir konuda bir görüş ortaya koymakta ama başka bir kurum farklı hatta bazen karşıt bir program takip edebilmektedir. Bu konuda nükleer müzakereler veya bazı bölgesel politikalar konusunda örnekler verilebilir.

2.3.1. Rehberlik Makamı Ofisi

Rehberlik Makamı İran’da hem iç hem de dış politikada en önemli, en güçlü ve en etkili karar alıcı makamdır. Ancak başında dinî liderin bulunduğu kurum genel olarak icra ve yürütmeye yönelik alanlarda doğrudan yer almamakta, bunun yerine esasen ülkenin değişik alanlarında genel politikaları belirlemekte ve bu konumu nedeniyle diğer kurumların strateji belirlemede yol gösterici rol üstlenmektedir.

Söz konusu kurum sadece Uzmanlar Konseyi’ne karşı sorumludur ve ona hesap verir. Diğer kurumlar ise genel olarak rehberlik makamının alt birimleri veya en azından ona bağlı sayılmaktadırlar.

Anayasanın 107. Maddesi bu konuda şunu söyler:

“Cihanşümül İslam İnkılabının büyük lideri ve saygıdeğer taklit mercii ve İran İslam Cumhuriyeti’nin kurucusu -halkın ezici çoğunluğu tarafından merci ve rehber olarak tanınan ve benimsenen- Ayetullah-ul Uzma İmam Humeyni’den sonra rehberi belirlemek, halkın seçtiği uzmanların görevidir. Rehberlik uzmanları 5. ve 109. Maddelerde belirtilen şartlara sahip olan tüm fakihler hakkında araştırma ve istişarede bulunur. Ne zaman onlardan birinin fihhi, siyasî veya sosyal meseleleri iyi bilen veya halk tarafından benimsenen veya 109. Maddede belirtilen özelliklerden birinde seçkin konumu olduğuna kanaat getirecek olursa onu rehber olarak seçer. Aksi takdirde onlardan birini rehber olarak seçer ve ilan eder. Uzmanların seçtiği rehber, velayet-i emr

ve bu konumdan doğan tüm sorumlulukları üstlenir. Rehber, yasalar karşısında ülkenin diğer bireyleriyle eşittir.”

2.3.1.1. Dinî Lider

Neticede rehberlik makamının başında olan dinî lider hem iç hem dış politikada ülkenin en üst makamıdır. Bu hususta İran anayasasının 110. Maddesi dinî liderin görevlerini şöyle açıklamaktadır:

1. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi ile istişarede bulunduktan sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarını belirlemek.

2. Düzenin genel politikalarının iyi bir şekilde uygulanmasını gözetlemek.

3. Referandum kararı vermek.

4. Silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını üstlenmek.

5. Savaş ve barış ilanı ve güçleri seferber etmek.

6. Aşağıda belirlenen görevlere atama yapmak, azletmek ve istifalarını kabul etmek:

a. Anayasayı Koruyucular Konseyinin fakih üyeleri,

b. Yargı erkinin en yüksek yetkilisi,

c. İran İslam Cumhuriyeti radyo televizyon kurumu başkanı,

d. Genelkurmay başkanı,

e. İslam Devrim Muhafızları Ordusu başkomutanı,

f. Askeri ve güvenlik güçlerinin üst düzey komutanları.

7. Üçlü erkin ihtilaflarını gidermek ve ilişkilerini düzenlemek,

8. Düzenin normal yollarla çözümlenemeyen sorunlarını Düzenin Yararını Teşhis Konseyi aracılığı ile çözümlenmek,

9. Halkın seçiminden sonra cumhurbaşkanlığı görevini onaylamak. Cumhurbaşkanı adaylarının bu yasa da belirtilen şartlara sahip olma bakımından yeteneklerinin seçimlerden önce Anayasayı Koruyucular Konseyi ve ilk dönemde rehber tarafından onaylanması gerekir.

10. Cumhurbaşkanı; ülkenin maslahatını gözeterek ve Yargıtay'ın cumhurbaşkanının yasal görevinden saptığına dair kararı veya İslâmî Şura Meclisi'nin 89. maddeye göre kifayetsizliğine karar vermesini dikkate alarak azletmek.

11. Yargı erki başkanının teklifi ve İslâmî ilkeler çerçevesinde mahkûmları affetmek veya cezalarını hafifletmek.

Görüldüğü üzere İran dinî lideri ülkenin dış politikasının genel başlıklarını düzenleme ve ilan etme vazifesini elinde bulunduran en üst makamdır. Buna ek olarak hükümet ve Dışişleri bakanlığı dışında Silahlı Kuvvetler, Radyo Televizyon Kurumu ve İslâmî Tebliğ Kurumu gibi birçok kurum ve organ doğrudan kendisine bağlıdır.

Ateşkes emrinin verilmesi, Irak'la savaşı sona erdiren 598 sayılı BM kararının imzalanması, nükleer müzakereler ve ABD ile görüşmeler gibi önemli dosyalarda bizzat dinî lider kendine bağlı kurumların görüş ve raporları doğrultusunda son kararı verip bu kararın uygulanması için alt birimlerden gereğinin yapılmasını emreden şahıstır.

2.3.1.2. Silahlı Kuvvetler

İran Silahlı Kuvvetleri, İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında doğrudan ve dolaylı olarak varlık gösteren ve tayin edici roller üstlenen çok önemli bir kurumdur. Bu hususta belirtilmelidir ki İran'da muhtelif askeri güçler mevcut olup bunların hepsi Genel Ordu Komutanlığı çatısı altında görev yapmaktadırlar. Bu güçler şunlardır: İran Devrim Muhafızları Ordusu, normal Ordu, Polis ve Besic.

Görüldüğü kadarıyla İran-İrak savaşı döneminde Devrim Muhafızları Ordusu'nun rolü günden güne diğer ordulara nazaran artmış ve pratikte bu ordu hem

sahip olduğu güç hem de İran yöneticilerinin onlara olan güveninden dolayı hem içeride hem de dışarıda çok etkili role sahip olmuştur.

Dış politika alanında Devrim Muhafızları Ordusunun bir kolu olan Kudüs Tugayları⁹⁴ tanınmakta olup İran'ın bölgesel politikalarında büyük etkiye sahiptir. Kudüs Tugayları pratikte Ortadoğu'daki etkin varlığıyla İran'ın rakipleriyle rekabet ve mücadelesi doğrultusunda önemli roller üstlenmiştir. Kudüs Tugayları Irak savaşı döneminde Iraklı Kürtler ile İranlı güçlerin Kuzey cephesinin yönetimini üstlenmiş olan Ramazan Karargâhının⁹⁵ içinden çıkmıştır.

Kudüs Tugaylarının öneminin anlaşılması için bu güçlerin Irak ve Suriye'de IŞİD ile mücadelenin bölgesel komutasını üstlenmiş olmasına, Bağdat ve diğer Irak şehirlerinin düşmesinin engellenmesinde ve Esed rejiminin muhaliflere karşı savaşında önemli rol üstlenmiş olmasına bakmak yeterli olacaktır.

Bu ordunun dış politikadaki etkisi Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde önceki dönemlere göre daha da arttı ve genel olarak İran'ın bölgesel dış politikasının asli icracısı olarak görüldü. Bu rol Irak, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerde çok daha önemli ve yaşamsaldır.

2.3.1.3. İran İslam Cumhuriyeti Radyo Televizyon Kurumu

İran'da Seda va Sima denilen radyo ve televizyon iki temel ve resmi iletişim organı olup başkanını bizzat dinî lider tayin etmektedir. Dinî lidere bağlı en önemli kurumlar arasında sayılmaktadır. Bu kurum da İran dış politikasında bazen doğrudan ama çoğunlukla dolaylı etkide bulunur.

⁹⁴ Kudüs Tugayları İran Devrim Muhafızları Ordusunun alt birimi olarak çalışmakta olup faaliyet ve sorumluluk alanı sınır ötesi askeri faaliyetlerdir. Bu tugay İran-Irak savaşı esnasında kuruldu ve hedefi Irak topraklarında operasyonlar düzenlemektir. Bazı kaynaklar bu tugayın 20.000 kişiden oluştuğunu söylemektedirler. Bazı analistler Kudüs Tugaylarını dünyanın en iyi özel kuvvetleri arasında saymaktadırlar. Komutanı Kasım Süleymani'dir.

Kudüs Tugaylarının hali hazırdaki asli görevi, İran dışındaki örgüt ve hareketlerin örgütlenme, yapılanma, donanım ve sermayesinin karşılanmasıdır. Bu açıdan Kudüs Tugayları İran dış politikasının stratejik sorumluluğunu üstlenmiştir. Kudüs Tugayları Irak, Lübnan, Suriye ve genel olarak Ortadoğu'da oldukça etkindir.

Avrupa Birliği, 24 Ağustos 2011 tarihinde Kudüs Tugaylarını Beşar Esed'e muhalifleri ezmek amacıyla yardım ve destekte bulunduğu gerekçesiyle ambargoya tabi tuttu. Kasım Süleymani'nin adı da ambargo listesinde yer aldı.

⁹⁵ Düzensiz savaşlar (gerilla veya asimetrik savaşlar) dairesi İran'da 1360'lı yıllarda gerilla savaşlarının yönetimi amacıyla kuruldu. Bu daire İran-Irak savaşının başlarında sınırlı operasyonlar yürüttü. Komutanı dönemin savunma bakanı Mustafa Çamran idi.

Mustafa Çamran'ın 1981 baharında öldürülmesi üzerine, bu dairenin faaliyetleri durdu ancak 3 yıl sonra aynı vazifeyi görmek üzere Kermansah'ta Ramazan Karargâhı kuruldu ki genel amacı Irak Kürdistanı topraklarında gerilla operasyonları düzenlemektir.

Uluslararası gelişmeler veya devletin iç ve dış politikalarının aktarım ve yansıtılma şekli kamuoyunun şekillenmesinde oldukça etkili olabilir. Bu açıdan İran'da radyo televizyon oldukça önemli ve stratejik kurumlar arasında yer almaktadır. Aynı şekilde belirtmelidir ki bu kurum büyük bir coğrafyaya yayılan etki alanına sahiptir. Başkanı genelde 10 yılda bir dinî lider tarafından değiştirilmektedir. Kurum başkanları görevlerinin bitiminden sonra çok daha önemli konumlara da gelebilmektedirler. Bunun bir örneği Ali Laricani olup Radyo Televizyon Kurumu başkanlığından sonra Meclise girdi ve uzun bir süredir Meclis Başkanlığı görevini yürütmektedir.

2.3.2. Yürütme Organı

Yürütme organının başı olan Cumhurbaşkanlığı makamı İran'da dinî liderden sonra en yüksek ikinci makam olup doğrudan halk tarafından 4 yılda bir tekrarlanan seçimlerle belirlenir. Ülkenin ekonomi, eğitim, araştırma, dış ilişkiler, sağlık, tarım, sanayi ve güvenlik gibi alanlarında politika belirlenmesi ve yönetimi ile yasama, yargı, ordu gibi kuvvetlerin gereklilikleri ve ihtiyaçlarının karşılanmasından yürütme organı sorumludur. Yürütme organı; başta Bakanlıklar ve bunlara bağlı şirket ve teşekküller, Cumhurbaşkanlığı yardımcı ve müşavirleri ve bunlara bağlı devlet planlama teşkilâtı, Merkez Bankası, çevrecilik gibi kurum, şirket ve teşekküller olmak üzere muhtelif birimlerden oluşmaktadır.

2.3.2.1. Cumhurbaşkanlığı

İran siyaset yapısında cumhurbaşkanı yürütme ve dış politikada oldukça önemli bir role sahip olup İran İslam Cumhuriyeti sisteminin yüzü olarak görülür. İran anayasasına göre Cumhurbaşkanı anayasanın uygulanması sorumluluğu ve yürütme organının başkanlığını yürütür. O, yürütme erki başkanıdır. Anlaşma, sözleşme, diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle ilgili meseleler, milli planlamalar, bütçe, hükümet ve bakan atamaları, vali ve elçilerin atanmaları gibi konular meclisin onayı ile birlikte cumhurbaşkanının vazifeleri arasında yer almaktadır. Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Milli Güvenlik Yüksek Konseyi ve Kültür Devrimi Yüksek Konseyi başkanlıklarını da yürütmektedir.

Elçilerin güven mektubunun imzalanması cumhurbaşkanının işidir. Dışişleri Bakanı'nın seçimi de onun sorumluluğundadır. Ancak bu seçimin dinî lider tarafından da onaylanması gerekmektedir. Özellikle son 20 yılda cumhurbaşkanları bölgesel ve uluslararası alanda önemli roller üstlenmişlerdir.

Rafsanjani, Cumhurbaşkanlığı döneminde başta Suudi Arabistan olmak üzere önemli bölge ülkeleriyle gerginliği azaltma ve uzlaşma konusunda ciddi uğraşlarıyla bilinmektedir. Yine savaş sonrasında kalkınma hamlelerini gerçekleştirmek için gerekli sermayenin bulunabilmesi amacıyla İran'ın diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle ilişkilerini geliştirmek için çok çaba sarf etti.

Hatemi, düşünsel birikimi ve halk arasındaki dikkate değer desteğiyle uzlaşmacı bölgesel politikaları sürdürmeye ek olarak uluslararası alanda da İran'ın barışçıl yüzünü göstermek doğrultusunda çaba sarf etti. BM genel oturumunda ilk kez medeniyetler arası diyalog kavramını ortaya attı.

Ancak İran dış politikasında en tartışmalı Cumhurbaşkanı şüphesiz Ahmedinejad olup beklenmedik anlarda muhtelif konulardaki açıklamalarıyla uluslararası alanda İran'a yönelik hassasiyetlerin artmasına neden oldu. Bu konulara Yahudi soykırımının inkârı ve İsrail'in yok edilmesi gerektiği yönündeki açıklamaları örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde nükleer program konusunda savunmadan saldırıya geçti ve ambargo kararı alma tehditlerine karşı bunların bir kâğıt parçası olduğunu ve İran halkının barışçıl nükleer enerjiye ulaşma konusundaki iradesine etki etmeyeceğini belirtti.

2.3.2.2. Bakanlar Kurulu

İran dış politikasında etkili kurumlardan birisi de Bakanlar Kuruludur. Cumhurbaşkanının bir dış politika konusu hakkında açıkça fikir beyan etmek istemediği veya uygun bulmadığı zaman bu konuda bir kabine üyesi konuşur. Aynı şekilde ciddi ve özel vurguya ihtiyaç duyulan konularda Bakanlar Kurulu toplu olarak yazılı veya sözlü açıklamalar da bulunurlar. Kabinenin toplu olarak Dışişleri Bakanı Zarif'in nükleer müzakerelerdeki çabasını desteklemeleri bu türden bir işleve karşılık gelir.

2.3.2.3. Dışışleri Bakanlığı

Kuşkusuz her ülkenin dış politikasında en asli ve en uzman organ Dışışleri bakanlığıdır. İran'da da Dışışleri Bakanlığı, İran'ın dış politikasının sınır ötesinde sürdürülmesinin ve diğer ülke ve örgütler ile ilişkilerin düzenlenmesinin en temel organıdır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu kurum tek başına değildir ve başka örgüt ve kurumlar da bu alanda faaliyet göstermektedirler.

Dışışleri bakanı; cumhurbaşkanının seçimi, dinî liderin onayı ve Meclisin güvenoyu ile atanır. İran Dışışleri Bakanlığı konusunda dikkate değer olan şöyle bir husus mevcuttur: Bakanlık tüzüğü Kaçar döneminden Muhammed Rıza Pehlevi dönemine kadar üç kez yenilenmiş ve ıslah edilmiştir. Ancak o günden bugüne devrime rağmen en küçük bir değişikliğe uğramamış ve mevcut tüzük Pehlevi dönemi tüzüğüne dayanmaktadır. Aynı şekilde Dışışleri Bakanlığı personeli 1968 yılında onaylanan tüzüğe göre İdari (hizmet ve destek) ve siyasî olmak üzere iki gruba ayrılırlar. İdari kategoride işe girmek için özel şart yoktur ancak tüzüğün 5. maddesine göre siyasî kategoride çalışabilmek için bazı şartlar mevcuttur. Bunlar; Siyasal Bilgiler, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Hukuk, Uluslararası Ekonomi gibi bölümlerden birinden en az lisans mezunu olmak, ikinci bir ülke vatandaşlığına sahip olmamak, yabancı ülke vatandaşı veya ikinci vatandaşlığa sahip biriyle evli olmamak ve bunlara ek olarak değişik konularda yazılı ve sözlü sınavlardan geçmiş olmaktır.

Dışışlerinde yönetici olmak için gerekli şartlar ise şunlardır: Tüzüğün 22. maddesine göre dışışleri bakanlığı yönetici ve idarecileri elçilik seviyesine ulaşmış siyasî kadrolar arasından seçilirler. İdari sekreterlerin ise ikinci ateşe rütbesine erişmiş olması gerekmektedir. Siyasî kategorilerde terfi edebilmek için gerekli minimum tecrübe ve zaman şu şekildedir: üçüncü kâtiplik için 2 yıl, üçüncüden ikinci olmak için 3 yıl, ikinciden birincilik için 3 yıl, birinciden üçüncü ateşe olmak için 3 yıl, üçüncüden ikinciye 3 yıl, ikinciden üçüncüye 3 yıl, üçüncüden elçiliğe 3 yıl gerekmektedir. Buna ek olarak bunların Muavinler Konseyi'nin onayı ve bakanın muvafakatini almaları gerekmektedir. Yukarıdaki her terfi için ayrıca sınav ve sabıka taraması yapılır.

Dışışleri Bakanlığı 1 vekil, 6 yardımcı 1 sözcü ve bir eğitim ve araştırma merkezine sahiptir. Yardımcılıklarını sorumluluk alanları şu şekilde ayrılmıştır:

Avrupa ve ABD

Hukuk ve Uluslararası İlişkiler

Arap dünyası ve Afrika

İdari-mali

Asya ve Okyanusya

Elçilikler, Meclis ve İranlılar

2.3.3. Yargı Erki

Yargı erki İran devlet yapısının önemli kurumlarından birisi olup muhtelif şekillerde İran dış politikasına doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Yargı erki başkanı dinî lider tarafından 5 yıllığına atanır. Başkanın adil, yargı işlerine vakıf, idarecilik ve tedbir vasıflarına sahip bir müçtehit olması gerekmektedir. Belirtmek gerekir ki yargı erki diğer iki erke göre bağımsızdır ve diğer iki erk olan yasama ve yürütme erkine karşı sorumlu ve hesap verici değildir.

Yargı erki genel olarak dış ülkeleri ilgilendiren hukuk dosyaları yolu ile İran dış politikası ile ilişki içerisinde. Bu dosyalar bazen İran ile diğer devletler arasında problemlere de yol açmıştır. Örneğin bir grup İngiltereli denizcinin gözaltına alınması veya bazı ABD vatandaşlarının muhtelif gerekçelerle tutuklanması, aynı şekilde uluslararası camianın oldukça hassas olduğu İran'da insan hakları sorunu da bu erkin dış politikayı etkilenmesine neden olan hususlar arasındadır.

İran devleti uluslararası örgütlerin İran'daki insan hakları ihlallerine dair iddialarına cevap vermek için yargı erki içerisinde özel bir birim kurmuş olup bu yolla uluslararası örgütler ve diğer ülkelerle iletişime geçmektedir.

Aynı şekilde uluslararası ve bölgesel hukuk ve ceza konularında İran yargı erki genel olarak aktif bir işlev görmekte ve uluslararası mahkemelerde doğrudan bulunmaya çalışmaktadır. Buna ek olarak yargı erki İran ile başka ülkeler arasında gerçekleştirilen karşılıklı güvenlik ve hukuki anlaşmalarda temel rol almaktadır.

Dolayısıyla da İran dış politikasının hedeflerinin gerçekleşmesi için yargı erki başkanının Cumhurbaşkanı ile diyalogu oldukça önemlidir.

2.3.4. Yasama Erki

İran yasama erkinin önemi konusunda İran Devrim lideri Humeyni birçok şey söylemiştir ki bu konuda onun ‘meclis halkın özüdür’ sözü örnek olarak verilebilir.

2.3.4.1. İslâmî Şura Meclisi (Millet Meclisi)

İslâmî Şura Meclisi İran’da yasa yapımının temel unsuru olup halkın doğrudan seçimiyle belirlenmektedir. Meşrutiyet Fermanında İran Meclisi’nden bazen Milli Şura Meclisi, bazen de İslâmî Şura Meclisi isimleriyle bahsedilmiştir. Meşrutiyet Anayasası ve İslam Devrimi sonrası ilk anayasada Milli Şura Meclisi olarak isimlendirilmiş olup sonraki anayasa değişimi ile İslâmî Şura Meclisi adını almıştır.

Mecliste çıkan yasalar Koruyucular Konseyi tarafından onaylanması halinde uygulanmak üzere yürütme ve yargı erklerine tebliğ edilir. Bazı çok önemli ekonomik, politik, sosyal ve kültürel meselelerde yasama organı referanduma gidebilir. Referandum isteği meclisin üçte iki çoğunluğuyla gerçekleşebilir. Meclis diğer erklerden bağımsızdır ve yasal olarak Meclis kararlarında hiçbir dış tesire izin verilmemesi gerekmektedir.

2.3.4.1.1. Meclisi’nin Görev ve Yetkileri

Meclis önemli konumundan dolayı çeşitli görev ve yetkilere sahip olup bunların Dışişleri bakanına güvenoyu vermek, dış politika konusunda sorumlular hakkında gensoru vermek, Milli Güvenlik ve Dış İlişkiler Komisyonu teşkil etmek gibi birçoğu İran dış politikası ile de ilgilidir.

Meclisin dış politikada da doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olduğu diğer vazifeleri konusunda aşağıdaki hususlara işaret edilebilir:

1. Meclis ülkeyi ilgilendiren bütün konularda araştırma ve inceleme hakkına sahiptir.

2. Uluslararası anlaşma, sözleşme ve mutabakatlar meclisin onayına sunulmalıdır.

3. Ülke sınırlarında her türlü değişiklik yasaktır ancak ülke yararına olacak cüzi düzenlemeler tek taraflı olmaması, ülkenin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne halel getirmemesi şartıyla Meclis üyelerinin beşte dördünün oyu ile gerçekleştirilebilir.

4. Askeri yönetim kurmak yasaktır ancak savaş ve benzeri olağanüstü durumlarda hükümet meclisin onayıyla geçici kısıtlamalar getirebilir. Ancak bunun süresi hiçbir şekilde 30 günden fazla olamaz ve zaruretin devam etmesi durumunda hükümet yeniden meclisten bu konuda onay almak zorundadır.

5. Kredi veya yardım almak ve vermek için hükümet Meclisin onayını almak zorundadır.

6. Hükümetin yabancı uzman istihdamı yasaktır ancak zorunlu hallerde meclisin onayıyla olabilir.

7. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu için teşkilden sonra ve her türlü yeni girişimden önce Meclisten güvenoyu almak zorundadır.

8. Meclis üyelerinin dörtte birinin cumhurbaşkanına veya her bir vekilin ilgili bakana herhangi bir konuda soru önergesi vermesi durumunda Cumhurbaşkanı veya bakan meclise gelip cevap vermekle yükümlüdür. Bu cevap mazeret bildirilmemesi halinde Cumhurbaşkanı için bir ay, bakanlar için on günden fazla gecikemez.

9. Meclis üyeleri gerekli gördükleri konularda Bakanlar Kurulu veya bakanlardan biri için gensoru verebilir. Gensorunun işleme alınması için 10 vekilin imzasıyla meclise sunulması gerekir. Gensoruya muhatap olan bakanlar kurulu veya bakan 10 gün içerisinde mecliste hazır bulunup cevap vermeli ve güvenoyu almalıdır. Bunların gelmemesi halinde imzacı vekiller gensoru hakkında gerekli açıklamaları yaparlar ve Meclis gerekli görürse güvenoyu alınmadığını ilan eder. Güvenoyu alamayan Bakanlar Kurulu veya bakan azledilmiş olur. Her iki durumda da gensoru ile düşürülen bakanlar bir sonraki bakanlar kurulunda görev alamazlar.

Meclisin üçte biri Cumhurbaşkanı hakkında gensoru verirse cumhurbaşkanı bir ay içerisinde mecliste hazır olmalı ve gensoruya konu olan mesele ile ilgili yeterli izahatı yapmalıdır. Vekillerin lehte ve aleyhte konuşmaları ve Cumhurbaşkanı'nın cevabından sonra Meclisin üçte ikisi cumhurbaşkanının yetersizliği doğrultusunda oy

kullanırsa anayasa gereği durum dinî lidere iletilir ve dinî lider cumhurbaşkanını azletme hükmünün gerçekleşmesini sağlamakla yükümlüdür.

2.3.4.2. Anayasayı Koruyucular Konseyi

Koruyucular konseyi İran yasama erkinin bir diğer kurumu olup bazı ülkelerde var olan Senato'ya benzer bir görevi üstlenmektedir. Şöyle ki Mecliste onaylanan yasaların geçerli olması için bu konseyden de onay alınması gerekmektedir.

Koruyucular konseyi İran İslam Cumhuriyeti'nin denetleyici kurumlarından olup 12 kişiden oluşur. Bunlardan altısı din adamı olup dinî lider tarafından atanır veya azledilirler. Diğer altısı ise hukukçudur ve yargı erki başkanının tavsiyesi ve meclisin onayıyla seçilirler.

Buna ek olarak, bu konsey seçimle oluşan tüm kurumlara aday olanların adaylıklarının uygunluğuna karar verme mercii olup bu yolla İran'ın tüm politikalarını ve bu arada dış politikasını etkileme kabiliyetine sahiptir.

2.3.5. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi

Bu konseyin temel görevi Meclis ile Koruyucular Konseyi arasında arabuluculuktur. Meclis çıkardığı yasaların Koruyucular Konseyi tarafından reddedilmesi halinde bu konseye nihai karar için gidebilir. Konseyin 44 sabit ve bir de konunun uzmanı misafir üyesi vardır. Sabit üyeler 5 yılda bir dinî lider tarafından seçilir. Genelde görev süresi biten üst düzey politikacılar hem tecrübenin devamlılığı hem de devlet sırlarının korunması amacıyla bu konseyde görevlendirilirler. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na göre bu konsey için sekiz görev belirlenmiştir 4 görev genel ve sürekli, 4 görev ise özel şartlarda ortaya çıkmaktadır.

2.3.5.1. Dört Genel Görev

1. Meclis ve Koruyucular Konseyi arasındaki ihtilaflarda maslahatı belirlemek.
2. Rejimin genel politikalarının belirlenip yazımının gerçekleştirilmesi.
3. Dinî liderin talebiyle sistem sorunlarının çözülmesi

4. Konsey ile ilgili sorular hakkında görüş belirtmek

2.3.5.2. Dört Dönemsel Görev

1. Dinî liderin anayasanın 112. Maddenin icrası hususunda talebiyle ona danışmanlık yapmak

2. Dinî liderin ölümü, istifası veya Uzmanlar Konseyi tarafından azledilmesi durumunda üç kişilik bir heyetle dinî liderlik vazifesini vekâleten sürdürmek.

3. Dinî liderin azil ölüm veya istifası durumunda Rehberlik Konseyi yarasını onaylamak

4. Anayasanın yenilenmesi durumunda buna katılmak.

Maslahat Konseyi aynı şekilde bir Stratejik Araştırmalar Merkezi'ne sahiptir. Bu merkezde çok önemli farklı konular derinlemesine araştırılmakta ve sonuçlar dinî lidere sunulmaktadır. Bu yüzden burası iç ve dış politika konusundaki stratejilerin belirlenmesinde oldukça önemli roller üstlenme potansiyeline sahiptir.

Aynı şekilde belirtilmelidir ki bu Araştırma Merkezi başkanları da oldukça önemlidir. Bugüne kadar üç kişi başkanlık görevi üstlenmiştir Bunlardan birincisi Seyyid Muhammed Musevi Hoinia (1368-1371), ikincisi Hasan Ruhani (1371-1392) -ki şu anda cumhurbaşkanıdır ve kabinesinden birçok isim bu merkezden seçilmiştir- üçüncü ve şu andaki başkanı ise hâlihazırda İran dış politikasının baş aktörü olan Ali Ekber Velayeti'dir.

2.3.6. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi

İran dış politikasında dikkate değer etkide bulunan kurumlardan burada ele alacağımız son organın adı Milli Güvenlik Yüksek Konseyidir. Bu konsey İran'ın milli menfaatleri, güvenliği, toprak bütünlüğü ve milli egemenliğini koruma amacıyla olup başkanı cumhurbaşkanıdır. Konsey, İran'ın dış politika ve güvenlik konularında en önemli karar alıcı organı olarak görülmektedir. Konsey üyeleri ülkenin en üst düzey siyasî, askeri ve istihbarat sorumlularından oluşmaktadır.

Konseyin hedefleri şunlardır:

1. Dinî lider tarafından tayin edilmiş genel Politikalar çerçevesinde ülkenin savunma ve güvenlik politikalarının belirlenmesi.

2. Genel savunma ve güvenlik önlemleri ile ilişkili olarak siyasî istihbarat, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetler arasında koordinasyonu sağlamak.

3. İç ve dış tehditlere karşı ülkenin maddi ve manevi imkânlarından faydalanmak.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ

İran'da Pehlevi Hanedanı dönemi geçtiğimiz yüzyılda İran'ın en önemli dönemlerinden olup birçok iniş çıkışa sahne olmuştur. Bu hanedan İran'ın gerek iç gerek dış politikasında yaşanan değişim ve gelişmelerde oldukça önemli roller oynamıştır. Bu bölümde kısaca Pehlevi saltanatı süresince İran dış politikası ele alınacaktır.

3.1. RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI (1925-1941)

1925-1941 arası Rıza Şah dönemi İran dış ilişkileri iki kitap esas alınarak tahlil edilecektir. Bunlar Ali Asgar Zerger ve Abdurrıza Huşeng Mehdevi'nin çalışmalarıdır. Zerger 'Rıza Şah Dönemi İran-İngiltere Siyasî İlişkiler Tarihi' isimli kitabında özel olarak araştırmasını İran-İngiltere ilişkilerine yoğunlaştırmış ve İran'ın Almanya gibi ülkelerle ilişkilerine de İngiltere ile ilişkileri kapsamında ayrıntılarda değinmekle yetinmiştir. Bu yüzden denilebilir ki bu çalışma söz konusu dönemde İran'ın genel dış ilişkilerinden çok sadece İngiltere ile ilişkileri konusunda uygun bir kaynaktır.

Mehdevi ise 'Pehlevi Dönemi İran Dış Politikası' isimli yedi bölümlük kitabının iki bölümünü Rıza Şah dönemi İran dış ilişkilerine ayırmıştır ancak görüldüğü kadarıyla Mehdevi'nin yazım tarzı diplomatik geçmişinden izler taşır ve bir tür olay aktarımı veya gazeteci tarzını benimser. Oysa Zerger kitabını bir araştırma-analiz hassasiyeti ile kaleme almıştır.

Biz bu bölümde konuyu daha iyi analiz edebilmek için meseleyi dört ana başlık altında inceleyeceğiz. Birinci bölümde uluslararası sistemin İran dış politikasına etkisi ele alınacaktır. İkinci bölümde iç durum ve İranlı siyasetçilerin dış ilişkilere etkisine değinilecektir. Üçüncü bölümde İran'ın muhtelif ülkelerle ilişkisi konu bağlamı incelenecektir. Dördüncü bölüm ise sonucu kapsayacaktır.

3.1.1 Uluslararası Sistemin İran Dış Politikasına Etkisi

1920'li yıllarda dünya bir taraftan gerçek galibinin İngiltere olarak görüldüğü büyük ve korkunç bir savaştan yeni çıkmıştı, diğer taraftan da Rusya'da çarlığın Bolşevikler eliyle yıkılmasının üzerinden birkaç yıl geçmişti. Bu şekilde İran'ın Kuzey sınırlarının hemen ötesinde genç Sovyetler Birliği Devleti içerideki pozisyonunu görece sağlamlaştırmış, yavaş yavaş kabuğundan çıkmaya ve nüfuzunu civar ülkelerde Marksist Leninist ideoloji eşliğinde arttırmaya başlamıştı. Bu yeni devlet İngiltere önderliğindeki Batı kapitalizmi için yeni ve ciddi bir tehdit olarak görülüyordu. Ancak öte taraftan bu dönem Rıza Şah'ın yıldızının en parlak olduğu dönemdi. Çünkü önceki yüzyıl boyunca İran'ın zayıflatılmasının ana aktörleri olan iki etkin ve rakip devlet yani Sovyetler Birliği ve İngiltere bu kez farklı sebeplerle Tahran'da güçlü ve istikrarlı bir merkezi devlet istiyorlardı.

“Sovyetler Birliği jeostratejik açıdan Güney sınırlarında sağlam bir rejim istediği için önce Rıza Han hükümetini ardından onun saltanatını destekledi.”⁹⁶

“İngilizler bu dönemde siyasetlerini Prensip olarak İran'da muktedir ve güçlü bir devlet doğrultusunda oluşturmuşlardı. Çünkü İran, Afganistan, Irak ve Hindistan'da komünist nüfuzu engelleyebilmeleri için bu gerekliydi”⁹⁷

Buna göre belirtmek gerekir ki uluslararası sistemin Rıza Şah'ın saltanatının ilk yıllarında nispeten uygun ortamı, bir yandan onun içeride gücünü sağlamlaştırmasına yardımcı olmuş, diğer yandan İran'a bazı sınır ötesi çıkarlarını korumak ve yenilerini elde etmek için manevra alanı tanımıştır. Bu durum aşağı yukarı Almanya'nın yeni bir güç olarak ortaya çıkması ve Rıza Şah'ın bu üçüncü güce yaklaşma eğilimi

⁹⁶ Abdurrıza Huşeng Mehdevi, *Siyaset-i Hâricî-yi İran der Dovlet-i Pehlevi (1300-1357)*, Neşr-i Peyka, Tahran. 1377, s. 21.

⁹⁷ Mehdevi, age, s. 22.

göstermesine kadar sürdü. Elbette İran, Afganistan ve Türkiye arasında gerçekleşen Sadabad Paktı da aynı uluslararası sistemin İran dış politikasına etkisi bağlamında değerlendirilmelidir.

Ancak İkinci Dünya Savaşı ve Hitler Almanya'sı tehdidi uluslararası sistemdeki mevcut dengeyi bozdu. Bu kez rakip devlet olan Sovyetler ve İngiltere ortak düşman karşısında ittifak kurdular. Bu dönemde Rıza Şah savaşta tarafsızlık ilanında bulunmasına rağmen müttefik devletlerin saldırısıyla karşı karşıya kaldı ve saltanatı bırakmak zorunda kaldı. "Eylül 1941'de Rıza Şah ayağını Britanya nüfuz alanının ötesine uzatmak isteyince İngilizler Almanya'nın beşinci kolunun İran'da olması bahanesiyle ama gerçekte savaşın gerekleri ve Ortadoğu yolları ve petrolünü korumak amacıyla kadim düşmanları Sovyetlerle el ele verdiler ve kendi yarattıkları diktatörü bu iş birliklerine feda edip sahne dışına ittiler."⁹⁸

Görüldüğü üzere uluslararası durum özellikle Rıza Şah'ın saltanatının ilk yıllarında ve yine son yıllarında sadece İran'ın dış ilişkileri üzerinde büyük etkide bulunmakla kalmamış aynı zamanda İran içinde de etkili ve esaslı yapısal değişikliklere yol açmıştır. Daha açık ifade etmek gerekirse uluslararası şartlar ve güçlerin yaklaşım tarzları Rıza Şah'ın hem tahta geçmesinde hem de tahttan ayrılmasında esas faktörlerden birisi olmuştur.

3.1.2. İç Vaziyet ve Şahsiyetlerin Dış Politikaya Etkisi

Yukarıda da bahsedildiği üzere Rıza Şah'ın yönetimi iki döneme ayrılabilir. Birinci dönemde güçlü müşavirlerden ve yakınlarından faydalanmış, kalıcı ve etkin faaliyetlerini de bu dönemde gerçekleştirmiştir. Dış ilişkiler ve politikada da Timurtaş gibi bu güçlü Şahıslar İran milli çıkar ve hedeflerine ulaşılması noktasında dikkate değer etkide bulunmuşlardır.

Ama İkinci dönemde Rıza Şah çevresindeki önemli isimleri kenara itti ve kendisi tek başına tek adam olarak diktatörce iç ve dış tüm konularda karar almaya başladı. Fransa ve ABD ile ilişkilerin nasıl koparılıp sonra tekrar kurulduğu bizzat Rıza Şah'ın dış politikadaki kişisel tarzı ve yaklaşımı ile ilgiliydi. Elbette şunu da belirtmek

⁹⁸ Age, önsöz.

gerekir ki İran'ın yapısal gerçekliği her iki dönemde de İranlı siyasetçilerin çok fazla hareket alanı imkânı bulmasını engellemekteydi.

3.1.2.1. İran'ın İç Durumu

Şah'ın politikalarının temel hedefi ülkeyi politik ve ekonomik alanda dışa bağımlılıktan kurtarmaktı... Rıza Şah seleflerinden, politik ve ekonomik olarak hala önemli oranda Britanya ve Sovyetlerin sultanı altında olan bir ülke devralmıştı. Bu yüzden de İngiltere'ye karşı sağlam bir duruş sergileme imkânına sahip değildi.

“Abartısız olarak denebilir ki Rıza Şah, iktidarının devam edebilmesi için Britanya'nın himayesine muhtaçtı. Bu yüzden ne Britanya'dan uzaklaşabilirdi ne de Britanya'nın İran'daki hayati çıkarlarını sorgulayacak gücü kendinde bulabilirdi.”⁹⁹ Bu kısa cümlelerden de anlaşıldığı üzere İran, Rıza Şah döneminde mevcut gerçeklikten dolayı zayıf bir devlet olarak görülüyordu. Bu şartlarda belki de karşı karşıya olduğu en iyi seçenek iki güçlü devlet arasında pozitif denge siyaseti takip etmektir.

3.1.2.2. Dış Politikada Etkili Şahıslar

“Şah'ın diplomatlardan nefret ettiği açık bir gerçektir... Mümkün oldukça diplomatik temaslardan kaçınıyor ve onu vezirine yaptırıyordu. İran'ın dış arenadaki resmi çıkarlarını takip eden kişi Timurtaş'tı.”¹⁰⁰

“Rıza Şah'ın saltanatı hükümet ve Meclisin rolünün minimuma inmesine neden oldu. Çünkü en üst karar alıcı merci bizzat Şah'ın kendisiydi... Bu dönemde ülkenin iç ve dış politikasını pratikte Timurtaş, Daver, Nusretuddevle üçlüsü Rıza Şah adına yürütüyorlardı.”¹⁰¹ Her ne kadar Rıza Şah dönemini kabaca iki döneme ayırmak mümkünse de hatırlatmak gerekir ki her iki dönemde de son sözü Şah söylerdi ve bu iki dönemin tek farkı danışmanlardı. Hatta Mehdevi'nin dediğine göre Timurtaş'ın Rusya'ya yakınlığı Rıza Şah'ın İngiltere ile ilişkilerinde denge kurma görüşünü bir şekilde etkilemiştir ki genel olarak Timurtaş'ın bunu sağladığı düşünülmektedir.

⁹⁹ Ali Asgar Zerger, *Tarih-i Revâbit-i Siyasî-yi İran ve İngilis der Dovre-yi Rıza Şah*, Mütercim Kava Beyat, Neşr-i Pervin, Tahran. 1372, s. 139-140.

¹⁰⁰ Age, s. 137.

¹⁰¹ Mehdevi, age, s. 23.

3.1.3. İran'ın Diğer Devletlerle İlişkileri

Rıza Şah döneminde İngiltere ve Sovyetler Birliği İran üzerinde en büyük nüfuz ve etkiye sahip iki devlettir. Bu yüzden bu bölümde İran'ın bu iki ülkeyle ilişkilerine özellikle değinilecek ardından İran'ın ABD ve Fransa ile olan sınırlı ilişkilerinden bahsedilecektir.

3.1.3.1. İran-İngiltere Arasında İlişki ve Meseleler

“Britanya Rusya'nın İran üzerindeki etkisini kendi sömürgesi olan Hindistan için tehdit olarak algıyordu. Neticede XIX. Yüzyıl, Rusya ve Britanya'nın İran üzerinde şiddetli rekabetine tanık oldu. Rusya'nın İran'ın bağımsızlığı üzerindeki tehdit ve ilerlemesi Britanya'nın Tahran üzerindeki nüfuzunu sürekli artırma çabasını gerekli kılıyordu.”¹⁰²

“ Britanya; Finlandiya, Baltık ülkeleri, Lehistan, Romanya ve Türkiye sınırlarından İran sınırlarına kadar askeri diktatörlük rejimlerini başa getirmeyi veya olanları güçlendirmeyi, böylece Sovyetler Birliği çevresinde kendi deyimleriyle komünizm mikrobunun Batı Avrupa'ya nüfuzunu engelleyecek bir sağlık kuşağı oluşturmayı başarmıştı ama Hindistan... ve Irak... için henüz bir çözüm yolu bulamamıştı ve gerçekte Sovyetleri kuşatan duvar İran tarafında açık kalmıştı.”¹⁰³ Görüldüğü üzere İngiltere birkaç nedenden dolayı İran'da bir darbenin hazırlayıcısı oluyor ve Rıza Han'a yönelik Özel himaye ve desteğiyle onu İran şahlığı makamına getiriyordu. Bu mesele iki ülke ilişkilerinin sonraki yıllardaki gelişmesini de gayet iyi açıklamakta ve göstermektedir.

Ancak Rıza Şah tamamen İngilizlerin etkisi altında hareket edecek birisi değildi. Her ne kadar iktidara gelmesini tam anlamıyla onlara borçlu olsa ve birçok durumda onların himayesini kazanmaya çalışsa da bazı analizlerin tersine Rıza Şah ve onun dış politika ekibi dış politikada bağımsız davranmanın yollarını aramışlardır.

¹⁰² Zenger, age, s. 57.

¹⁰³ Mehdevi, age, s. 7.

Rıza Şah'ın sonraki yıllarda İngilizlerin baş düşmanı Almanlarla ilişki geliştirme eğilimi bu iddianın ispatıdır. Zerger'in iki ülke ilişkilerini bölümlendirmede seçtiği dönemlendirme de aynı şeyi göstermektedir. O, iki ülke ilişkilerini 3 döneme ayırır. "... 1921-1925 arası istikrar dönemi, 1927-1934 arası genel müzakere dönemi ve son olarak ilişkilerin kötüleşmesi ve 1941'de Britanya'nın İran'a saldırmasıyla neticelenen dönem."¹⁰⁴

Birinci dönem, genel olarak iki ülke ilişkileri iyi ve yakın bir seyir izledi. İlişkilerin bu şekilde sürmesi konusunda en etkili isimlerden birisi Şah'ın kendisi ile çok yakın ve dostane ilişkilere sahip olan Britanya'nın Tahran Elçisi Sir Percy Loraine idi. "İran'a karşı izlenmesi gereken politika konusunda iyi ilişkiler ve müdahale etmeme ilkesini benimsiyordu."¹⁰⁵

Bu yüzdendir ki başlarda Rıza Şah İran ve dış ilişkiler ile ilgili hedeflediği reform ve değişiklikleri kolaylıkla gerçekleştirebildi. Ülkenin batı ve güneybatısında iktidarı sağlamlaştırmak, Huzistan'da Şeyh Haydar'ın yerel emirliğine son vermek, yabancılara tanınan kapitülasyon gibi bazı ayrıcalıkları ortadan kaldırmak, gümrük bağımsızlığı meselesi, İran borçlarının halledilmesi gibi hususlar bu dönemin başarıları arasındadır.

Ancak "İran hükümetinin D'Arcy Anlaşmasını sonlandırma girişimi İngiltere ile ilişkilerinde büyük bir krize yol açtı... İngiltere dışişleri bakanı da Milletler Cemiyeti'ne İran'ı resmen şikâyet etti."¹⁰⁶ Her ne kadar iki ülke arasında petrol konusundaki ihtilaf ve tartışmalar 1933'te imzalanan anlaşma ile İran'ın isteksizliğine rağmen çözüldüyse de Rıza Şah tarafından üçüncü güç siyasetinin benimsenmesi ve İran'ın Hitler Almanya'sına haddinden fazla yaklaşması İran-İngiltere ilişkilerinin kötüleşmesine neden oldu.

Sonuçta Almanların İran'da nüfuzlarının artması neticesinde "... İran İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanların İngiltere ve Rusya'ya karşı Ortadoğu'daki en aktif

¹⁰⁴ Zerger, age, s. 15.

¹⁰⁵ Age, s. 143.

¹⁰⁶ Mehdevi, age, s.35.

casusluk ve propaganda merkezine dönüştü.”¹⁰⁷ Önceki satırlarda da belirtildiği gibi bu durum Britanya, ABD ve Sovyetlerin İran’a ortak müdahalesi ve Rıza Şah saltanatının sonlanmasının bahanesi oldu.

3.1.3.2. İran-Rusya İlişki ve Meseleleri

Rıza Şah dönemi dış politikasının en karmaşık meselelerinden birisi Sovyetler Birliği ile ilişkilerdi. Rıza Şah’ın Sovyetler ile ilişkilerinin iki yönü vardı: Politik ekonomik bağımsızlık zemininin oluşturulması ve Rusya’nın İran siyasî sahnesine Komünizm elbisesiyle yeniden girme çabalarına karşı mücadele edilmesi.¹⁰⁸ Denebilir ki Rıza Şah ve dış politika ekibi iki ülke ilişkilerini görece iyi yönettiler ve 1941 Eylül ayına kadar Rusya’ya Kaçar dönemindeki gibi nüfuz ve müdahale izni vermediler.

3.1.3.3. İran-ABD İlişki ve Meseleleri

“Darbenin yapıldığı ilk andan itibaren İran hükümeti dış politika alanında ABD’ye yakınlaşmak suretiyle bir üçüncü güce bağlanmış oldu.”¹⁰⁹ Ama İngiltere’nin İran’daki geniş nüfuzu Amerika isimli yeni rakibinin İran’a kolaylıkla ve tüm alanlarda girişini engelliyordu. Bu yüzden de İngiltere’nin baskılarından dolayı İran ve ABD arasında imzalanan petrol anlaşmaları asla pratiğe dökülmedi. Kısa süre sonra da İran-ABD ilişkileri koptu. Çünkü ABD’deki İran elçisi Celal El-Saltana’nın yanlış araç kullanmaktan dolayı gözaltına alınmasından sonra zaten sınırlı olan iki ülke ilişkileri tamamen kesildi.

“ABD’nin İran’ın elçisinin gözaltına alınması nedeniyle özür dilemeye yanaşmaması ve özellikle ABD Dışişleri Bakanı’nın açıklamaları Rıza Şah’ın elçiyi geri çağırmasına ve Amerika ile siyasî ilişkileri kesmesine neden oldu.”¹¹⁰ Ancak 1938’de Roosevelt’in Tahran’a gönderdiği özel temsilcisinin özür dilemesi üzerine iki ülke ilişkileri tekrar kuruldu.

¹⁰⁷ Zenger, age, s. 391.

¹⁰⁸ Mehdevi, age, s. 28.

¹⁰⁹ Zenger, age, s. 98.

¹¹⁰ Age, s. 47.

3.1.3.4. İran-Almanya İlişki ve Meseleleri

Rıza Şah'ın Almanya siyaseti genel olarak. İran'ın Britanya ve Sovyetler Birliği'nin politik-ekonomik rekabet ve tasallutundan kurtulmak isteğinin yarattığı maslahata dayalı olarak tanımlanabilir. Almanya'nın İran'ın bankacılık, eğitim, petrol sanayisi veya savunma gibi alanlarında büyük tasallutu yoktu. Ancak Almanya'nın teknolojik kabiliyeti ve İran'a sanayi, dokumacılık ve lojistik alanlarda yardım konusundaki istekli tutumu İran'da Almanya için özel bir konuma yol açtı.¹¹¹ “5 yıl içerisinde yani 1941'e kadar... Almanya'nın İran'a ihracatı 5 kat arttı ve Almanya da İran'ın işlenmemiş ürünlerinin en büyük alıcısı oldu... Britanya açısından, Hitler'in ilk zamanlarında Almanya'nın varlığı İran'da Sovyet nüfuzunun ilerlemesine karşı verimli bir engel teşkil ettiğinden bu duruma karşı çıkmadı.”¹¹² Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Almanya'nın İngiltere ve Sovyetlerin ortak düşmanına dönmesi, Sovyetlerin İran'a saldırması ve İran Almanya ilişkilerinin kopmasıyla sonuçlandı.

3.1.3.5. İran-Fransa İlişki ve Meseleleri

İran ve Fransa, Rıza Şah döneminde büyük çaplı geniş ilişkilere sahip değillerdi. Üstelik İran'ın yeni Şahı Kaçar Şahların tersine Fransa gibi ülkelere geleneksel ziyaretler eğilimine sahip değildi. “1938 Aralık ayında birkaç Fransız mizah gazetesi Paris'te gerçekleşen bir sergi ile ilgili fotoğraf ve yazılar yayınladılar. Bunları hakaret olarak algılayan Rıza Şah bu yüzden Paris'teki elçisi Ebulkasım Furuher'i geri çağırdı ve Fransa ile siyasî ilişkilerin kesildiğini ilan etti. İki ülke arasındaki bu durum bir buçuk yıl sürdü.”¹¹³

Bu bölüm bir cümle ile özetlenecek olursa “Rıza Şah'ın politikalarının doğru incelenmesi neticesinde O'nun tek hedefinin yabancı müdahalelerine karşı İran'ı daha da güçlendirmek ve yabancı ülkeler nezdinde İran'ın saygınlığını arttırmak olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.”¹¹⁴

¹¹¹ Age, s. 391.

¹¹² Mehhdevi, age, s. 51.

¹¹³ Age, s. 46.

¹¹⁴ Zerger, age, s. 135.

20 yıllık bu dönemde Rıza Şah rejimi Komünizm karşısında sağlam bir set oluşturdu. İngiltere'ye olan borçlarının tamamını ödedi. Güney Petrol anlaşmasını 60 yıllığına uzattı. Şattularap'ı uluslararası dengelere de aykırı olarak İngiliz destekli Irak hükümetine bıraktı ve Londra'nın işaretiyle Sadabad Paktı'na katıldı. "Tüm bunlar yapılırken Halk kendi kaderlerini tayini noktasında hiçbir katılım ve görüş beyanı hakkına sahip olmadı."¹¹⁵ Bununla birlikte Rıza Şah'ın dış politikada başarılı sayılıp sayılmayacağı konusunda iki noktaya değinilebilir.

Birincisi İran'ın önceki hanedanı olan Kaçarlarla karşılaştırıldığında kolaylıkla denebilir ki Rıza Şah 20 yıllık yönetimi süresince önceki dönemden çok daha başarılı olmuştur. İran'ın içerideki ve dışarıdaki gücü daha da artmıştır ve yabancılarla girilen daha başarılı ve dengeli ilişkilerden ötürü İranlılar batılı anlamda eğitim, sanayi, ekonomi ve askeri alanlarda önceki döneme göre dikkate değer ilerlemeler kaydetmişlerdir.

İkinci olarak Rıza Şah'a şu ciddi eleştiride bulunulabilir: Rıza Şah görece iç ve dış politikadaki reform çabalarında başarılarına rağmen nihayetinde Almanlarla ilgili oynadığı kumar; birikimlerinin yağmalanmasına, bir kez daha İran'a saldırı bahanesi ortaya çıkmasına ve yabancıların özellikle de Rusların ülkeye girmesine neden olmuştur. Bu da İran'ın çıkarları ve toprak bütünlüğüne yönelik uzun yıllar sürecek sorun ve müdahalelere yol açmıştır.

Sonuç olarak meselelere özellikle de tarihe salt siyah-beyaz çerçeveden bakılamaz. Bu yüzden toplamda denilebilir ki Rıza Şah döneminde adına milli çıkarlar denilen hayati bir meselenin şekillendiğine tanık olmaktadır ve kendisine yönelik muhtelif alanlarda yapılan tüm eleştirilere rağmen bilinmelidir ki genel olarak dış ilişkiler konusunda nispeten başarılı bir politika izlemiştir. Ancak yine de son dönemde tarafsızlık politikası ilanına rağmen Almanlara zımni desteği müttefiklerin İkinci Dünya Savaşında İran'ı işgal etmesine, toprak bütünlüğünün tehlikeye atılmasına ve nihayet kendisinin de devrilmesine yol açan bir bahane yaratmış olması da O'nun dış politikadaki başarısızlıklarıdır.

¹¹⁵ Mehdevi, age, önsöz.

3.2. MUHAMMED RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ İLİŞKİLERİ (1941-1979)

Bu bölümde Muhammed Rıza Şah dönemi İran dış politikası, Abdurrıza Huşeng Mehdevi'nin 'Pehlevi Dönemi İran Dış Politikası' ve Ali Rıza Ezğendi'nin 'İran Dış İlişkileri: 1941-1979' isimli kitapları esas alınarak kısaca incelenecektir. İki araştırmacının da bu dönem İran dış politikasını birbirine yakın kronoloji ile beş döneme ayırmış olmaları dolayısıyla burada da konunun daha iyi anlaşılması için aynı bölümlendirmelere riayet edilecektir.

3.2.1. 1941-1951. Arası Birinci Dönem: İkinci Dünya Savaşı Sonrası İran

“16 Eylül 1941 günü müttefik Güçler Tahran'a girmeden önce Rıza Şah saltanattan çekildi.”¹¹⁶ “17 Eylül günü Muhammed Rıza Şah, Meşrutiyet esasına bağlı kalacağına dair Mecliste yemin ederken Sovyet ve İngiliz güçleri Tahran'a giriyorlardı.”¹¹⁷ İran'ın Müttefikler tarafından işgal edilmesi, bu işgalin sonucu olarak Azerbaycan ve Kürdistan gibi yerlerde yaşanan olaylar ve Müttefiklerin İran'dan çıkmasından sonra ABD'nin üçüncü güç olarak aşamalı bir şekilde İran siyaset sahnesine girmesi 40'lı yıllarda İran'ın en önemli dış politika meseleleri arasında yer almaktadır.

İran'ın bu 10 yıldaki dış politika ve ilişkilerinin daha doğru anlaşılması için uluslararası sistemde soğuk savaşın başlaması, dekolonizasyon sürecinin başlaması ve yine ABD'nin aşamalı olarak bölgede İngiltere'nin nüfuzunda olan bölgelerde onun yerini almaya başlaması gibi süreçlerin dikkate alınması gerekmektedir.

Soğuk Savaş, iki rakip süper güç arasındaki bloklaşma ve yeni sınırların düşmanlıkları arttırdığı böylesi bir iklimin eseri olarak dönemin ABD Başkanı Truman İran topraklarını üçlü anlaşma esasına göre terk etmesi konusunda Sovyetler Birliği'ne

¹¹⁶ Ali Rıza Ezğendi, *Revâbit-i Hâricî-yi İran 1320-1357*, Neşr-i Kums, 14. Baskı, Tahran. 1392, s. 102.

¹¹⁷ Mehdevi, age, s. 77.

ültimatom verdi. Böylece ABD'nin etkin baskısı ve dönemin İran Başbakanı Ahmet Kavvam'ın başarılı politik girişimleri sonucunda Sovyetlerin İran'ı işgali ve Azerbaycan ve Kürdistan'daki ayaklanmaları desteklemesi meselesi sona erdi. “Moskova’da Kavvam ve Sovyetler Birliği yetkilileri arasında bu anlaşmanın imzalanmasının ardından 1946 Mayıs ayının sonuna kadar Kızıl Ordu birlikleri İran topraklarını terk etti.”¹¹⁸

Bu dönemin değinmeye değer diğer noktaları hususunda şunlara işaret edilebilir: İran ve İngiltere arasında petrol krizi ortaya çıktı. İran’da ABD-İngiltere rekabeti yaşandı ve ABD’nin İran’da rolü himayeden arabuluculuğa yükseldi. Son olarak 1950 yılının mart ayında yeni İsrail devleti İran Muhammed Said Maragi hükümeti tarafından tanındı ve bunun neticesinde İran, Arap dünyasından ayrı düşmüş oldu.

Toplamda belirtmek gerekir ki İran’ın bu dönem dış politikası –Rıza Şah’ın devrilmesi ile ortaya çıkan bir dönemlik görece bağımsızlıkla birlikte- tamamen şekillenmekte olan Soğuk Savaş ilişkilerinin etkisindeydi. İran’ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü o günlerde gücünü artırmak, topraklarını genişletmek ve kendine bağlı bloku güçlendirmek isteyen Sovyetler Birliği’nin şiddetli tehdidi altındaydı. Ancak İran’ın dış politika alanında geleneksel tarzı olan üçüncü gücü devreye sokma siyaseti –ki o zamanlar bu ABD idi.- ve ABD’nin gittikçe zayıflayan İngiltere yerine Batı bloğunun liderliğine geçmesi durumu dikkate alınmalıdır. İran da bu bloka yaklaşma yönünde hareket ettiği için, meydana gelen durumdan istifade ederek Ruslar tarafından tehdit edilen toprak bütünlüğünü korumayı başardı. Fakat bu kazanıma karşılık olarak ABD’nin İran’ın iç işlerine müdahale etmesi ve tüm genel iç ve dış politikasının Batı bloğunun politikaları doğrultusunda belirlenmesi gibi bedeller ödedi.

3.2.2. 1951-1953 Arası İkinci Dönem: Negatif Denge Politikası

“İran’da negatif denge politikasının temelini atan kişi Musaddık’tır.”¹¹⁹ “Dr. Muhammed Musaddık’ın başa geçmesi ve petrol sanayisini millileştirmesi ile ilgili 9

¹¹⁸ Age, s. 15.

¹¹⁹ Age, s. 161.

maddelik yasayı uygulamadaki kesin kararlılığı neticesinde İran-İngiltere ilişkilerindeki kriz yeni bir aşamaya girdi.”¹²⁰

Musaddık 27 aylık yöneticiliği boyunca negatif denge politikasını eksiksiz uyguladı: Önce 20 Haziran 1951 tarihinde İran-İngiltere Petrol Şirketini tasfiye etti ve petrol sanayisi yönetimini İran Milli Petrol Şirketine verdi. İkinci olarak 29 Ocak 1953'te Hazar Denizinde Sovyetler Birliğinin elinde olan balıkçılık işini millileştirdi ve “İran halkının boynunda geçmişten kalan son sömürge zincirinin halkalarını çözdü.”¹²¹ Dr. Musaddık'ın başa geçmesi ve İran petrolünün millileşmesi, Melik Abdullah'ın Mescid-i Aksa'da öldürülmesi ve Mısır'da Hür Subaylar Darbesi İngilizlerin Ortadoğu'daki nüfuzuna peyderpey indirilen darbelerdir.¹²²

Her ne kadar İngiltere ve ABD ortaya çıkan krizin sona erdirilmesi için İran'a birçok plan sundularsa da hiçbirisi İran'ı razı etmedi. Bu nedenle sonunda İngilizler darbe planını devreye soktular ve ABD'nin yardımı ve iç çekişmeler neticesinde Musaddık'ı devirdiler.

Bu 2 yıllık kısa dönem İran'ın modern dönem iç ve dış politikasında belki de en hassas ve önemli dönüm noktalarından birisidir. Musaddık'ın kısa başbakanlık dönemi genel olarak onun İran petrolünü millileştirme vurgusunun etkisinde geçti. Meclisteki Musaddık taraftarlarının yardımıyla petrolün millileştirilmesi yasası Meclisten geçirilebildi, uluslararası camia ve mahkemelerde İran'ın haklılığı ispatlandı ve İngiltere bu şekilde yenilgiye uğratıldı. Buna ek olarak negatif denge siyaseti sonraki yıllarda ortaya çıkan Bağlantısızlar Hareketine ilham da verdi. Ancak tüm bu başarılarının bedeli olarak Musaddık; İngiltere, ABD ve Şah iş birliğiyle 19 Ağustos 1953 tarihinde gerçekleşen darbe ile başbakanlıktan devrildi ve yargılandıktan sonra sürgüne gönderildi.

“19 Ağustos 1953 darbesi istihbarat, askeri ve ekonomik faaliyetlerini İran'da yaygınlaştırma anlamında ABD'ye oldukça büyük fırsatlar sundu.”¹²³ Bu şekilde batılıların ABD'nin doğrudan varlığı ve himayesiyle gerçekleştirdikleri en açık gayri

¹²⁰ Ezğendi, age, s. 199.

¹²¹ Mehdevi, age, s. 164.

¹²² Age, s. 192.

¹²³ Ezğendi, age, s. 240.

meşru müdahale İran'ın yasal ve halk hükümetinin saf dışı kalmasıyla sonuçlandı ve bu da ABD'nin İran'da İngiltere'nin yerini almasının yolunu açtı. O günden sonra Amerika, İran siyaset sahnesinde mutlak nüfuz ve etkinlik sahibi oldu.

3.2.3. 1953-1961 Arası Üçüncü Dönem: Darbe Sonrası İran

“Darbe sonrasında Şah dış politikayı şahsen kontrol etmeye başladı, her ne kadar sonraki 10 yıl boyunca İran diplomasisi ABD-İngiltere'nin ortak kontrolü altında olsa da.”¹²⁴ “Yeni dış politikanın asli unsurunu batı ülkeleri ve onların başında da ABD ve İngiltere ile uyum ve bağlılık teşkil ediyordu.”¹²⁵

Mehdevi bu dönemden “Batı Blokuna Bağımlılık” olarak bahsetmektedir. Oysa Ezğendi bu dönemi İran dış politikasının şekillenmesinin başlangıcı olarak görmekte ve dönemi “Pozitif Nasyonalist” olarak isimlendirmektedir. O, her ne kadar bu kavramı açıklamaya pek girişmemişse de eserinin genelinde görüldüğü şekliyle Şah, halkın Musaddık'a yönelik sevgisinden dolayı komplekse kapılmıştı ve diğer taraftan da Musaddık'ın milliyetçi yaklaşımı içeride ve dışarıda genel kabul görmüştü. Neticede Şah da milliyetçilik kavramından faydalandı. O'nun bu kavramı kullanırken Musaddık'tan farkı negatif dengeye dayalı milliyetçilik yerine pozitif nasyonalizmi tercih etmesi oldu. Bunun sonucu İran'ın Batıya, özellikle ABD'ye daha çok yaklaşma ve bağlanması oldu.

ABD'nin acil yardımları, İngiltere ile ilişkilerin yenilenmesi, uluslararası petrol konsorsiyumu ile anlaşma ve bu krizin çözümü, Bağdat Paktına katılım, Sovyetler Birliği tehdidinin sürmesi, Irak'la kriz yaşanması, ABD ile savunma anlaşması ve bu ülkenin İran üzerindeki nüfuzunun mutlaklaşması gibi konular İran'ın Soğuk Savaşın sürdüğü ve dünyanın iki blok olarak şekillendiği o dönemdeki önemli dış politika meseleleridir.

¹²⁴ Mehdevi, age, s. 219.

¹²⁵ Ezğendi, age, s. 241.

3.2.3.1. İran ve Batı Bloku:

Bağdat Paktının hedefi İran, Türkiye ve Pakistan'da Sovyetlerin politik nüfuzu ve askeri tehditlerine karşı bir savunma hattı kurmaktır. İran'ın Bağdat Paktına katılması açıkça İran'ın üçüncü güç stratejisine dayanan geleneksel politikasını terk etmesi, Musaddık'ın bağlantısız dış politikasından vazgeçilmesi ve bunlara karşılık Batı ile iş birliğinin tercih edilmesi anlamına gelmektedir.

“1953 darbesi, konsorsiyum anlaşmasının kabulü ve İran'ın Bağdat Paktına katılması... her üç olay sırayla İran'ın ABD ile siyasî, petrol ve askeri ilişkilerinin gelişiminin göstergesidir.”¹²⁶ Darbe yönetimi muhtelif adımlar attı. Ezcümle İran'ın geleneksel negatif denge ve tarafsızlık politikalarına son verdi ve Bağdat (CENTO) Askeri Paktı'na katılıp ABD ile karşılıklı anlaşma yaparak ülkeyi tamamen Batıya bağladı. Üstelik bu yaptığıyla “hiçbir kazanım sağlamadan birçok düşman kazandı.”¹²⁷ Elbette Soğuk Savaş dönemi gerçekliği göz önüne alındığında Batıya yakınlık veya Mehdevi'nin deyiimiyle bağımlılığın hiçbir faydası olmadığını kolaylıkla iddia etmek mümkün değildir. Rusya karşısında İran'ın toprak bütünlüğünün korunması ve ortak paktlarda veya ABD himayesinde bulunmak en azından Sovyetlerin İran'a dair dış politikasında daha dikkatli olması sonucunu getirmiştir.

3.2.3.2. İran ve Doğu Bloku

İran'ın Sovyetlerle ilişkileri 1950li yıllar boyunca birçok iniş çıkışlarla birlikte yürümüştür. Bu ilişki tarzını dünyanın iki süper gücünün rekabeti ve İran'ın ABD yanlısı olmasıyla ilgili olarak değerlendirmek gerekir. Sovyetler Birliği aynı zamanda İran'ın Bağdat Paktına katılmasına da şiddetle karşı çıkıyordu. Aynı şekilde İran'la ilişkilerini iyileştirmek için çaba sarf ediyordu.

3.2.3.3. İran ve Ortadoğu

“...Ortadoğu'daki gelişmeler ve Mısır ve Suriye'nin Sovyetlere yakınlığı Şah'ı İsrail ile iş birliğine yöneltmişti... İran ve İsrail'in stratejik ilişkileri Eisenhower

¹²⁶ Ezğendi, age, s. 271.

¹²⁷ Mehdevi, age, önsöz.

doktrininin peşinden başladı.”¹²⁸ İran'ın İsrail'i tanıdığını ilan etmesi Mısır lideri Nasır'ın ateşli bir konuşma ile İran ile ilişkilerini kopardığını ilan etmesine neden oldu. Öte taraftan 14 Temmuz 1958 tarihinde gerçekleşen kanlı Irak devrimi Ortadoğu'daki tüm faraziyeleri altüst eden en önemli gelişmeydi ve Şah'ın ABD'nin askeri himayesine daha çok ihtiyaç duymasına neden oldu.

“Arap devrimi Irak'ın aşırı Arap ülkeleriyle aynı safa geçmesine yol açtı... Bu unsurların tamamı el ele verdiler ve bir kez daha Şattularap krizinin ortaya çıkmasına neden oldular.”¹²⁹ İki ülke arasında küçük çaplı sınır çatışmaları yaşandı ancak ABD ve İngiltere'nin baskılarıyla taraflar krizi dindirdiler.

3.2.3.4. İran'da Petrol meselesi

İran petrol tesislerinin mülkiyetinin İran'a geçmesi ve İran'ın kâr payının %50'ye çıkarılması şartıyla; petrolün bulunması, çıkarılması, pazar bulunması ve satışını Uluslararası Konsorsiyuma bıraktı.

3.2.4. 1961-1972 Arası Dördüncü Dönem: İran ve Yumuşama Dönemi

1960'lı yıllardaki İran dış politikasını Ezğendi 'Müstakil Milli Politika' Mehdevi ise 'Yumuşama Yılları' olarak isimlendirmektedir. 1960'lı yılların başlarında İki süper güç ABD ve Sovyetler Birliği arasında Soğuk Savaşın sona erdirilmesi zemini oluşuyordu. “ABD ve Sovyetler Birliği arasında yakınlaşma çağının başlaması... Küresel düzeyde Bağlantısızlar Hareketi ve OPEC gibi yeni olguların ortaya çıkması... Uluslararası şartları değiştirdi. Öyle ki İran gibi ülkelerin dış politikada daha fazla hareket etmesini sağlayacak şartlar oluştu.”¹³⁰

Muhammed Rıza Şah, Müstakil Milli Politika esasına göre Batıya bağlılık eksenli ilişkiyi de koruyarak İran dış politikasını üçüncü dünya ile geliştirmeye çalıştı ve iktisadi ve sosyal kalkınma sağlayabilmek için sanayi ülkeleri ile ilişkiler kurdu. Belirtmek gerekir ki İran dış politikasının bu dönemde en önemli konuları iki düşman blok arasındaki yakınlaşma ikliminden de etkilenerek şunlardı: İran, yabancı ülkelere

¹²⁸ Age, s. 284, 285.

¹²⁹ Age, s. 258.

¹³⁰ Ezğendi, age, s. 284.

kendi topraklarında füze istasyonları kurulması izni vermeyeceği konusunda Sovyetler Birliğine garanti verdi. Elbette uzun menzilli füze gücü artan ABD'nin onayıyla bunu yaptı. Şah'ın Ak Devrimi'nde ABD'nin rolü, Şah'ın Afganistan ve Pakistan arasında arabuluculuğu, CENTO'nun aşamalı olarak gerileyip Bölgesel Kalkınma Teşkilatının ortaya çıkması, ABD'de Johnson'un başa geçmesiyle İran-ABD ilişkilerinin eskisinden daha da iyi olması, Irak ile Şattularap konusunda yeniden ihtilaf yaşanması, Bahreyn sorununun çözümü, üçlü adaların konumu, Britanya'nın Basra Körfezi'nden çekilmesi gibi meseleler bu dönem İran dış politikasında yaşanan önemli gelişmelerdir.

“1959 müzakerelerinin tersine bu kez Sovyetler Birliği İran'la yakınlaşma üzerinden bunu Batı ile yakınlaşmanın başlangıcı kılmak istiyordu. Bu yüzden de 1959'da kabul etmediği füze istasyonu tanımını 1962'de kabul etti ve bu yumuşama sadece İran-Sovyetler Birliği ilişkilerinde değil, genel olarak Doğu-Batı ilişkilerinde iyileşme sağladı.”¹³¹

“Bu dönemin gerek iç gerek dış alanda en önemli politik-ekonomik gelişmesi şüphesiz OPEC örgütünün kurulmasıdır. OPEC'in asli hedefi üye ülkeler arasında diyalog sağlanarak ortak politika geliştirilmesini ve onların gerek tek başlarına gerek toplu olarak çıkarlarının en iyi yolla korunmasını sağlamaktır... Uluslararası ortamın uygunluğu... İran'a OPEC'te daha fazla rol alması gerektiğini düşündürdü.”¹³²

İran'ın 1960 ve 1970'li yıllardaki petrol politikası tamamen Müstakil Milli Politikaya dayanır. Petrol fiyatlarının yükselmesi Şah'ın manevra kabiliyetinin de yükselmesine neden oldu. Böylece Şah bu sayede ABD ve diğer ülkelerden silah alımı konusunda eli daha rahat olarak davranabildi. “ABD ile İran ilişkileri gittikçe daha da iyileşti... Şah'ın ABD gezisi İran'ın Sovyetlerden silah alması dolayısıyla İran-ABD ilişkilerinde ortaya çıkan yanlış anlamaları ortadan kaldırdı. ABD İran'a savunma gücünün teçhizi, özellikle hava gücü konusunda iş birliği yapacağı konusunda güvence verdi.”¹³³

¹³¹ Mehdevi, age, s. 300, 301.

¹³² Ezğendi, age, s. 304, 305.

¹³³ Age, s. 286-288.

Sonuç olarak uluslararası ortamın uygunluğu ve petrol fiyatlarındaki artış neticesinde Muhammed Rıza Şah ABD ile olan yakınlığını arttırmakta olmasına rağmen dış politikada diğer süper güç olan Sovyetlerle de bir tür denge oluşturup bölgesel düzeyde İran'ın rolünü arttırmayı başardı.

3.2.5. 1972-1979 Arası Beşinci Dönem: Bölgesel Hegemonya 'ya Doğru İran

İran'ın bu dönemdeki pozisyonunu Mehdevi 'Bölgenin Jandarması' olarak, Ezgendi ise 'Müstakil Milli Politikanın ikinci dönem ve bağıllığın tahkimi yılları' olarak tanımlar. İran dış politikasının bu dönemdeki en önemli meseleleri şunlardır: Nixon Doktrini ve İran'ın bölgesel rolünün artması, dünya pazarında petrol fiyatlarının artması, İran ordusunun Dofar Savaşı'na katılması, 1975 Cezayir Anlaşması ve Irak'la Şattularap sorununun çözülmesi, Şah'ın Afrika Boynuzu ve Afganistan'daki başarısızlığı, Carter'ın başa geçmesi ve ABD'nin İran politikasının değişimi.

3.2.5.1. İran ABD İlişkileri

3.2.5.1.1. Nixon Doktrini:

ABD'nin Vietnam'da yenilgiye uğraması, bu savaşın getirdiği ağır maliyet, genel ABD düşmanlığının dünyada artması gibi hususlar Amerikalıların yeni bir strateji geliştirmelerine neden oldu. Buna göre kendine yakın ve nispeten güçlü olan bölgesel devletlerden istikrar ve güvenlik için istifade edilecekti. Bu çerçevede Basra Körfezindeki güvenliğin askeri sütununu İran, ekonomik sütununu ise Suudi Arabistan oluşturdu. Bu şekilde konumlandırılması Şah'ın elini gelişmiş silahların ABD'den alımı konusunda oldukça rahatlattı.

İran'ın askeri gücünün artmasının sonucu onun dış politika alanında başka ülkelere dair açık ya da gizli bazı girişimlerde bulunması oldu. Irak Kürtlerinin Baas rejimine karşı desteklenmesi, Dofar ayaklanmalarına karşı Umman'a asker çıkarmak, ABD'nin tavsiyesiyle Somali, Ürdün, Fas ve Kuzey Yemen'e silah göndermek bunlar

arasındaydı. Ordusu güçlendikçe “Şah’ın diğer ülkelerin işlerine karışma arzusu ve bölgenin Jandarması rolünü ifa isteği de artıyordu.”¹³⁴

3.2.5.1.2. Carter Dönemi:

Carter’ın kazanması ile birlikte İran ve ABD arasında bir güvensizlik ve belirsizlik durumu ortaya çıkmaya başladı. “Jimmy Carter’ın ikinci önemli kararı diktatör rejimlere silah satışının durdurulması idi... Carter yönetiminin faaliyetleri aşamalı olarak gerici olarak görülen ve hepsi az ya da çok ABD’ye bağlı olan tek adam rejimlerinde insan hakları lehine etkide bulunmayı hedefliyordu. Elbette bunların hiç birisi bu durumdan İran kadar etkilenmiyordu.”¹³⁵ İran’ın stratejik önemi Amerikalıların İran’da reform için çaba sarf etmelerine ve Tahran ile bol kazançlı iş birlikleriyle insan haklarına saygı meselesini birleştirmek için uğraşmalarına neden oluyordu.

3.2.5.2. İran-Sovyet İlişkileri

1970’li yıllar boyunca İran, Kuzey komşusu ile ilişkilerinde iki konuda endişe içinde oldu. Birisi Sovyet filolarının Basra Körfezi ve Hint Okyanusundaki varlığı, ikincisi ise Sovyetlerin, İran ile düşmanca ilişkileri olan Irak ile gün geçtikçe artan ilişkileri. Ama “Sovyetler ekonomik çıkarlarını oradaki rejimin mahiyetine bakmadan İran ile ilişkilerini geliştirmekte görüyordu.”¹³⁶ Öte taraftan “Sovyetler uzun vadede ideolojik olarak kendisine yakın iradedeki iç politik güçlerin yönetimi ele geçirmesi umudunu taşıyordu.”¹³⁷ Bu yüzden de Şah’ın bölgesel politikalarına şaşkıncı derecede sessiz kalıyorlardı.

3.2.5.3. İran’ın Bölgesel Politikaları

3.2.5.3.1. Dofar Ayaklanması

İngiltere güçlerinin Basra Körfezi’nden çekilmesi üzerine Dofar isyancıları -ki başta Çin ve Güney Yemen ve sonrasında Sovyetler tarafından himaye ediliyorlardı- Umman Sultanına karşı gerilla savaşına giriştiler. Ama İran ordusu Sultan Kâbus’un

¹³⁴ Mehdevi, age, s. 407.

¹³⁵ Age, s. 463.

¹³⁶ Ezğendi, age, s. 318.

¹³⁷ Age, s. 325.

isteği ve Nixon Doktrini çerçevesinde 2 yıl içerisinde ayaklanmacıları tamamen etkisiz hale getirmeyi başardı.

3.2.5.3.2. 1975 Cezayir Anlaşması

Helsinki’de düzenlenen Avrupa Güvenlik Konferansı bir şekilde iki süper güç arasındaki düşmanlığın hafifleterek krizin yumuşatılması ve dünyanın muhtelif bölgelerindeki yönetim konusunda uzlaşa ile sonuçlandı. Bunun sonucu olarak “İran ve Irak krizi de mucizevi bir şekilde Şah ve Saddam’ın barışı ile sonuçlandı.”¹³⁸

Ama Carter’ın İstikrar Adası olarak ilan ettiği İran’da yaşanan protestolar 22 Ocak 1979 tarihinde İslam Devrimi ile neticelendi ve böylece Pehlevi saltanatının yıkılmasına ek olarak o saltanatın şekillendirdiği dış politika da tamamen ters yüz oldu. Böylece İran’da gerek iç gerekse de dış politika alanında yeni ve önceki döneme tamamen zıt bir mevsim başlamış oldu.

Sonuç olarak eğer ikinci Pehlevi dönemi İran dış politikasını çok kısa ve yoğunlaştırılmış şekilde anlatmak gerekirse söylenmelidir ki İran dış politikası bir açıdan iki süper güç arasındaki Soğuk Savaş ikliminden etkilenmiştir. Diğer açıdan ise dış politikanın iç politikanın uzantısı olduğu ve ondan ayrı düşünülmemeyeceği kuralı İran için de geçerli olmuştur.

İç şartlar göz önünde bulundurularak İran dış politikası kabaca 1953 darbesi öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayrılabilir. Her ne kadar darbe öncesi dönemde Musaddık hükümeti de dâhil olmak üzere muhtelif hükümetler ABD’ye olumlu yaklaşıma sahip olsalar da her zaman geleneksel orta yol ve tarafsızlık durumlarını mümkün oldukça koruyorlardı. Ancak darbeden sonra iç meşruiyetten tamamen yoksun hale gelen Şah, bütünüyle Batıya ve özellikle de ABD’ye yaslandı. Öyle ki İran, ABD’nin en önemli bölgesel müttefiklerinden birine dönüştü.

Bu yakınlaşma her ne kadar bir taraftan İran’ın iç ve dış politikasında bağımlılığa neden olduysa da diğer taraftan İran’ın bölgesel pakt ve ittifaklarda daha fazla yer almasına ve askeri gücünü Batı nezdindeki konumu ve Petrol fiyatlarının

¹³⁸ Mehdevi, age, s. 436.

artması sayesinde alabildiğine arttırmasına yol açtı. Böylece İran, Ortadoğu'nun en güçlü ülkelerinden biri olmaya doğru evirildi ve aynı şekilde bu konumundan Şattularap ve üçlü adalar gibi bölgesel sorunlarını halletmek ve Sovyetlere karşı toprak bütünlüğünü korumak için istifade etti. Elbette Şah'ın bu başarılarının yanında onun Afrika Boynuzundaki başarısızlığı ve Bahreyn'i geri almak konusunda direnmemesi ve ciddi çaba sarf etmemesi gibi başarısızlıklarını saymak da mümkündür. Ancak bütün bunlarla birlikte bazı ciddi eleştirilere rağmen ikinci Pehlevi Dönemi İran Dış Politikasının görece başarılı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM CUMHURİYETİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

Devrimin başarıya ulaşması ile birlikte İran'da sadece içerideki bütün güç birimleri temel ve devrimci bir değişim ile karşılaşmadı aynı zamanda bu değişimler yeni devletin dış politikasında da çok geniş ve kökten değişimlere yol açtı.

Bu bölümde kısaca İslam Devrimi sonrası İran dış politikası her cumhurbaşkanı dönemi için ayrı ayrı incelenecektir Buna göre İran dış politikası başta olan hükümetler baz alınarak şu sıralamayla ele alınacaktır: Mehdi Bazergan başbakanlığındaki geçici hükümet, Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanlığı dönemi, Muhammed Ali Recai'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi, Hamanei'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi, Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi, Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi, Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı dönemi ve Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi.

Elbette bu birbirinden farklı dönemler aynı zamanda iki farklı üst paradigmanın da yoğun etkisindedirler ve bu yüzden dönemlendirme yapılırken bu iki üst döneme de dikkat etmek gerekir. Bunlar Humeyni'nin dinî liderlik dönemi ve Hamanei'in dinî liderlik dönemidir.

İran dış politikası ve ilişkileri devrimin başından Ruhani dönemine kadar muhtelif makaleler ve iki ana kitap esas alınarak incelenecektir. Bu kitaplar Ruhullah Ramazani'ye ait olan *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının İncelenmesi İçin Analitik Bir Çerçeve* ve Ali Rıza Ezğendi'nin *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası* isimli eserleridir. Bu dönem dinî liderliğin iç ve dış politikalarının düzenlenmesindeki

nüfuzundan ötürü dinî liderlik açısından 2 genel döneme ve muhtelif hükümetler ve onların tutumları bağlamında alt özel başlıklara ayırılarak ele alınacaktır.

Bu dönemlerin analizine başlamadan önce belirtmek gerekir ki “Devrim sonrası İran dış politikasının doğru anlaşılmasını engelleyen iki farklı ama toptancı eğilim vardır. Bu eğilimlerden birincisi İran dış politikasını tamamen iç politikanın dışa yansımaları olarak sunmaktadır. İkinci eğilim ise İran dış politikasının tamamen jeopolitik açıdan incelenmesini öngörür.”¹³⁹ Oysa kanaatimizce doğru olanı bu dönemde yaşanan gelişmelere daha ortadan ve çok yönlü bakmak gerekmektedir.

4.1. HUMEYİNİ DÖNEMİ: NE DOĞU NE BATI POLİTİKASI (1979-1989)

Ayetullah Humeyni İran’da nihai karar alıcı olarak ne mutlak bir idealisttir ne de katıksız bir realist... Humeyni, İran’da siyasal yapı ve tarafların politik görüşlerinin farklılığını dikkate alarak şartlara bağlı olarak dengeleyici bir rol oynamış ve kendi ağırlığını o anda ülkenin genel çıkarına uygun gördüğü cenahın lehine kullanmıştır. “Onun Şah karşıtlarının lideri ve 1979-1989 arası ülkenin en büyük makamı olarak uygulamaları göstermektedir ki İdealizm ve Realizmin iç içe geçtiği karmaşık bir liderlik göstermiştir.”¹⁴⁰ Humeyni İran dış politikasını ‘Ne Doğu ne Batı’ sloganıyla belirtiyordu ancak onun döneminde iş başına gelen hükümetlerin her birisi bu sloganı kendi meşreplerince yorumlayıp birbirlerinden farklı ve bazen zıt dış politika yürüttüler. 1979-1981 arası dönem İran dış politikasında Ramazani’nin deyimleriyle millici bağlantısızlık siyaseti, Ezğendi’nin deyimleriyle ise maslahatçı realizm etkindi. Ancak 1982 ile 1989 arasında idealizm veya değerçi söylem İran dış politikasının ana çizgisini şekillendirdi.

4.1.1. Mehdi Bazergan ve Geçici Hükümet Dönemi

Yukarıda değinildiği üzere Ramazani geçici hükümetin tercih ettiği politikayı millici bağlantısızlık olarak, diğer yazar ise maslahatçı söylem veya Realizm olarak tanımlayıp diğer dönemlerden ayırmışlardır. Ancak belirtmek gerekir ki bu

¹³⁹ Ruhullah Ramazani, *Çarçubi Berâyı Berresi-yi Siyaset-i Hâricî-yi Cumhûrî-yi İslamî-yi İran*, Mütercim; Ali Rıza Tayyib, Neşr-i Ney, Tahran. 1382, s. 57.

¹⁴⁰ Age, s. 69.

isimlendirmelerin her ikisi veya diğer dönemlere dair isimlendirmelerde bir metodoloji veya bilimsel yaklaşımlardan ziyade kişisel eğilim ve tercihler etkindir.

“Ayetullah Humeyni'nin 4 Şubat 1979'da Mühendis Mehdi Bazergan'ı yeni geçici hükümetin başbakanı olarak atadığı zaman onun hükümetinin birinci önceliği Şah rejimi ile ABD arasındaki tek taraflı bağımlılığa dayalı ittifakın sona erdirilerek iki ülke arasında eşitliğe dayalı ilişki kurmaktır.”¹⁴¹ Bazergan bir tür bağlantısız politika benimsedi ve onun inancına göre İran'ın büyük güçler karşısındaki politikası Musaddık'ın politikası gibi olmalıydı.

Geçici hükümet uluslararası anlaşmalara bağlı kalmaya, diğerlerinin içişlerine müdahaleden sakınmaya ve devrimden dolayı bir kriz aşamasına girmiş olan İran'ın diğer ülkelerle ilişkilerini iyileştirmeye çalışıyordu. Bu yüzden de ne Doğu ne Batı sloganını negatif denge politikası olarak yorumlamayı tercih ediyordu.

“Geçici hükümetin politikası teori ve pratikte aslında tamamen Batıya eğilim ve Doğu'nun nüfuzundan endişe ile maluldü. Bu yüzden de diğer devletler, özellikle de ABD ile ilişkileri iyi tutmaya çalışıyordu.”¹⁴² Ancak bu dönem İran dış politikasında benimsenen yaklaşıma rağmen belirtmek gerekir ki Bazergan her ne kadar İran-ABD ilişkilerinin devrim öncesi şekline ciddi eleştiriler yöneltiyorduydu da İran'ın ihtiyaç duyduğu gelişmeleri yakalayabilmesi için Batının, özellikle de ABD'nin teknolojisine ihtiyaç olduğunu düşünüyordu.

Bu yüzden Bazergan ABD ile ilişkilerin karşılıklı saygı çerçevesinde yeniden düzenlenerek devam etmesi için çaba sarf ediyordu. Ama “geçici hükümetin ABD ile ilişkileri sürdürme eğilimi diğer gerekçelerle birlikte onun İran siyaset sahnesinden dışlanması ve çekilmesine neden oldu. Bunun somut bahanesi ise Bazergan'ın ABD güvenlik danışmanı Brezinski ile görüşmesi oldu.”¹⁴³

İran İslam Cumhuriyeti tarihinde dönüm noktalarından birisi olan ABD elçiliğinin öğrenciler tarafından işgal edilmesi olayı Bazergan ve onun taraftarları olan Milli Mezhebi'lerin yöneticiliğinin sonu oldu. Humeyni elçilik işgalini ikinci devrim

¹⁴¹ Age, s. 59.

¹⁴² Ezğendi, age, s. 11.

¹⁴³ Age, s. 12.

olarak nitelendirdi ve öğrencileri destekledi. Bu olay her ne kadar önceden bunun için planlanmış olmasa da sonuçta dış politikada milli çıkarları önceleyen bir ekip ve akımın tasfiyesine yol açtı.

4.1.2. Ebul Hasan Benisadr'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Beni Sadr, İran İslam Cumhuriyeti sistemi içerisinde seçilmiş olan ilk Cumhurbaşkanıdır. Ancak İran'da Devrim yanlısı yazarların birçoğu, sonunda görevden alınıp kaçmakla sonuçlanan hikâyesinden dolayı genel olarak onun dönemini yok sayarlar. Örneğin Ezğendi'nin kitabında ilginç bir nokta vardır. O, çalışmasında bu döneme değinmez oysa kendi sınıflandırmasında bu dönemi isim vermeden maslahatçı ve realist söylem döneminin bir parçası olarak görür.

Her ne kadar böyle bir olay gerçekleşmiş, Humeyni tarafından desteklenmiş ve geçici hükümetin istifasına yol açmış olsa da Ramazani de ABD elçilik işgalini idealizm ve karşılaşmanın başlangıcı olarak görür. Millici bağlantısızlık ve Realizm politikası Bazergan tarafından yürütülüyor olsa da Bazergan'ın 1979 Kasım ayında iktidardan düşmesiyle sona ermedi. O andan itibaren İran dış politikası iki farklı genel tutum arasında kalmıştır. Hem önce Dışişleri Bakanlığı, ardından Cumhurbaşkanlığı makamında bulunan Beni Sadr, hem de sonraki Dışişleri Bakanı Sadık Kutbzade dış politikada Musaddık ve Bazergan'ın bağlantısızlık politikasının sürdürücüsüdür.

Kutbzade de asıl rakibi Beni Sadr kadar, kendi selefleri olan Musaddık, Bazergan, Sincabi ve Yazdi –ki bunlar bağlantısızlık kavramını tercih ediyorlardı- gibi önceliği İran'a veriyorlardı ve bu açıdan bunların tamamı idealist devrimcilerin sert eleştirileriyle karşı karşıya kalıyorlardı. Devrimciler 'Musaddık'ın yolu' yerine 'İmamın çizgisini' takip ettiklerini söylüyorlardı. Ama eş zamanlı olarak "... idealistler İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının diğer çizgisinin mimarıydılar ve onlar Humeyni'nin söylem ve politikalarını kendi eğilimlerine göre yorumluyorlardı. Hepsinden de öte onların yorumları iki temel konu etrafında yoğunlaşıyordu: İran'ın Doğu ve Batı ile ilişkileri ve İslam Devrimi ihracı."¹⁴⁴

¹⁴⁴ Ramazani, age, s. 64.

Sistem ve İslam'ın çıkarlarını önceleyen idealistler ile milli çıkarları önceleyen realistlerin karşılaşmasının neticesi, idealistlerin zaferi ve realistlerin siyaset sahnesinin dışına itilmesi oldu. Bu yüzden Beni Sadr da canını kurtarmak için ülkeden kaçmaktan başka çare bulamadı.

4.1.3. Hamanei'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Hamanei Cumhurbaşkanı seçildiğinde İran-İrak savaşı gittikçe şiddetleniyordu. Ancak Hamanei Cumhurbaşkanı olmasına rağmen Başbakanlık görevi Humeyni'nin desteğiyle Mir Hüseyin Musevi'ye, savaşın sevk ve komutası işi de Rafsancani'ye verildi.

“İran İslam Cumhuriyeti'nde 1982'den ateşkesin İran tarafından kabul edildiği 1988'e kadarki 6 yıllık zaman zarfında dış politikada idealistler realistlere üstün geldiler.”¹⁴⁵ İdealistler ne Doğu ne Batı idealine yönelik yorumları ve bölge ülkelerine devrim ihracı çabalarıyla İran'ın eskiden olduğundan daha fazla inzivaya çekilmesine yol açtılar. “İran'ın çatışmacı politikası nedeniyle Ortadoğu'da bir tek müttefiki kaldı; o da Suriye idi. Bölgenin diğer tüm hükümetleri İran'ın Devrim ihracı çabalarından ötürü değişik oranlarda tehdit hissine kapıldılar.”¹⁴⁶

“Devrim ihracının her yıl Hac mevsiminde Suudi Arabistan'da düzenlenen merasim ve propaganda yoluyla gerçekleştirilme çabası ve Devrim muhafızlarının Lübnan'a geçip Hizbullah ve İslâmî Emel hareketlerini himaye etmesi İran'ı bölgede yalnızlaştırdı.”¹⁴⁷ Hatta “Devrim ihracı çabaları İran'ın Sovyetlerle ilişkilerinde var olan sorunları daha da şiddetlenirdi.”¹⁴⁸

İran'ın dış politikada bu yıllarda ulaşmayı düşündüğü hedefleri arasında İslam Devrimi ihracı, kültürel ve askeri iki boyutlu Cihat teorisi, emperyalizm karşıtlığı ve mustazaf halkların uyanışı, dünya Müslüman halklarının özellikle de kültürel ve mezhebi ortak noktalardan dolayı üzerinde daha fazla durulan Basra Körfezi halklarının uyanışı gibi unsurlar vardı.

¹⁴⁵ Age, s. 67.

¹⁴⁶ Age, s. 67.

¹⁴⁷ Age, s. 67.

¹⁴⁸ Age, s. 67.

“Diğer ülkelerin içişlerine karışma siyasetinin takip edilmesi, uluslararası ilişkiler alanındaki oyuncuların İran İslam Cumhuriyeti’ne dünya düzenini bozucu güç olarak bakmalarına ve bölgesel düzeyde de birçok ülkenin İran’ı milli çıkarları için fiili bir tehdit ve tehlike görmelerine neden oldu.”¹⁴⁹

Bu çatışmacı politik yaklaşımın neticesi olarak İran bu dönemde şiddetle yalnızlaştı ve öyle bir hava oluştu ki İran Irak-Savaşı’nda esas saldırgan taraf Irak olmasına rağmen uluslararası camiada bu hususta daha çok İran kınandı ve mahkûm edildi. Bu durum 1988 yılında 598 sayılı Ateşkes kararının kabul edilmesine kadar devam etti. Bu dönemde İran olabilecek en kötü ve zor duruma düşmüştü. Petrol fiyatlarının düşmesi, Irak’ta bazı operasyonlarda yenilgi, Hac katliamının ardından Suudi Arabistan ile ilişkilerin kopması, Batılı güçlerin İran’ın terörizme ve bölgesel istikrarsızlığa yatırımları gerekçesiyle uyguladıkları baskılar ve ülkenin vahim ekonomik durumu İmam Humeyni’nin kendi deyimiyle zehir dolu kâseyi içmek gibi olan BM kararını kabul etmesine neden oldu. Ancak bu zorunlu ateşkesin kabul edilmesi Ramazani’ye göre İslam Devrimi’nin bekasını sağlamıştır.

4.2. HAMANEİ’NİN DİNİ LİDERLİĞİ DÖNEMİ (1989-...)

“İmam Humeyni liderliğindeki İran dış politikasının gerek teoride gerek pratikte ana sloganı olan ne Doğu ne Batı teorisi Hamanei ile birlikte değişti ve hem Güney hem Kuzey oldu.”¹⁵⁰ Elbette burada baz aldığımız iki kaynağa da bakıldığında görülmektedir ki bu politik yaklaşımın asıl mimarı Haşimi Rafsancani’dir.

Hamanei’nin liderliği konusunda belirtmek gerekir ki O, başlarda Rafsancani’nin dış politika yaklaşımlarını aynen uyguluyordu. Ancak zaman içerisinde Rafsancani’den ve sonrasında Hatemi gibi reformculardan farklı, kendine has bir çizgi oluşturdu. Bu yüzden onun politikaları 2000’li yılların eşliğinde iken bir tür Batıya karşıtlık ve Doğuya yakınlık şeklini aldı.

¹⁴⁹ Ezğendi, age, s. 14.

¹⁵⁰ Ramazani, age, s. 67.

4.2.1. Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Savaşın neden olduğu tahribat ve bunun sonucunda ortaya çıkan maddi manevi sorunlar, savaş göçmen ve esirleri sorunu, üretim merkezlerinin yok edilmiş olması, milli servetin azalması ve ekonomik kuşatma gibi unsurların etkisiyle İran devleti aşamalı bir şekilde istemeyerek de olsa uluslararası sistemin gerçeklerini ve içerideki kriz durumunu kabullendi. Dolayısıyla ülkenin iç durumunu düzeltmek ve ülkeyi yeniden imar etmek için ekonomik reformları birincil öncelikli hedef olarak benimsedi. “Bu dönemin merkezi söylemi dış politikanın düzenlenme ve icrasında İslâmî değerlere uygun pragmatizm oldu.”¹⁵¹

Bu dönemde devrim ihracı konusu yavaş yavaş bir kenara bırakıldı. “Bugün Rafsancani'nin dediğine göre İran dış politikasının temelini diğer ülke halklarının toprak bütünlüğüne, sosyal ve dinî değerlerine saygı esası oluşturmaktadır.”¹⁵² Bu yeni politikanın sonucu, ülkenin ekonomik kapılarının dış sermayeye açılması oldu. Ülkede çökmüş olan sanayinin tekrar diriltilmesi için dönemin hükümeti bir tür yeniden imar seferberliği başlatma ve sürdürme çabasına girdi.

Dış politika bağlamında denebilir ki Rafsancani'nin birinci döneminde çok yeni ve özel bir şey yapılmadı ve genel olarak iç sorunlarla uğraşıldı. Ancak onun Cumhurbaşkanlığının ikinci döneminde yavaş yavaş bölgede ılımlı uzlaşma politikası güdüldü. Her ne kadar Mykonos olayı gibi meseleler yer yer İran için problemlere neden olduysa da Rafsancani dönemi genel olarak yalnızlık ve inzivadan çıkılarak bölgesel aktif ılımlılık siyasetine sahne oldu. Denebilir ki nispeten başarılı da oldu. Rafsancani özellikle Suudi Arabistan'la dostça ilişkiler geliştirme yoluyla bir yakınlaşmaya yol açtı ve kendinden sonraki Hatemi hükümetinin uzlaşma politikasına ortam hazırladı. Gerçekte uzlaşma siyasetinin gerçek kurucusu Rafsancani idi ancak sonuçları Hatemi döneminde görülmeye başlandığından Hatemi'nin adıyla anılır oldu.

¹⁵¹ Ezğendi, age, s. 15.

¹⁵² Ramazani, age, s. 83.

4.2.2. Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Bu dönemi Ramazani 'İran dış politikası varsayımlarının demokratik Barış'a doğru değişmesi' olarak, Ezğendi ise 'siyaset merkezli költürçölük söylemi' olarak tanımlamıştır. Ezğendi'ye göre özellikle Rafsancani'nin son dönemlerinde ortaya çıkan görece realizm bu dönemde devam etmiştir. Şu farkla ki "ekonomik iyileşme ve devletçi sanayinin kalkınmasına öncelik veren politika, yerini siyasî kalkınmaya bıraktı ve tek kutuplu sistemin reddedilmesi anlamında Plüralizmin ve költürlerarası eşitliğin kabulü dış politikanın ana söylemi oldu."¹⁵³

Uzlaşa ve barış içerisinde bir arada yaşamaya dayalı yeni dış politika esasına göre İran'ın uluslararası sahnede medeni bir güç olarak hareket etmesi gerekiyordu. Gerçekte yeni dış politika özellikle kaybedilen uluslararası itibarın geri kazanılması çabasıdır. Bu dönemde yayılcı ve tahrik edici sloganlardan kaçınılarak barış, dostluk ve birlikte yaşam sloganları dış politikada temel slogana dönüşmüştür.¹⁵⁴

Muhammed Hatemi, bu şekilde Cumhurbaşkanlığının ilk döneminde İran'ın uluslararası ilişkilerdeki sert imajının düzeltilmesi ve Avrupa ülkelerinin eleştirel diyalogdan yapıcı diyalogu geçmeleri konusunda başarılı olmuş ve dünyanın İran'a bakışı iyileşme yoluna girmiştir.

Hatemi'nin başarısının zirvesi olarak onun 1997'de Medeniyetler arası Diyalog tezini ortaya koyması, bu şekilde dünyanın İran'a saygısının kazanılması ve sonrasında da bu tezin BM tarafından kabul edilerek 2001 yılının Medeniyetler arası Diyalog yılı olarak adlandırılması gösterilebilir.

Ancak Hatemi ve onun gibi diyalog, realizm ve ılımlılık yanlılarının Aşil topuğu İran Devleti'nde atanmış güçlerin nüfuzunun çok fazla olması ve bunların Hatemi'den farklı düşünmeleri idi. Örneğin Hatemi CNN kanalına etkili bir röportaj verdi ve onun bu röportajda ABD halkı ve devleti ile ilgili sözleri iki ülke ilişkilerinin düzelmesi için olumlu bir dalgaya yol açtı. Ancak hemen ardından sadece 3 gün sonra İran dinî lideri Hamanei Amerika karşıtlığını oldukça sert bir üslupla dile getirdi ve

¹⁵³ Ezğendi, age, s. 18.

¹⁵⁴ Age, s. 20.

Hatemi'nin tüm çabasını boşa çıkardı. İran dinî liderinin karşı çıkması nedeniyle ABD ile sorunların çözülememiş olması Hatemi döneminin zayıf noktaları arasında sayılmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen cesaretle denilebilir ki bu dönem dış politika ve dış dünya ile ilişkiler bağlamında İran İslam Cumhuriyeti'nin devriminden sonraki en iyi dönemidir.

4.2.3. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Ahmedinejad dönemi İran dış politikası kişiye özel bir dönemi tecrübe etti. Bu dönemde İran Cumhurbaşkanı Devrim'in unutulmuş ilk yıllarındaki esaslara dönme iddiasını gündemleştirdi.

Ahmedinejad görev süresinin daha başlarında Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde takip edilen Batı ile ilişkilerin düzeltilmesi ve uzlaşma politikalarını bir kenara koydu. Durdurulmuş olan İran'ın uranyum yoğunlaştırma faaliyetlerinin ve genel nükleer programının tekrar başlatılmasına tek taraflı olarak yeniden girişti.

O, bölge ülkelerine karşı da farklı bir politika izlemeye başladı ve genel olarak İran'ın Suudi Arabistan gibi ülkeler ile o anda var olan nispeten iyi ilişkileri yeni sorunlarla daha da problemlili hale geldi. Bu dönemde İran-Türkiye ilişkileri de problemlili bir yola girdi ve taraflar özellikle Ahmedinejad'ın son dönemlerinde pratikte Irak ve Suriye politikalarıyla karşı karşıya geldiler. Soykırımını inkârı ve İsrail'in varlığına yönelik peyderpey söylemsel saldırılar, Ahmedinejad'ın kendine has şüpheciliği sonucunda takip ettiği bir diğer problemlili alan oldu.

Bu dönemde İran dış politikası, önceliğini Avrupa ile yakınlaşmaktan genelde solcu olan Venezüella, Bolivya, Peru ve Küba gibi Latin Amerika ülkeleri ile yakınlaşmaya doğru değiştirdi. Taraflar arası ilişkiler oldukça iyi hale geldi ve İran bu ülkelerde ciddi yatırımlar yaptı.

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun uyarılarına kulak asılmaması İran'ın nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine ve meselenin tamamen politikleşmesine neden oldu. Bu durum pratikte İran'ın devrim sonrası en önemli diplomatik problemine dönüşmüş oldu.

Güvenlik Konseyi'nde İran aleyhine 5 farklı karar onaylandı. Başka bazı ambargolar da İran'ın nükleer programı ve hatta ordu ve ekonomisinin aleyhine olarak uygulanmaya kondu. Ancak yüksek petrol fiyatları ve bunun sonucunda elde edilen yüksek gelirler bir süre hükümetin bu ambargoları önemsememesine neden oldu. Ancak ilginç bir şekilde Ahmedinejad Cumhurbaşkanlığının son yılında bizzat kendisi İran-ABD ilişkilerinin mimari olmaya çalıştı ancak onun bu şevk, yaklaşım ve görüşleri ne diğer İranlı makamlar ne de ABD tarafından olumlu karşılandı.

4.2.4. Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiş olmasını İran iç kamuoyunun Ahmedinejad'ın iç ve dış politikalarına tepkisi olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü onun politikaları nihayetinde İranlıların sorunlarının ve uluslararası ambargoların artmasına ve petrol üretiminin düşüp İran parasının dramatik düzeyde değer kaybetmesine yol açmıştı.

Aynı şekilde iç ve dış aşırılıklar İran halkının Ahmedinejad'dan oldukça farklı görüşlere sahip birisini seçmeye yönelik tercihte bulunmalarına neden oldu. Bu şahıs aynı zamanda Hatemi ve Rafsancani nin dostu ve fikirdaşlarındandı.

Diğer bir anlatımla her ne kadar Ruhani düşünsel olarak ılımlı muhafazakâr sayılsa da pratikte reformların ve muhafazakâr karşıtlarının desteğini aldı. Böylece seçimleri kazanıp Kalibaf ve Celili gibi muhafazakâr rakiplerini yenilgiye uğratmayı başardı.

Ruhani'nin dış politikasının belirginleşen en önemli yüzü ABD ile sorunların nükleer enerji meselesi merkezli olarak çözüleceğine dair vurgusuydu. Bu doğrultuda İran'ın en iyi diplomatları arasında gösterilen Muhammed Cevad Zarif'i Dışişleri Bakanlığı makamına getirdi. Zarif, Devrim liderinin de güvenini kazanmış bir isimdir.

Görüldüğü üzere İmam Humeyni döneminin başlardaki akılcılık ve orta yolculuk politikası yerini aşamalı bir şekilde idealizm ve aşırıcılığa bıraktı. Ancak 1988 yılında Irak Savaşının sonuçlarından kaynaklı problemler idealizmin önüne duvar ördü ve bu mesele zorunlu olarak bir kez daha rasyonalizm ve orta yolculuğu İran siyasetine

hâkim kıldı. Ülkenin Cumhurbaşkanı olarak Rafsancani bu orta yolcu yaklaşımın en büyük hamisiydi. Söz konusu yaklaşım yavaş yavaş daha da güçlendi ve 1997 yılında Hatemi daha ciddi ve sistematik olarak bölge ve dünya ile uyumlu ve uzlaşmacı politikayı ilerleterek sürdürdü.

Ancak bu yıllarda seçilmiş hükümete paralel güçler sürekli reformcuların iç ve dış politikadaki isteklerinin gerçekleşmesine engel oldular. Rafsancani dönemi ve Hatemi'nin ilk iki yılında çok etkili olmadığını kolaylıkla söyleyebileceğimiz dinî lider yavaş yavaş daha da güçlendi ve genel karar alma süreçlerinde daha fazla etkili olmaya başladı. Devlet içerisindeki bu farklılık dış politikada ABD ile ilişkiler ve Ortadoğu barışı gibi bazı konulardaki tabuların yıkılmasına engel oldu. Bu durum halen sürmektedir. İran dış politikasında ilerlemeye engel bir diğer konu olarak da karar alma merkezlerinin çokluğu gösterilebilir.

4.3. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN RUSYA, AVRUPA VE ORTADOĞU KARŞISINDA DIŞ POLİTİKASI

Burada İslam Cumhuriyeti'nin Rusya, Avrupa Birliği ve bazı Ortadoğu ülkeleri ve gruplarıyla ilişkileri bazı Farsça kitap ve makaleler esas alınarak aktarılacak ve analiz edilecektir.

4.3.1. İran-Rusya Federasyonu İlişkileri

'Soğuk Savaş sonrası İran-Rusya ilişkileri' Politika ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi ile Uluslararası Hazar Denizi Araştırmaları Merkezi'nin ortak çalışması olan makalenin başlığı olup *Orta Asya ve Kafkaslar* Dergisinin 1387 Bahar 1.sayısında yayınlandı. Makalenin yazarları makalenin başında şu iddiada bulunmaktadır: "iki ülkenin iç şartları ve ihtiyaçları, devlete yönelik bölgesel ve küresel mevcut müşterek tehditler, jeopolitik unsur kalıbındaki Orta Asya, Kafkaslar ve Hazar Denizi bölgesinde ortak bölgeler oluşturmuş ve karşılıklı bölgesel ve küresel iş birliklerini ortaya çıkarmıştır ki hala genişleme potansiyeline sahiptir."¹⁵⁵

¹⁵⁵ Edisyon, "Revâbit-ı İran ve Rusiye Pes ez Ceng-i Serd", *Asya-yi Merkezi ve Kafkas*, S. 61, Bahar 1387. s. 2.

Ancak belirtildiği üzere yazarlar sanki iki ülke birbirine denk ve benzer güçlere ve çok sayıda ortak çıkara sahiplermiş gibi düşünmektedirler. Oysa gerçekte iki ülkenin muhtelif alanlar ve boyutlardaki mevcut özellikleri göz önüne alındığında böyle bir çıkarımın kesinlikle doğru olmadığı ortadadır. Bu türden bir yaklaşımı, karmaşık iddia ve tasavvurlar ile iki taraf arasındaki örneğin Hazar denizinde ülkelerin payının belirlenmesi gibi çözülememiş birçok sorunu görmezden gelmenin sonucu olarak görmek mümkündür. Elbette belirtmek gerekir ki aynı makalenin devamında bizim iddiamızı destekleyen ve bizzat yazarlarının iddialarına çürüten bilgiler de vardır. Örneğin:

“Rusya dış politikasının öncelikleri sırasıyla; Sovyetlerden kopmuş ülkelerle karşılıklı iş birliğinin güvenceye alınması, demokratik ve sağlam bir güvenlik sisteminin oluşması amacıyla Avrupalı devletlerle ilişkiler, ABD ile ilişkiler, Çin, Japonya, Hindistan ve Pakistan’ı kapsayan Asya ülkeleriyle ilişkiler ve İran’la ilişkilerin geliştirilmesi...(dir)”¹⁵⁶

Yani yazarlar tam olarak şu konuyu kabul etmektedirler ki Rusya için İran ile ilişkiler birinci değil beşinci sırada gelmektedir ve o da bir ülke olarak değil bölgesel politikasının bir parçası olarak bir öneme sahiptir. Tam bu doğrultuda yine yazarlar Rusya ve ABD arasında 11 Eylül sonrası meydana gelen gelişmeler ve bu meselenin İran-Rusya ilişkilerine etkisi konusunda şunları yazmaktadırlar: “İran İslam Cumhuriyeti’nin Hazar Denizi konusundaki çözüm önerisinin uygulanmaz olduğuna yönelik Rusların açıkça beyanı...”¹⁵⁷ Bizzat bu cümle veya iki ülke ilişkilerindeki sabit model, yazarların iddialarını reddedecek delillerdir. “Ne türden bir hükümet olursa olsun İran ne zaman güçlü olmuşsa Rusların İran’la ilişkileri iyi olmuştur ve ne zaman İran devleti zayıflamışsa Ruslar İran’ın iç durumundan faydalanmakta tereddüt etmemişlerdir.”¹⁵⁸

Ancak söz konusu makalenin ana düşüncesini sorgulamaya yetecek ve kendi yerinde oldukça önemli olan bu konudan ayrı olarak iki ülke arasında gittikçe artmakta olan muhtelif alanlardaki iş birliklerine de değinmek gerekmektedir. Yazarlar konunun

¹⁵⁶ Age, s. 3.

¹⁵⁷ Age, s. 3.

¹⁵⁸ Age, s. 4.

devamında iki ülkenin yeni dönemdeki ilişkilerini teknik ve teknoloji, askeri, bölgesel ve küresel meseleler gibi farklı alanlarda analiz etmektedirler.

Her halükârda şu inkâr edilemez bir gerçektir ki İran Son 20 yılda Rusya ile sürekli ilerleyen ilişkilere sahiptir ve bu artıştan memnun görünmektedir. Ticari ilişkilerde yer yer yaşanan dalgalanmalara rağmen son yıllarda artış gözlenmektedir ancak bu alışveriş eğrisine bakıldığında İran negatif durumdadır. “İran ve Rusya’nın enerji alanındaki ilişkileri ilerleme halindedir ve rekabet ve özel stratejik ve jeopolitik mülahazalar ekseninde kurulacak ortaklıklarla her iki taraf bundan çıkar elde edebilir.”¹⁵⁹

“İran-Rusya ekonomik ilişkileri son yıllarda ticari ve teknoloji boyutlarıyla daha da gelişmiş ve belirtildiğine göre 2007 yılında 3 milyar doları aşmıştır.”¹⁶⁰ “Nükleer enerji alanında analistlerin çoğu Buşehr nükleer santralının inşasını iki ülkenin iş birliğinin sembolü olarak ortaya koymuşlardır.”¹⁶¹ Gerçi yazarlar bu cümleyi olumlu bir yaklaşım olarak dile getirmişlerdir ancak Rusya’nın İran için yüksek Prestij anlamı olan Buşehr nükleer Santrali’nin inşası konusundaki çelişkili tavırları Rusya’nın İran karşısındaki tutumunun gösterilmesi açısından uygun bir örnektir.

Askeri teknoloji ilişkileri açısından belirtmek gerekir ki Rusya’nın İran ile askeri teknoloji alanındaki iş birliği süreci Kosova krizi ve Putin’in iş başına gelmesinden sonra temel değişimlere uğradı. 2000 yılında dönemin İran Cumhurbaşkanı Rusya ziyaretinden sonra “savunma dergisi *Jane*’nin bildirdiği şekliyle İran, Çin ve Hindistan’dan sonra Rusya’dan en çok silah alan üçüncü Ülke oluyordu.”¹⁶² Ama “Rusya sürekli askeri teknolojilerinin İran’a transferi konusunda özel kısıtlamalar getirmiş ve hatta İran’ın füze sanayisindeki gelişmeleri konusunda endişelerini belirtmiştir.”¹⁶³

Ancak belirtmek gerekir ki Ahmedinejad hükümetinin şeffaflıktan uzak olması ve o dönem yüksek Petrol gelirleri iki ülkenin askeri alım satım konusunda şüpheleri de

¹⁵⁹ Age, s. 9.

¹⁶⁰ Age, s. 11.

¹⁶¹ Age, s. 13.

¹⁶² Age, s. 17.

¹⁶³ Age, s. 17.

barındırmıştır. İlişkilerdeki bu muğlak ve karanlık boyut 2009 İran cumhurbaşkanlığı seçimlerine hile katıldığı iddiasıyla yapılan protesto yürüyüşlerinde İran'ın klasik kahrolsun Amerika sloganı yerine kahrolsun Rusya sloganları atılmasına neden oldu. Bunun nedeni Rusya'nın askeri konularda Ahmedinejad hükümetiyle yakın ama bulanık iş birliği içerisinde olduğu ithamlarıdır.

İki ülkenin Orta Asya, Kafkaslar, Hazar Denizi ve Ortadoğu gibi muhtelif bölgelerle ilgili politikalarının analizi de bu makalenin bir başka bölümünü oluşturmaktadır. Bu analizler şu varsayımına paralel olarak yazılmıştır: “Bağımsız ve güçlü bir Rusya ve bağımsız ve güçlü bir İran; Çin, Hindistan ve Brezilya gibi yeni güçlü ülkeler dikkate alındığında... uluslararası sistemde sinerji imkânı doğuracaktır.”¹⁶⁴ Elbette bazı açılardan bu varsayım doğru olarak kabul edilebilir ancak gerçekçi ve kuşatıcı bir bakışla yaklaştığımızda görürüz ki böyle bir analiz gerçekçilikten uzak bir iyimserlik içermektedir.

Örneğin Tacikistan krizinin çözülmesinin sonucu, yazarların iki ülkenin bölgede öncekinden daha da birbirlerine yakın oldukları iddiasının tersine zıt çıkarların göstergesidir. Yazarların kendi itiraflarına göre Tacikistan krizinde “her halükarda maalesef bu olay daha çok Duşanbe Hükümeti'nin çıkarları lehine ve Rusya'nın bölgesel konumunun güçlenmesi lehine çözüldü.”¹⁶⁵ Veya Rusya'nın İran'ın Hazar gölüne komşu ülkelerin payı konusundaki önerisine yönelik uzlaşmaz muhalefeti iki ülkenin çıkarlarının çatıştığı bir diğer önemli problem alanıdır. Bu olaylara ek olarak Buşehr Santrali'nin bir türlü bitirilememesi ve Rusya'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde İran aleyhine olan ambargo kararlarını onaylaması gibi hususlardan da bahsedilebilir.

İran, ABD karşıtı politikalarında özellikle son yıllarda Rusya ve Çin gibi ülkelerle daha çok yakınlaşmayı öncelikli hedefleri arasına koymuş olmasına ve bir tür ABD karşıtı cephe oluşturma çabası içerisine girmesine rağmen “Ruslar ABD karşısında bir uluslararası cephe kurulması gerektiğine inanmamaktadırlar. Hatta eğer ABD'nin tek kutupluluğunu değiştirmek isteseler bile bunu Avrupa, Çin ve Hindistan

¹⁶⁴ Age, s. 18.

¹⁶⁵ Age, s. 20.

ile yapmayı tercih ederler. Rusya Ermenistan meselesi gibi bölgesel sorunlarda bile İran'la iş birliğine inanmıyor. Bölge dışı meselelerde Rusya'nın ABD ile iş birliği imkânı, alanı ve konuları İran'la olduğundan çok daha fazladır.¹⁶⁶

4.3.1.1. İran'ın Nükleer Enerji Dosyası

Ruslar baştan itibaren kırmızı çizgileri olarak İran'ın NPT sözleşmesine aykırı davranışını belirtmişler ve ilan etmişlerdir ki öyle bir durumun ortaya çıkması halinde İran'ı düşman olarak tanımlayacaklardır. Bazıları şuna inanıyor ki Rusya'nın İran'ın nükleer programı karşısındaki politikası üç unsurdan etkilenmektedir. Bunlar, İran'ın hedefleri konusundaki şüphe ve tereddüt, kendi ekonomik çıkarlarını sağlama çabası ve bu krizin yönetimine katılım çabasıdır.

Sonuç itibarıyla iki ülke iç sorunları ve dış dünyaya dair farklı sorunlardan ötürü birbirlerine ihtiyaç duymuşlardır. ABD'nin hegemonyası karşısında önemli ortaklar gibi birbirlerine yaklaşmış ve bel bağlamışlardır. Ancak Rusya her halükârda kendini Avrupa'da olarak tanımlanmakta ve kendi Avrupalı kimliğine Putin ve Medvedev döneminde de çok önem vermektedir. Hatta ABD hegemonyasının sınırlandırılması konusunda daha çok Avrupalı güçlerle çalışmak istemektedir. Rusya en az Batı kadar İran'ın İslâmî ve devrimci yapısından endişelidir.

İran'da iktidarda olan muhafazakârların iyimser yaklaşımlarına rağmen Rusya hiçbir zaman İran için iyi bir müttefik olmamıştır ve olmayacaktır. Rusya'nın Batı ile karmaşık ilişkilerinden dolayı Moskova hiçbir zaman İran'ın hatırı için Avrupa ve ABD'ye karşı dikilmez ve bu şekilde bu durum ittifak ile sonuçlanmamış ve sonuçlanmayacaktır. Hatta önemli iş birliği alanlarında bile hala yeterli noktaya gelinememiş ve iki ülke, ilişkilerini iki halkın çıkarları ve gerçek arzuları doğrultusunda ilerletmemişlerdir.

4.3.2. İran-Avrupa Birliği İlişkileri

Hüseyin Nowruzi tarafından derlenen 'İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasına Bir Bakış' isimli kitapta İran-AB ilişkilerine dair dört makale yer almaktadır. Bunlar;

¹⁶⁶ Age, s. 28.

Ahmet Nakipzade'nin 'Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'daki Son Şansı: Bağımsız İnan.' Seyit Abbas Arakçi'nin 'Avrupa'nın Yeni Güvenlik Stratejisi ve İnan İslam Cumhuriyeti.' Sait Haluzade'nin 'İnan İslam Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği Arasında Kurucu Diyaloglar: İslam Devrimi'nin Başından Beri İlişkilere Bir Bakış.' ve Muhammed Rıza Deşiri'nin 'İnan Avrupa Birliği İlişkileri: Engeller-Senaryolar.' isimli çalışmalardır.

Nakipzade makalesinde varsayımını şöyle açıklamaktadır "İnanıyoruz ki Avrupa ve Amerika rekabetinin kökü çok eskiye dayanmaktadır. Elbette bu rekabet Soğuk Savaş döneminde o dönemin sorunlarının altında kalmıştır. Ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra gün geçtikçe bu rekabet daha açık ve aleni hale gelmiştir."¹⁶⁷ Nihayetinde ise şu sonuca varmaktadır: "Avrupa, Amerika'ya karşı bir noktaya kadar bizimle müşterektir ve Amerika'nın tek kutupçuluğu nasıl tanımlanırsa tanımlasın Avrupa'nın çıkarlarına terstir. Bu yüzden İnan-Avrupa ilişkileri Avrupa'nın da lehine olabilecektir... Buna göre eğer biz bazı ithamlarla karşılaşmazsak, sınırlarımızı bilirsek ve şartları anlarsak bu durumda İnan-Avrupa Birliği ilişkileri iki tarafın da çıkarına olabilir. İnan da içinde bulunduğu inziva ve darboğazdan bir oranda kurtulabilir."¹⁶⁸

"İnan Avrupa ilişkilerinin yeni dönem karakteriştiği yeni bileşenlere sahiptir ki güvenlik mahiyetleri vardır. Yine bu türden bir mahiyeti ilişkilere yüklemişlerdir."¹⁶⁹ Bu, Arakçi'nin söz konusu makalesinde İnan-Avrupa ilişkilerine dair kurduğu tek cümledir. Makalenin başlığına rağmen içerikte Avrupa'nın yeni güvenlik stratejisi analizine odaklanılmıştır.

Haluzade kendi fikirlerini anlatmaya şöyle başlar: "Avrupa Birliği üyelerinin İnan ve İnan'la ilişkiler konusunda ortak ve uyumlu görüşleri yoktur... Bu sebeple İnan'ın Avrupa Birliği ile ekonomik ve politik müzakere süreci zor bir süreçtir."¹⁷⁰ Haluzade, İnan-Avrupa Birliği ilişkilerini beş genel döneme ayırmaktadır. Bunlar; belirsizlik ve güvensizlik dönemi, geçiş dönemi, eleştirel diyaloglar dönemi, kapsamlı diyaloglar dönemi ve 11 Eylül sonrası dönemdir. Bu dönemleri analiz ettikten sonra şu

¹⁶⁷ Hüseyin Nowrozi, *Nigâhi be Siyaset-i Hâricî-yi Cumhuri-yi İslamî-yi İnan*, Merkez-i Çap ve İntişârât-i Vezâret-i Harice, Tahran. 1385, s. 181.

¹⁶⁸ Age, s. 188.

¹⁶⁹ Age, s. 206.

¹⁷⁰ Age, s. 207.

sonuca varmaktadır: “İran İslam Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği farklı değer kültür ve medeniyet havzalarında yer aldıkları için stratejik bir ilişki sağlayacak kaynaklardan yoksundurlar.”¹⁷¹ ve doğal olarak “Avrupa Birliği ile ilişkilerin her alanda ilerlemesi kolay olmayacak, zaman ve çabaya ihtiyaç duyan bir yöntem gerektirecektir.”¹⁷²

İran Avrupa ilişkilerinin karşı karşıya olduğu engelleri iç ve dış olmak üzere iki alana ayırmak mümkündür. Dehşiri de bu genel ayırım ile İran-Avrupa Birliği ilişkilerini analiz etmektedir. Pratikte üst politika ile ilgili konuları alt politika konularının öncüsü veya girişi olarak görmek gibi stratejik bir hatadan bahseden Dehşiri sonuç olarak Avrupalıların iktidar küfelerinin ağır olduğunu belirterek İranlı yetkilileri şöyle uyarmaktadır: “Sakın Avrupalılarda İran’ın bölgeyi istikrarsızlaştırdığı şeklinde bir zihniyetin oluşmasına neden olacak yüklemeler yapmayalım. Eğer bu zihniyete kapılırlarsa onların Ortadoğu’yu kendilerine yakın sınırlar olarak görmeleri göz önüne alındığında... İran’ı yıkıcı ve bozucu bir aktör olarak görecektir.”¹⁷³

Ancak tam da bu noktada belirtmek gerekir ki İran-Avrupa Birliği ilişkileri Devrimin hemen ertesinden itibaren belirsizlik doluydu ve çok sınırlıydı. Çünkü İran yıllarca uluslararası örgüt ve kurumlarda boş koltuk politikası güttü. Ancak Soğuk Savaş bittikten sonra taraflar arasındaki güvensizlik de azalmaya başladı.

İran’ın Irak savaşı döneminde ekonomi alanında özellikle Almanya ve İtalya ile daha iyi ilişkileri vardı. Bu dönemde her ne kadar Avrupalılar İran’a karşı Devrimin başlarında belirgin somut bir dış politikaya sahip değillerdiyse de ülkenin iç işleri ile pek ilgilenmediler ve genel olarak kendi çıkarlarının peşinde oldukları için bu mantığa uygun olarak ve özel sektörün de baskısıyla İran’la ilişki kurmaktan geri durmadılar. Örneğin Almanlar İranlılara silah satıyordu. Hatemi’nin İran’da cumhurbaşkanı olması ve onun dünya ve bu arada Avrupa’ya yönelik barışçıl yaklaşımı, taraflar arasında kurucu diyalogların gerçekleşmesine ve ilişkilerin ilerlemesine yol açtı. Ancak 11 Eylül Olayları Avrupalıların Amerika’nın baskı ve etkisiyle İran’la ilişkilerini güvenlikçi perspektif üzerinden sürdürmesine neden oldu. Ahmedinejad hükümetinin başa

¹⁷¹ Age, s. 227.

¹⁷² Age, s. 229.

¹⁷³ Age, s. 237.

geçmesiyle birlikte de Batılıların İran'a dair güvensizlikleri daha da arttı ve bu arttıkça İran-Avrupa Birliği ilişkilerinin düzeyi geriledi.

4.3.3. İran İslam Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Ülke ve Gruplarıyla İlişkileri

Muhammed Ali Mühtedi'nin 'Lübnan, Ortadoğu ve İran'daki Gelişmeler' Asgar Muhammedi'nin 'İran-Mısır ilişkilerine Bakış' Cabir Ensari'nin 'İran ve Filistin Meselesi' ve Saide Lütfiyan ile yapılan röportaj, 'İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasına Bakış' kitabının Ortadoğu bölümünde yer almaktadır.

"Lübnan'da yaşanan korku ve bunun bir noktaya kadar İsrail'in yayılmacı projelerini hayata geçirmesini sınırlıyor olması İran-Suriye ve Lübnan arasındaki iş birliğinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır ve sadece bu durum her üç ülkenin Filistin idealinin ve Arap-İslam Ortadoğu'sunun yararınadır. Bu üçlü arasında iş birliğinin sürmesi gerekmektedir."¹⁷⁴ Mühtedi tarafından kurulan bu cümleler İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının kurulduğu günden beri Lübnan'a yaklaşımını onaylamaktadır. Sözlerinin devamında dış politika sorumlularına bu politikanın devamı tavsiyesinde bulunur.

"İran ve Mısır, bölgesel iki önemli merkez olarak aynı zamanda birbirlerinin rakipleridirler de"¹⁷⁵. Asgar Muhammedi iki taraf arasındaki sorunlardan ve özellikle Mısır'ın İranlı devrimcilere yönelik düşmanlıklarından yüzeysel olarak bahsettikten sonra şu neticeye ulaşır: "Bütün bunlara rağmen Mısır'la ilişkiler bir zorunluluktur."¹⁷⁶

Cabir Ensari de yazısında İran dış politikasında Filistin meselesine değinir ve İran'ın Filistin'i himaye konusundaki tarihini devrimin çok öncesine 1947 yılına kadar götürür. Sonrasında devrimin lider ve öncü kadrolarının Filistinli liderler ile yakınlığını İran'ın resmi olarak İsrail'in ortadan kaldırılma stratejisinde önemli bir unsur olarak görür. Ancak nihayetinde "Hatemi'nin Cenevre'deki konuşmasında belirttiği... Eğer onlar kendileri iki devlet gibi bir başka sonuca ulaşırlarsa biz buna engel olmayız, şeklindeki sözlerine"¹⁷⁷ işaret eder. Yazar buradan yola çıkarak İran'ın Filistin

¹⁷⁴ Age, s. 148.

¹⁷⁵ Age, s. 150.

¹⁷⁶ Age, s. 152.

¹⁷⁷ Age, s. 162.

meselesinde bundan sonra seçeceği yöntemin bununla ilintili olacağını varsayar. Ancak sonraki yaşananlar göstermiştir ki yazar muhafazakâr Ahmedinejad hükümetini ve bu hükümetin bir kez daha İsrailsiz bir dünya düşüncesini savunacağını ve bu alanda devrimin başlarındaki gibi bir hava oluşturacağını öngörememiştir.

Lütfiyan ile yapılan röportaj konusunda da belirtmek gerekir ki söyleşinin dağınıklığı ve konunun genişliğinden ötürü ona derli toplu bir makale gibi bakılamaz. Dolayısıyla sadece onun sözlerinden bir noktayı burada zikretmek ile yetineceğiz: “Eğer biz, yani İran İslam Cumhuriyeti Ortadoğu’da asli bir aktör olmak istiyorsak inzivada kalmamalıyız, evimizin kapılarını kapatmamalıyız ve küçük büyük diğer aktörlerle ilişkide olmalıyız.”¹⁷⁸

Yukarıda aktarılan konuların dışında belirtmek gerekir ki devrimden önce Dışişleri Bakanı muhtelif devletlerle ilişkiden sorumlu tek makamdı. Devrimden sonra yeni bir anlayış ortaya çıktı ve o da devlet dışı grup, hareket ve aktörlerle özgürlükçü hareketlere destek ilkesi çerçevesinde ilişki kurma çabası idi. Bu amaçla Dışişleri Bakanlığı’nda bir merkez de kuruldu. Bu hareketlere örnek olarak muhtelif Filistinli gruplar ve Lübnan ve Irak’taki Şiiler gösterilebilir ki zirve noktası Hizbullah’ın İran’ın desteğiyle kurulmasıdır.

Ancak İran’ın Güney Lübnan’da İsrail ve bazen de ülke içindeki gruplara karşı mücadele eden bu silahlı grubu desteklemesi İran için çok pahalıya da mal olmuştur. İran’ın terörizme destek verdiğine yönelik uluslararası suçlamalar genel olarak İran’ın Hizbullah’ı desteği nedeniyle. Çünkü İsrail hamisi Yahudiler Batıda ve özellikle ABD lobileri ve büyük medya kuruluşları üzerindeki etkin güçleri sayesinde İran’ı uluslararası alanda bu şekilde göstermeyi başarmışlardır.

Değinilmesi gereken son konu Menuçehr Muhammedi’nin ‘Uluslararası Düzenin Geleceği ve İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası’ kitabında bahsettiği hususlardır. “Aktif, dinamik, etkili politika seçimi uluslararası ve bölgesel sahnede

¹⁷⁸ Age, s. 177.

güçlü bir aktör olarak siyasî değişimleri doğru okumak ve itham edilen değil iddia eden bir konuma gelmek, uzlaşî siyasetinin bir adım ilerisidir.”¹⁷⁹

Öyle görünüyor ki onun bu kitabını yazmasının amacı geçici hükümetten sonra dönemin İran hükümeti için yeniden bir doktrin ortaya koyma çabasıdır.

Muhammedi bu doktrini kurucu etkileşim olarak isimlendirmiştir. Ancak O, gerçekte ABD dışındaki dünya ile yapıcı/kurucu etkileşim gerçekleştirme peşindedir. Muhammedi'nin yazdıklarında ortaya çıkan şey onun Hatemi hükümetine ithamları ve dış politikasının pasif kaldığı iddiasıdır. Buna karşın Ahmedinejad'ın dış politikasını aktif olarak tanımlamıştır. Belirtmek gerekir ki Muhammedi'nin kurucu etkileşim dediği şeyle asıl kastettiği şey birbiriyle uyumlu değildir. Bunun yerine O, aslında kendi deyimiyle İran'ı itham edilen değil iddia eden çerçeveye sokmak istediği bir tür gerilim stratejisi geliştirmiştir. Bu ithamların ne olduğunu söylememiş, aynı zamanda bu ithamlarla ilgili sorunları çözmeden veya şeffaflaşmadan bunlardan kurtulmanın mümkün olup olmayacağından da bahsetmemiştir. Bu yaklaşım 'ileri kaçmak' politikasını hatırlatmış ve Ahmedinejad döneminin 4 yıllık karnesi de bu stratejinin başarısızlığı ve neticede İran'ın uluslararası düzeyde ve Ortadoğu'da daha fazla yalnızlaşmasına yol açmıştır.

4.3.3.1. İran İslam Cumhuriyeti'nin Irak İle İlgili Dış Politikası

Bu çalışmanın sonunda, Irak'ın İran dış politikasındaki stratejik öneminden dolayı, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının Irak'taki gelişmeler ile ilgili tutumu 2003-2014 arası baz alınarak ayrıca ele alınacaktır. Bu ilişkinin doğru analizi Türkiye için de stratejik öneme sahip olabilecektir.

“İran İslam Cumhuriyeti, Irak'taki Devlet Şura'sını tanıyan ilk devlet ve Saddam sonrası özel siyasî bir heyeti söz konusu Şura ile görüşmek üzere Irak'a ilk

¹⁷⁹ Menuçehr Muhammedi, *Ayende-i Nizam-ı Beynelmîl ve Siyaseti Hâricî-yi Cumhuri İslamîyi İran*, Neşr-i Vezaret-i Umur-u Hariciye, 2. Baskı, Tahran. 1387, s. 81.

gönderen ülke oldu. Bu Şurada çoğunluğun Şii olmasından dolayı bölge ülkeleri Şuraya ihtiyatlı ve soğuk yaklaştılar.”¹⁸⁰

Aslında Amerika'nın Irak saldırısından önce ülke dışındaki Saddam muhalifi Kürt ve Arap gruplar arasında Amerika'nın organizesi ile gerçekleşen toplantılara bakıldığında bile İran'ın Irak'ın geleceğinde oldukça etkin bir rol üstlenmeyi başaracağı belliydi. Çünkü muhaliflerin çoğu İran'ın müttefikiydiler veya eğer İran seksenli ve doksanlı yıllarda onları himaye etmemiş olsa belki de o toplantılara bile katılamayacaklardı. “İran İslam Cumhuriyeti'nin Iraklı Şii muhaliflerin en büyük destekçisi olarak rolü, Irak ile ilgilenen tüm uluslararası şahıs, ülke ve kurumlarca gayet iyi biliniyordu.”¹⁸¹ Aynı şekilde İran ve Kürtlerin ilişkisi; tarihî, etnik ve kültürel bağlara ek olarak Devrimin başladığı andan itibaren, ama özellikle Baas rejimiyle savaş esnasında dikkate değer bir ittifak düzeyindeydi. Bununla birlikte zaman içerisinde İran'ın Talabani liderliğindeki Irak Kürdistan Yurtsever Birliği Partisi ile ilişkileri daha da iyileşmiş ve tersine Barzani liderliğindeki Irak Kürdistan Demokrat Partisi ile daha mesafeli olmuştur.

Şii Araplar da bir başka gruptular. “İrak Şiiileri, İran halkıyla mezhep ortaklığından dolayı İslam Devriminden en çok etkilenen Iraklılar arasında başı çekiyorlardı.”¹⁸² Elbette Iraklı Şii gruplar Kürt gruplara mukayese edildiğinde sekiz yıllık savaşta Irak ordusuna karşı daha az rol aldılar ama bu dönemde birçok Iraklı muhalif Şii grup İran'da güçlendi ve bürokratik kadrolaşma işini geliştirdiler.

“İslam Cumhuriyeti Saddam Hüseyin'den Irak'ın tüm komşularından daha fazla zarar gördü ve bu yüzden onun devrilmesinden memnun olacaktı... Ancak aynı zamanda Saddam, Amerika yani İran'ın devrimden beri en büyük düşmanı olan güç tarafından devrilmiş ve bu düşman İran'ın doğu ve batı komşusu haline gelmişti.”¹⁸³ Yine de 2003'ün başlarından itibaren İran'ın dost ve müttefikleri iktidara geçti ve bu

¹⁸⁰ Hüseyin Emir Abdullahiyan, *Demokrasi Mutâarız-i Eyalet-i Müttâhid-i Amrikâ der Irak-i Cedid*, İntişârât-i Medya, Tahran. 1386, s. 90.

¹⁸¹ Habibullah Ebu Hasan Şirazi - Kamran Taremi, *Nakş-i Guruhha-yı Muarız der Revâbit-i İran ve Irak (1375-1378)*, Merkez-i Esnad-ı İnkilab-ı İslamî, Tahran. 1384, s. 224.

¹⁸² Age, s. 261.

¹⁸³ Gulamrıza Hüsrevi, *Çeşmendâz-i Irak-i Ayende; Berresi-i Revendhâ-yi Dâhili ve Hâricî*, Pejoheşkede Mütalaat-i Rahbordî, Tahran. 1390, s. 64.

İran için çok önemli ve dikkate değer bir konu idi. Böylece artık kendi bölgesel hedef ve çıkarlarını bu ülkede kolaylıkla gerçekleştirmesi mümkün hale geliyordu.

4.3.3.1.1. İran ve 2005 Seçimleri: Korku ve Ümit Düalizmi

Yukarıda da belirtildiği gibi Irak'ta 2003 yılında yaşanan gelişmeler ve ABD'nin buraya saldırısı ve sonrasında Saddam'ın Baas rejiminin devrilmesi İran için paradoksal sonuçları beraberinde getirdi. Şöyle ki bir taraftan İranlılar kendilerine karşı büyük yıkımlara yol açan sekiz yıllık bir savaşı başlatmış olan azıllı bir düşman ve İran için sürekli kriz potansiyeli taşıyan bir rakiplerinin ortadan kaldırıldığını görüyorlardı ve bu olumlu bir sonuçtu. Ancak diğer taraftan zaten zayıflatılmış olan bu düşman daha büyük düşmanı tarafından ortadan kaldırılmıştı. Bu aynı zamanda doğu sınırlarındaki Afganistan'dan sonra şimdi de batı sınırlarında ve sadece birkaç metre ötede Amerikan askerlerinin İran sınır ordusunun gözleri önünde, göz mesafesinde oldukları anlamına geliyordu. Dönemin ABD Başkanı Bush'un yaklaşımları, özellikle de İran'ı şer eksenine konumlandırmış olmasından dolayı Tahran için bu yeni ve ciddi bir tehditti.

Bu ikilik, pratikte de İran'ın ikili davranması ile sonuçlandı. Şöyle ki İran bir taraftan kendi dostlarını yani Şii ve Kürt grupları iktidara getirterek İran karşıtı eğilimlere sahip güçlerin iktidara geçmesini engellemek amacıyla yeni ve çok boyutlu bir çalışmaya başladı. Diğer taraftan ise İran Amerikalılarla bir tür güç dengesi sağlamak ve onların Bağdat'ta kalıcı ve güçlü olmasını engellemek zorundaydı. Çünkü o süreçte ABD'li bazı analist ve stratejistler açıkça İran'ı Amerika'nın saldıracağı üçüncü hedef olarak gösteriyorlardı. Bu yüzden böylesi bir ortamda İran Irak'ta 2005'te gerçekleşen seçimlerde muhtelif Şii partileri bir çatı altında toplamaya çalıştı. Onlarla eski iyi ilişkilerinden bu amaç için faydalandı. Aynı şekilde iki güçlü Kürt partisi Kürdistan Demokrat Partisi ve Kürdistan Yurtsever Birliği arasındaki ihtilafların azaltılması için çaba sarf etti. Böylece bu partiler de yeni bir hükümet oluşumu konusunda -hele Sünniler seçimi boykot kararı almışken- Şiiilerle birlikte hareket edeceklerdi.

Seçim sonuçları Sünnilerin boykotu ve Irak toplumsal yapısı dikkate alındığında aslında baştan belliydi. Şiiiler ve Kürtler kazanacaktı ve yeni devlet için

geniş bir koalisyon kuracaklardı. Diğer bir ifadeyle seçim sonuçları tamamen İran'ın çıkarları ve bazı endişelerinin sonlanması doğrultusunda olacaktı. Nihayetinde İran'ın 1985'ten beri müttefiki olan Celal Talabani Kürdistan listesinden Cumhurbaşkanı oldu. İbrahim Caferi de Şiiler arasından başbakan oldu. Meclis başkanı ise Sünni'ydi. Her ne kadar sonraki yıl Dava Partisinde Caferi'nin yerine Maliki geldiyse de siyasî değişimler tamamen İran'ın bu ülkedeki görüşlerine uygun çerçevede yaşanıyordu. Bu yüzden İran, Irak'taki seçimlerden en çok memnun olan komşu ülkeydi.

4.3.3.1.2. İran ve 2010 Seçimleri: Şiddetli Bölgesel Rekabetlerin Gölgesi

Ama 2010 Irak seçimleri bambaşka bir havada gerçekleşti. Ülkedeki güvensizlik aynı şekilde devam ediyordu. ABD'nin İran'a saldırı tehdidi; ordusunun Afganistan ve Irak'ta saplanıp kalması, çok büyük sorun ve zorluklarla karşı karşıya kalması ve 2008 seçimlerinde McCain'in Obama karşısında seçimleri kaybetmesi gibi nedenlerden ötürü ortadan kalkmıştı. Üstelik seçimlerden önceki yıl Washington ve Bağdat arasında imzalanan güvenlik anlaşmasına göre ABD güçleri 2011 yılı sonuna kadar Irak'tan çekilmek zorundaydılar.

Diğer bir önemli mesele ise seçimlerden önce seçim konusunda İran ve müttefikleri aleyhine adı konmamış, resmileşmemiş ama açıkça görülen bölgesel iş birliğiydi. Bu bölgesel ittifak El Irakiye koalisyonu olarak kurulmuş olup Sünniler, seküler Şiiler ve Milliyetçilerden oluşmaktaydı. Bu dönemde İran her ne kadar Kürtlerle olan ilişkilerini korumuşsa da pratikte eskiye nazaran çok daha fazla Şiilerle yakınlaşma halindeydi. Sonuçta her ne kadar El Irakiye koalisyonu 91 sandalye ile seçimin galibi olsa da daha büyük bir koalisyon kurma güç ve becerisinden yoksun oldukları için bir kez daha İran yanlısı Nuri El-Maliki kabineyi kurmakla görevlendirildi ve İran büyük bir tehlikeyi rakiplerinin beceriksizliği sayesinde atlattı.

Elbette Maliki'nin 9 aylık politik çıkmazdan sonra kabine kurmayı başarabilmesinde İran'ın çok önemli ve tayin edici rolü oldu. Bu rolü Iraklı analistlerin çoğu hatta bizzat bazı liderler de kabul etmektedirler. "İranlılar Irak'ta büyük bir nüfuza sahiptirler ve şüphesiz bu nüfuz ABD de dâhil diğer tüm ülkelerden daha fazladır.

Söylemek gerekir ki Bağdat'taki siyasî çıkmazdan sonra Nuri Maliki'ye 2010 seçimleri sonrasında tekrar başbakan olmasını sağlayacak şekilde yardım eden devlet İran'dı."¹⁸⁴

Seçim sonuçları şu şekilde oluştu: Talabani bir kez daha Cumhurbaşkanı, Nuri Maliki bir kez daha başbakan oldu. Usame Nuceyfi ise Meclis Başkanı oldu. Politik koalisyonlar ve seçim sonuçlarına göre bazı değişiklikler yaşanmasına rağmen toplamda Irak seçimleri ülkedeki mevcut güç yapısının güçlenerek sürmesi ile sonuçlandı. İran için de bunun olumlu sonuçları oldu.

4.3.3.1.3. İran ve 2014 Seçimleri: İran'ın Tartışmasız Nüfuzunun Sağlanması

Iraktaki üçüncü parlamento seçimleri bölge ülkeleri ile rekabet konusunda İran için en az tartışmalı seçim olarak görülebilir. Çünkü bir önceki dönemin tersine bölge ülkeleri Irak'ı etkileyecek uyum ve ittifaktan yoksundular. Yani pratikte artık Irak siyasî zemininde geniş, köklü değişiklikler sağlamak konusunda ümitleri yoktu ve diğer bir taraftan Suriye krizine odaklanmışlardı. Elbette bu durum diğer ülkelerin nüfuz artırma çabası veya İran ve Merkezi Irak Hükümetiyle rekabeti sürdürme kararlılığına engel değildir. "Söylendiğine göre Mukteda Sadr'ın siyasetten çekilme hususundaki son kararı İran'ın isteğiyle ve Maliki'nin konumunu güçlendirmek hedefiyle gerçekleşmiştir. Ancak İran seçim sonuçlarına kadar himaye ettiği diğer seçenekleri de koruyacaktır. Yani Maliki dışında seçime katılan başka önemli simalar da İran'a yakındırlar. Bunlara Ahmet Çelebi örnek gösterilebilir."¹⁸⁵

Kanun Hükümeti Koalisyonu, El Ahrar Koalisyonu ve El Muvatan koalisyonu gibi Şii koalisyonlarına genel destek ve IKYB'nin, liderleri Talabani'nin yokluğunda daha da gerilemesinin engellenmesi çabası İran'ın söz konusu seçimlerde üzerinde en çok durup çalıştığı konulardı. Seçim sonuçları açıklandığında 2005 ve 2010 seçimleri sonrası durumun devam edeceği ortaya çıkmıştı. Bu yüzden 2014 seçimleri İran'ın Irak'taki nüfuzunu daha da tartışmasız hale getirdi.

¹⁸⁴ "Der İntizâr-i Tağyir".

<https://www.google.com.tr/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://irdiplomacy.ir/Images/Iraq-PDF.pdf&ved=0ahUKEwiSnd7fwv3VAhUDuBQKHV7cBs84ChAWCCwwBg&usq=AFOjCNFlbXe8kpgGxmzB6C5FARSEd6QrUA> (22.4.2017).

¹⁸⁵ "Nüfuz-u İran ber İntihabât-i Parlamani-yi Irak".

http://www.bbc.com/persian/world/2014/04/140429_an_iraq_election (22.4.2017).

Dördüncü ve son bölümde dile getirilen hususlardan ortaya çıktığı üzere İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının düzenlenmesindeki en temel sorun İslam Cumhuriyeti kavramındaki mevcut paradokslar ve bu kavrama dair farklı okuma ve yorumlardır. Milli çıkarların mı yoksa İslâmî amaçların mı öncelikli olacağına yönelik soruya açıkça cevap verilmemiş ve bu sorun çözülmeden öylece hala durmaktadır. Mehdi Bazergan'ın dediği gibi o, İslam'ı İran için istiyordu ama Humeyni İran'ı İslam için istiyordu. Rafsancani döneminde başlayan ılımlı yaklaşım ile birlikte bu yaşamsal problemin çözümü için yavaş yavaş zemin oluşuyordu. Reformcu Hatemi hükümeti döneminde bu çabalar artarak devam etti ancak muhafazakârlar bu konunun açıklığa kavuşturulmasının önünde hep engel oldular. Bu yüzden bu meselenin açık neticesi şu olmuştur: Devrimin gerçekleşmesinden 35 yıl sonra İran hala kesin ve belirgin milli çıkarlara sahip olamamış ve her grup ve akım onu kendi görüş ve çıkarları esasınca tanımlamaktadırlar. Her ne kadar Hatemi döneminin uzlaşmacı ve BM'yi Medeniyetler Arası Diyalog söylemini kabul etmeye sevk eden görece başarılı bir dış politikası kolaylıkla göz ardı edilecek bir durum olmasa da genel vaziyet bu yöndedir.

Ancak Ahmedinejad, dış politikada kendi iki selefinden neredeyse tamamen farklı yol ve yaklaşımları ortaya koydu ve bu tercih genel olarak hem büyük devletler hem de bölge ülkeleri ile gerilimin tekrar artmasıyla sonuçlandı. Bununla birlikte Hasan Ruhani'nin seçilmesini Hatemi ve Rafsancani döneminde takip edilen politikalara geri dönüş olarak değerlendirmek nispeten mümkündür.

SONUÇ

Bu araştırmada zikredildiği gibi İnan İslam Cumhuriyeti dış politikasının yapımı ve yapısında çeşitli ağlar üzerinden meseleye mşdahil olan birbirinden farklı unsur, faktşr ve meseleler mevcuttur. Bu yşzendir ki İnan dış politikasında bşrokrasi çok geniş, bşyşk ve bazen kısıtlayıcı rol şstlenmektedir.

Bu durum her ne kadar bir taraftan dış politikada karar alma sşreçlerinin hız ve dinamizmini olumsuz yşnde etkilese de, diğer taraftan karar almada acele davranmanın yol açaacağı hataları da minimize etmektedir.

Ancak gřrřldřđř kadarıyla İnan dış politikasında karar alma sşreçlerinin karmaşık ve uzun olması ve aynı zamanda ideolojik kalıplarla sınırlandırılması pratikte hassas ve stratejik konularda uygun adımların atılmasını engelleyebilmektedir. Buna şrnek olarak ABD ile ilişkilere bakılabilir. ABD ile ilişki ve uzlaşma zemini aramanın bşyşk bir tabuya dřnřřtřđř bşylesi bir havada bazı gruplar kimlik ve varlıklarını ABD dşşmanlığına bağlamışlardır.

İnan İslam Cumhuriyeti dış politikası sşyolem dşzeyinde bazı temel prensipler ortaya koymuştur. Bunlar; evrensel şmmetin inşası, otoriteryenliğin reddi, mşstekbirlere karşı mustazafların ve şzgşrlşkçş hareketlerin desteklenmesi, siyasş bağımsızlığın korunması, İnan İslam Cumhuriyeti'nin toprak břtřnlřđřnřn korunması, Mşslşmanların (şii merkezli olarak) korunma ve savunulması, gayrimşslimlerin İslam'a davet edilmesi, gibi ilkelerdir. Buna ek olarak zaman içerisinde; barış içerisinde bir arada yaşama, diğer şlkelerin içişlerine karışmama ve karşılıklı saygı, uluslararası kanun ve anlaşmalara uyma taahhşdş gibi kaideler de yukarıdaki ilkelere eklenmiştir.

Bunlara ek olarak Devrim liderlerinin İslâmî dünya görüşü, Kuran, Hadis, Sünnet, antiemperyalist ideoloji, İsrail karşıtlığı, İslâmî milliyetçilik gibi esaslar İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının kurucu unsurları ve kaynaklarıdır. Ancak zaman içerisinde Rafsancani, Hatemi, Ruhani gibi ılımlı şahısların sahneye çıkması, Sovyetler Birliği'nin dağılması, dış politikada pratik darboğaz, tıkanıklık ve sınırlamalar yaşanması İran dış politikasının hedeflerinin idealizmden realizme doğru aşamalı bir kayışı ile sonuçlanmıştır.

Toplamda söylemek gerekir ki yukarıda bahsedilen muhtelif unsurlara ek olarak zaman unsuru da İran dış politikasının total belirgin bir kavramla açıklanamamasını etkilemiştir. Bu haliyle İran İslam Cumhuriyeti dış politikası ne mutlak ideolojiktir ne de realist. Her ikisinin karışımıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar

- Abdullahiyam, Hüseyin Emir. *Demokrasi Mutaarız-ı Eyalet-i Mütahhid-ı Amrika Der Irak-ı Cedid*. Tahran: İntişarat-ı Medya, 1386.
- Ahmedi, Muhammed. *Mesele-i Filistin ve Sehyonizm Ez Didgah-ı Hazreti Ayetullah Hamanei*. Tahran: İntişarat-ı Sazman-ı Tebliğ-i İslami, 1390.
- Baylis, John. *Cihani Şoden-i Siyaset; Revabit-ı Beynelmilel Der Asr-ı Novin*. Çeviren Ebulkasın Rahçemeni. Tahran: Ebrar-ı Muasır-ı İran, 1383.
- Dehkani Firuzabadi, Seyyid Celal. *Siyaset-i Hariciyi Cumhuri İslamiyi İran*. Tahran: İntişarat-ı Semt, 1389.
- . *Tebyan-ı Vahdet Ez Didgah-ı İmam Humeyni*. Tahran: Müessese-i Tanzim ve Neşr-i Asar-ı İmam Humeyni, Tarihsiz.
- Ezğendi, Ali Rıza. *Revabit-ı Hariciyi İran 1320-1357*. 14. Tahran: Neşr-i Kums, 1392.
- Fiyrehi, Davud. *Nizam-ı Siyasi ve Devlet Der İslam*. 3. Tahran: Neşr-i Semt, 1384.
- Humeyni, Ruhullah. *Sahife-i Nur*. Tahran: Müessese-i Neşr-i Asar-ı İmam Humeyni, 1368.
- . *Şuun ve İhtiyarat-ı Veliyi Fakih*. Tahran: İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, 1374.
- . *Velayet-i Fakih*. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1357.
- Huşeng, Abdurrıza. *Siyaset-i Hariciyi İran Der Dovlet-i Pehlevi (1300-1357)*. Tahran: Neşr-i Peyka, 1377.
- Hüsrevi, Gulamrıza. *Çeşmendaz-ı Irak-ı Ayende; Berresi-i Revendhayı Dâhili ve Harici*. Tahran: Pejoheskedede Mütalaat-ı Rahbordi, 1390.
- Kant, Immanuel. *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*. Çeviren Yavuz Abadan ve Seha Meray. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1960.
- Kurtuluş, Rıza. *Muhammed Rızâ Şah Pehlevî*. Cilt 30, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 565-566. Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- Kurtuluş, Rıza. *Rızâ Şah Pehlevî*. Cilt 35, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 67. Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.

- Laricani, Muhammed Cevad. *Makulati Der Istrateji-yi Milli*. Tahran: Merkez-i Tercüme ve Neşr-i Kitab, 1369.
- Mesudi, Ali B. Hüseyin. *Murucü Zeheb*. 7. Çeviren Ebul Kasım Payende. Tahran: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1372.
- Mevlana, Seyyid Hamid, ve Menuçehr Muhammedi. *Siyaset-i Hariciyi Cumhuri İslamiyi İran Der Dovlet-i Ahmedinejad*. Tahran: Neşr-i Dadgoster, 1388.
- Muhammedi, Menuçehr. *Ayende-i Nizam-ı Beynelmilel ve Siyaseti Hariciyi Cumhuri İslamiyi İran*. 2. Tahran: Neşr-i Vezaret-i Umur-u Hariciye, 1387.
- Musaffa, Nesrin. *Nigahı Be Siyaseti Harici-yi Cumhuri İslamiyi İran*. Tahran: Merkez-i Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Harice, 1385.
- Öz, Mustafa, ve İlyas Üzüm. *Şîa*. Cilt 39, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 111-123. Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Ramazani, Ruhullah. *Çarçubi Berayı Berresiyi Siyaset-i Hariciyi Cumhuri İslamiyi İran*. Çeviren Ali Rıza Tayyib. Tahran: Neşr-i Ney, 1382.
- Şirazi, Habibullah Ebu Hasan, ve Kamran Taremi. *Nakş-ı Guruhhayı Muarız Der Revabıt-ı İran ve Irak (1375-1378)*. Tahran: Merkez-i Esnad-ı İslami, 1384.
- Algar, Hamid. *Humeynî*. Cilt 18, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 358-364. 1998. Türkiye Diyanet Vakfı. *İran*. Cilt 22, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 392-427. Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Yegin, Abdullah. *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA, 2013.
- Zerger, Ali Asgar. *Tarih-i Revabıt-ı Siyasiyi İran ve İngilis Der Dovre-yi Rıza Şah*. Tahran: Neşr-i Pervin, 1372.

Sürelî Yayınlar

«Revâbıt-ı İnan ve Rusiye Pes Ez Ceng-i Serd» *Asya-yı Merkezi ve Kafkas Dergisi*,
Bahar 1387: 1-20.

Muşirzade, Humeyra, «Tahlil-i Siyaset-i Hâricî Cumhurî İslâmî-i İnan Ez Manzar-ı Sâze
İngari» *Mütalaât-ı Rahbordi Dergisi*, 1385: 16-38.

İnternet Kaynakları

“Ahmedinejad Holokost ra Amihte Ba Duruğ Danest”, *BBC*. 1388.

http://www.bbc.com/persian/iran/2009/09/090918_op_ahmadinejad_holocaust
(erişildi: 12 2016, 6).

“Ahmedinejad: Hall-i Mesele-yi Filistin ez Tarik-i Müzâkere Sâdeendişi Est”, *BBC*.

1392.

http://www.bbc.com/persian/iran/2013/08/130802_145_ahmadinejad_rohani_israel_quds
(erişildi: 12 7, 2016).

“Beyânât Der Didâr Ba Cevanan Der Musallâ-yı Bozorg-i Tehran”, *Khamenei*. 1379.

<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3003> (erişildi: 4 11, 2017).

“Beyânât Der Didâr-ı Fermandehân-ı Sipâh-ı Pasdaran-ı İnkılâb-ı İslâmî”, *Khamenei*.

1392. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24033> (erişildi: 11 28, 2016).

- “Beyânât Der Didâr-ı Pencah Hezar Fermande-i Besic-i Serâseri Kişver”, *Khamenei*. 1392. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24552> (erişildi: 11 23, 2016).
- “Der İntizâr-ı Tağyir”, *Iranian Diplomacy*. 1393. <http://irdiplomacy.ir/Images/Iraq-PDF.pdf> (erişildi: 4 22, 2017).
- “Nizâm-ı İslâmî Matlubterin Şekl-i Hükümet Est”, *Fars News*. 1393. <http://www.farsnews.com/printable.php?nn=13930529000998> (erişildi: 3 3, 2017).
- “Nüfuz-u İran Ber İntihâbât-ı Parlamânî-yi Irak”, *BBC*. 1393. http://www.bbc.com/persian/world/2014/04/140429_an_iraq_election (erişildi: 4 22, 2017).
- “Peyâm-ı Reis-i Meclis Be Ceşnvâre-yi Millî-yi Mehdeviyet Der Sebzivar”, *Ettelaat*. 1393. <http://www.ettelaat.com/etiran/?p=78349> (erişildi: 3 3, 2017).
- “Ruhani: Amrikaiha Kethoda Hestend ve Ba Kethoda Besten Rahetter Est”, *Iranian Diplomacy*. 1392. <http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1916161/%D8%B1%D9%88%D8%AD%D8%A7%D9%86%DB%8C%D8%A2%D9%85%D8%B1%DB%8C%DA%A9%D8%A7%DB%8C%DB%8C%E2%80%8C%D9%87%D8%A7+%DA%A9%D8%AF%D8%AE%D8%AF%D8%A7+%D9%87%D8%B3%D8%AA%D9%86%D8%AF+%D9%88+%D8%A8%D8%A7+%DA%A9%D8%AF%D8%AE%D8%AF> (erişildi: 2 11, 2017).